

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

EKONOMETRİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**TÜRKİYE'NİN KAYIT DIŞI EKONOMİ BÜYÜKLÜĞÜNÜN ÖLÇÜLMESİ:
TANZI'NİN NAKİT PARA TALEBİ DENKLEMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nezihe Zeynep DEMİR

MAYIS – 2018

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

EKONOMETRİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**TÜRKİYE’NİN KAYIT DIŞI EKONOMİ BÜYÜKLÜĞÜNÜN ÖLÇÜLMESİ:
TANZİ’NİN NAKİT PARA TALEBİ DENKLEMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nezihe Zeynep DEMİR

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Havvanur Feyza ERDEM

MAYIS – 2018

TRABZON

ONAY

Nezihe Zeynep DEMİR tarafından hazırlanan “Türkiye’nin Kayıt Dışı Ekonomi Büyüklüğünün Ölçülmesi: Tanzi’nin Nakit Para Talebi Denklemi” adlı bu çalışma 29.06.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Ekonometri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Ünvanı – Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Rahmi YAMAK	Başkan	☐	☐	
Doç. Dr. Seymur AĞAZADE	Üye	☐	☐	
Dr. Öğr. Üyesi Havvanur Feyza ERDEM	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylıyorum.

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEŒEN
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ – Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Nezihe Zeynep DEMİR

21.05.2018

ÖNSÖZ

Kayıt dışı ekonomi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinde toplumsal ve ekonomik refahın önünde büyük bir engel teşkil edebilmektedir. Toplumsal ve ekonomik alanda istikrarlı politikaların oluşturulması ve uygulanması aşamasında yaşanan problemlerin önüne geçebilmek için kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün bilinmesi önemlidir. Bu doğrultuda, bu çalışmada Tanzi'nin nakit para talebi denklemi kullanılarak Türkiye ekonomisinin 2006-2016 dönemi için kayıt dışı ekonomi büyüklüğü tahmin edilmiş ve kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomi içindeki payı ölçülerek elde edilen bulgular tartışılmıştır.

Yüksek lisans eğitimim süresince, değerli bilgilerini, zamanını, sabrını ve deneyimlerini hiçbir zaman eksik etmeyip hoşgörüsü ile her zaman yanımda olduğunu bildiğim danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Havvanur Feyza ERDEM'e sonsuz şükranlarımı sunarım.

Ayrıca, değerli katkıları ve yönlendirmeleri için Sayın Prof. Dr. Rahmi YAMAK'a, manevi desteğini ve ilgisini hiçbir zaman esirgemeyen Arş. Gör. Sinem KOÇAK'a teşekkürlerimi borç bilirim. Son olarak, yaşamım boyunca her durumda koşulsuz şartsız yanımda olan, anneme, gerek lisans gerekse yüksek lisans eğitimim süresince yardım ve desteğini hiçbir zaman benden esirgemeyen Can SAĞLAM'a ve değerli arkadaşım Derya DENGEL'e teşekkürlerimi sunarım.

Mayıs, 2018

Nezihe Zeynep DEMİR

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
TABLolar LİSTESİ.....	X
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	XI
GRAFİKLER LİSTESİ.....	XII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XIII
GİRİŞ.....	1-3

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAYIT DIŞI EKONOMİ	4-25
1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı.....	4
1.1.1. Kayıt Dışı Ekonomiyi Belirleyici Kriterler	6
1.1.1.1. Yasalara Uygunluk Kriteri	6
1.1.1.2. Ahlaki Normlara Uygunluk Kriteri	6
1.1.1.3. İstatistiksel Olarak Ölçülebilirlik Kriteri.....	6
1.1.1.4. Gelir veya Fayda Elde Etme Kriteri	6
1.1.1.5. Ekonomik Sisteme Uygunluk Kriteri	6
1.2. Kayıt Dışı Ekonomide Faaliyetlerin Sınıflandırılması	8
1.2.1. Yeraltı Ekonomisi (Yasa Dışı Faaliyetler)	8
1.2.2. Beyan Dışı (Yarı Kayıtlı) Ekonomi.....	9
1.2.3. Enformel (Kayıtlarda Hiç Bulunmayan) Ekonomi.....	9
1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri.....	10
1.3.1. Kayıt Dışı Ekonomiye Neden Olan Mali Faktörler.....	10
1.3.1.1. Vergi Oranlarındaki Yükseklik	11
1.3.1.2. Vergi Ortamının Belirsizliği.....	11
1.3.1.3. Vergi Mevzuatı ve Denetim Mekanizması Kaynaklı Nedenler.....	12
1.3.1.4. Muhasebe ve Müşavirlik Hizmetlerinin Yetersizliği	12
1.3.1.5. Sosyal Güvenlik Yükümlülükleri.....	13

1.3.2. Kayıt Dışı Ekonomiye Neden Olan Ekonomik Nedenler.....	13
1.3.2.1. Enflasyon ve İşsizlik	13
1.3.2.2. Ekonomik İstikrarsızlık ve Krizler	14
1.3.2.3. Nakit Ekonomisi.....	15
1.3.2.4. Gelir Dağılımı Adaletsizlikleri.....	15
1.3.2.5. Devlet Müdahaleleri.....	15
1.3.2.6. Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi	16
1.3.2.7. Küreselleşme	16
1.3.3. Kayıt Dışı Ekonomiye Neden Olan Toplumsal Nedenler	17
1.3.3.1. Nüfus Faktörü.....	17
1.3.3.2. Göç Faktörü.....	18
1.3.3.3. Eğitim Seviyesi Faktörü.....	18
1.3.3.4. Vergi Ahlakı, Vergi Bilinci ve Vergiye Karşı Direnç	18
1.4. Kayıt Dışı Ekonominin Genel Ekonomi Üzerindeki Etkileri ve Sonuçları.....	19
1.4.1. Kayıt Dışı Ekonominin Mikro Düzeyde Etkisi ve Sonuçları	19
1.4.2. Kayıt Dışı Ekonominin Makro Düzeyde Etkisi ve Sonuçları	20
1.4.2.1. Kayıt Dışı Ekonominin İstatistikî Verilerin Güvenilirliği Üzerindeki Etkisi	20
1.4.2.2. Kayıt Dışı Ekonominin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi.....	21
1.4.2.3. Kayıt Dışı Ekonominin İşsizlik Oranı Üzerindeki Etkisi	22
1.4.2.4. Kayıt Dışı Ekonominin Enflasyon Oranı Üzerindeki Etkisi	23
1.4.2.5. Kayıt Dışı Ekonominin Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi	23
1.4.2.6. Kayıt Dışı Ekonominin Dolarizasyon Üzerindeki Etkisi	23
1.5. Kayıt Dışı Ekonomi ile Kayıtlı Ekonomi Arasındaki İlişki	24

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAYIT DIŞI EKONOMİ ÖLÇÜMÜNE İLİŞKİN AMPİRİK LİTERATÜR	26-51
2.1. Doğrudan Yaklaşımlar	27
2.2. Dolaylı Yaklaşımlar	29
2.2.1. Vergi Denetimleri Yaklaşımı	29
2.2.2. GSMH Yaklaşımı.....	30
2.2.3. İstihdam Yaklaşımı	31
2.2.4. Parasalcı Yaklaşımlar	32
2.2.4.1. Basit Parasal Oran Yaklaşımı.....	33
2.2.4.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı	37

2.2.4.3. Nakit Para Talebi Yaklaşımı	39
2.2.5. Alternatif Yaklaşımlar	42
2.2.5.1. Çoklu Göstergeler ve Çoklu Nedenler Modeli (MIMIC).....	43
2.2.5.2. Fiziksel Çıktı Yaklaşımı.....	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. VERİ SETİ VE EKONOMETRİK YÖNTEM.....	52-55
3.1. Veri Seti	52
3.2. Ekonometrik Yöntem	53
3.2.1. Tanzi' nin Nakit Para Talebi Denklemi	53
3.2.2. ARDL Sınır Testi Yaklaşımı.....	54

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. BULGULAR.....	56-72
4.1. Tanıtıcı İstatistikler	56
4.2. Birim Kök Test Sonuçları	60
4.3. ARDL Test Sonuçları.....	61
4.3.1. Vergi Oranının Dikkate Alındığı ARDL Sonuçları.....	61
4.3.2. Vergi Oranının Dikkate Alınmadığı ARDL Sonuçları.....	64
4.3.3. Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü	67
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	73-75
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	76-83
ÖZGEÇMİŞ.....	84

ÖZET

Nakit para talebi yaklaşımı ilk defa Cagan (1958) tarafından ortaya konulmuştur. Cagan (1958) Amerika için nakit para talebi ve yüksek vergi oranları arasındaki ilişkiyi test etmiştir. Tanzi (1980, 1983) Cagan'ın nakit para talebi denklemini geliştirmiştir. Tanzi'nin nakit para talebi denklemini vergi oranı içeren ve vergi oranı içermeyen iki aşamalı denklem olarak tahmin edilmekte ve bu denklemler yardımıyla kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hesaplanmaktadır. Bu çalışmanın amacı Türkiye ekonomisi için kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü Tanzi'nin nakit para talebi denklemini ile tahmin etmektir. Çalışma üçer aylık 2006-2016 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada Tanzi'nin nakit para talebi denklemini tahmin etmek için Pesaran ve Shin (1999) tarafından geliştirilen ARDL ko-entegrasyon yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda kayıt dışı ekonominin reel gayri safi milli hasıla içerisindeki payı ortalama 0.16 olarak tespit edilmiştir. Ele alınan dönem boyunca kayıt dışı ekonomi Türkiye ekonomisinde artan bir trende sahip olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kayıt Dışı Ekonomi, Tanzi'nin Para Talebi Yaklaşımı, ARDL.

ABSTRACT

The currency demand approach was first used by Cagan (1958). Cagan (1958) tested the correlation between currency demand and tax pressure for the United States. Tanzi (1980, 1983) improved Cagan's currency demand function. Tanzi (1980, 1983)'s currency demand models have been estimated in two ways; with tax burden and without tax burden. The underground economy is estimated by tax burden and without tax burden models. The purpose of this study is to estimate the size of underground economy of Turkish economy, by using Tanzi's currency demand approach. The data used in this study are quarterly and cover the period of 2006-2016. In this study, the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) co-integration approach developed by Pesaran and Shin (1999) was used to estimate Tanzi's currency demand approach. According to the results of this study, the mean of the ratio of underground economy to real gross domestic product is 0.16. During years, the underground economy has a positive trend in Turkey.

Keywords: Underground Economy, Tanzi's Currency Demand Approach, ARDL.

TABLolar LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	Kayıt Dışı Ekonominin İfadesinde Kullanılan Çeşitli Tanımlar	7
2	Kayıt Dışı Ekonomide Faaliyetlerin Sınıflandırılması	10
3	Kayıt Dışı Ekonominin Boyutunu Ölçen Ampirik Çalışmalar Özeti	49
4	Değişkenlerin Kısaltmaları ve Tanımları	52
5	Tanıtıcı İstatistikler	57
6	ADF ve PP Birim Kök Sonuçları	60
7	ARDLVO Sınır Testi Sonuçları	61
8	ARDLVO Modeline Ait Uzun Dönem Katsayılar	62
9	ARDLVO Modeline Ait Hata Düzeltme Sonuçları.....	62
10	ARDLVO Modeli için Diagnostik Test Sonuçları	63
11	ARDL Sınır Testi Sonuçları.....	64
12	ARDL Modeline Ait Uzun Dönem Katsayılar.....	64
13	ARDLModeline Ait Hata Düzeltme Sonuçları	65
14	ARDL Modeli için Diagnostik Test Sonuçları.....	66
15	Kayıt Dışı Ekonomi Büyüklüğü.....	67
16	Kayıt Dışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomi İçindeki Payı.....	70

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil Nr.	Şekil Adı	Sayfa Nr.
1	Kayıt Dışı Ekonomi Boyutunu Ölçmek için Kullanılan Yöntemler Şeması.....	27
2	Kayıt Dışı Ekonomi Boyutunun Zaman İçerisindeki Değişiminin Şeması.....	44

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik Nr.	Grafik Adı	Sayfa Nr.
1	Dolaşımdaki Reel Nakit Para Stoku.....	57
2	Faiz Oranı.....	58
3	Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	58
4	Fiyatlar Genel Seviyesi	59
5	Vergi Oranı.....	59
6	ARDLVO Modeli için CUSUM Testi.....	63
7	ARDLVO Modeli için CUSUMSQ Testi	63
8	ARDL Modeli için CUSUM Testi	66
9	ARDL Modeli için CUSUMSQ Testi	66
10	Kayıt Dışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomi İçindeki Payı.....	70

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Augmented Dickey-Fuller – Genişletilmiş Dickey-Fuller
ARDL	: The Autoregressive Distributed Lag – Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Modeller
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
ECM	: Error Correction Model – Hata Düzeltme Modeli
GİB	: Gelir İdaresi Başkanlığı
GMM	: Generalized Method of Moments – Genelleştirilmiş Momentler Metodu
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
MIMIC	: Multiple Indicators Multiple Causes – Çoklu Göstergeler ve Çoklu Nedenler Modeli
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development – Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
PP	: Philips-Perron
TCMB-EVDS	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistem
TEFE	: Toptan Eşya Fiyat Endeksi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
VAR	: Vector Autoregression – Vektör Otoregresif

GİRİŞ

Kayıt dışı ekonomi kavramı en genel haliyle beyan edilmeyen, resmi istatistiklerde yer almayan, gelir yaratıcı, yasal ve yasal olmayan faaliyetler bütünü olarak tanımlanabilmektedir. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere kayıt dışı ekonomi, milli gelir hesapları içerisinde yer almamakta, ülke ekonomisinin işsizlik, büyüme, enflasyon gibi makroekonomik dinamikleri üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Nitekim kayıt dışı ekonomi mali, ekonomik, sosyo-politik alanda yarattığı olumsuz etkiler sebebiyle başta Gutmann (1958) olmak üzere Tanzi (1983, 1999), Fiege (1986, 1996), Schneider (1998, 2005) gibi birçok araştırmacının ve politika yapımcılarının dikkatini çekmiştir. Özellikle kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün nasıl tahmin edileceği, bu olgunun kayıtlı ekonomi üzerindeki makro ve mikro düzeydeki etkileri oldukça ilgi çekici bulunmuş ve bu etkenler konu hakkında yapılan çalışmaların artmasında önemli bir rol oynamıştır.

Literatürde kayıt dışı ekonominin tanımlanma biçimi kavramsal olarak çeşitlilik göstermekte ve ortak bir konsensüs bulunmamaktadır. Örneğin; Gutman (1977) kayıt dışı ekonomiyi vergiden kaçırılan ekonomik faaliyetler, Feige (1979: 12-14) resmi kurumlara beyan edilmeyen tüm ekonomik faaliyetler, Tanzi (1982) bireylerin ve firmaların kendi ekonomik faaliyetlerini devletin müdahalesi olmaksızın yapma eğilimi, Macafee (1982) ise ulusal gelir hesaplarına yansımayan ekonomik faaliyetler olarak tanımlamıştır. Buradaki tanımlardan görüleceği üzere ortak fikir yalnızca kayıt dışı ekonominin ulusal gelir hesaplarında bulunması gerektiğidir. Benzer biçimde Frey ve Weck-Hanneman (1984)'e göre de kayıt dışı ekonomi gayrisafi milli hasıla hesaplamalarında yer alması gereken fakat yer almayan faaliyetler bütünüdür. Schneider (1986) de yine kayıt dışı ekonomiyi milli muhasebe içerisinde milli gelire eklenmesi gereken ancak istatistik kurumları tarafından kayıt altına alınmadıkları için ölçülemeyen ekonomik faaliyetler olarak ifade etmiştir. Diğer çalışmaların aksine Schneider (1986) kayıt dışı ekonominin aynı zamanda katma değere katkıda bulunan bir faktör olduğunu da belirtir. Yakın tarihte ise Mankiw (2003)'in çalışması dikkat çekmektedir. Mankiw (2003) kayıt dışı ekonominin legal ve illegal kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin toplamı olduğunu söyleyerek aslında kayıt dışı ekonominin yalnızca yasa dışı olmadığını yasal kısmının da bulunduğunu vurgulamıştır. Bhattacharyya (2004)'a göre ise dolaşımdaki para hacmine uygun potansiyel milli gelir ile reel olarak kayıtlara geçmiş milli gelir arasındaki fark kayıt dışı ekonomidir ve bu tip bir ekonomi milli gelire yansımaz.

Yukarıda bahsi geçen çalışmalar kayıt dışı ekonomiyi inceleyen ve kavramsal çerçevenin oluşmasına yardımcı olan temel çalışmalardan bazılarıdır. Ampirik literatür incelenecek olunursa kavramsal çerçevede oluşmamış konsensüsün, yöntemsel açıdan da oluşmadığı dikkat çekmektedir.

Ampirik literatür temel olarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü ölçmek için doğrudan ve dolaylı yaklaşımları esas alan çalışmalar olmak üzere iki gruba ayrılabilir. Birinci grup, kayıt dışı ekonomiyi ölçmek için doğrudan yöntemleri (mikro verilere dayalı) kullanırken; ikinci grup, kayıt dışı ekonomiyi ölçmek için dolaylı yöntemleri (makro verilere dayalı) kullanmaktadır. Dolaylı yaklaşımlar kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü elde etmek için vergi denetimleri yaklaşımı, GSMH yaklaşımı, istihdam yaklaşımı, parasal yaklaşımlar ve MIMIC gibi alternatif yöntemlerden yararlanmaktadır. Burada önemli olan nokta, her bir yaklaşımın kayıt dışı ekonominin tahmininde farklı varsayımları dikkate alarak ölçüm yapmasıdır. Örneğin ampirik literatüre oldukça önemli katkılar yapmış olan Tanzi (1982), kayıt dışı faaliyetlerin nakit para kullanılarak kamu otoritelerinden gizlendiğini, kayıt dışı ekonominin asıl nedeninin yüksek vergi oranları olduğunu ve kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide paranın dolanım hızının aynı olduğu varsaymaktadır.

Gerek teorik gerekse ampirik literatürde oldukça yoğun ilgiyle araştırılan kayıt dışı ekonomi konusunun, Türkiye ekonomisinde hem toplumsal hem de ekonomik açıdan problemlere yol açması özellikle 1970'li yıllardan sonra konuya ilişkin çalışmaların daha sık yapılmasını sağlamıştır. Derdiyok (1993), Yamak (1995), Yamak (1996), Küçükkale (1999), Halıçoğlu (1999), Ögünç ve Yılmaz (2000) öne çıkan çalışmalardan bazılarıdır. Ancak yapılan çalışmaların tamamına bakıldığında bu kadar önemli bir konunun aslında yeteri kadar incelenmediği yani Türkiye özelinde kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü ölçen çalışmaların kısıtlı olduğu dikkat çekmektedir. Verilerde dönem kısıtının olması, verilerin dönemsel olarak değiştirilmesi, verilere erişim konusundaki zorluklar gibi çeşitli nedenler kayıt dışı ekonomi boyutunun tahminine engel teşkil edebilmektedir.

Literatürdeki eksiklikten yola çıkarak, bu çalışmanın amacı Türkiye'de ciddi boyutlara ulaştığı tahmin edilen kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün ölçülmesi ve kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün milli gelir içerisindeki payının incelenmesidir. Çalışmada kayıt dışı ekonomi, Tanzi'nin nakit para talebi denkleminin ARDL ko-entegrasyon yöntemi altında tahmin edilmesiyle ölçülmüştür. Çalışma 2006-2017 üçer aylık dönemi kapsamaktadır.

Çalışma dört bölüme ayrılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde kayıt dışı ekonomi kavramına ilişkin yapılmış olan farklı tanımlamalar üzerinde durularak, kayıt dışı faaliyetlerin kapsamı ve kayıt dışı ekonominin belirleyici unsurları detaylı bir şekilde incelenmeye çalışılacaktır. Bunun yanı sıra kayıt dışı ekonomiye neden olan mali, ekonomik ve toplumsal nedenler, bu olgunun mikro ve makro düzeyde yarattığı etkiler, kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomi ile olan ilişkisi birinci bölümde üzerinde durulan konular arasında yer almaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, kayıt dışı ekonominin hesaplanmasına ilişkin ampirik literatür ele alınarak ve literatür iki grup kapsamında incelenecektir. Birinci grup çalışmalar, kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü elde etmek için Doğrudan Yaklaşımları (Anket) kullanırken, ikinci grup

alışmalar, kayıt dışı ekonomi byklgnn tahmininde Dolaylı Yaklaşımları uygulayan çalışmalardan oluşmaktadır. İkinci grup çalışmaları oluşturan dolaylı yaklaşımlar kendi içinde Vergi Denetimleri Yaklaşımı, GSMH Yaklaşımı, İstihdam Yaklaşımı, Parasal Yaklaşımlar, Alternatif Yöntemler olmak üzere beş ana başlık altında ele alınarak ve tüm çalışmalar detaylı bir Şekilde anlatılacaktır.

Çalışmanın nc bölümünde, Türkiye' nin kayıt dışı ekonomi byklgn elde etmek için çalışmada kullanılan veri seti ve uygulanan ekonometrik yöntem ayrıntılarıyla birlikte tanıtılacaktır. Çalışmanın dördüncü bölümü ise ampirik bulguları kapsamaktadır. Dördüncü bölümde, Türkiye ekonomisinin 2006-2016 (er aylık) dönemine ilişkin kayıt dışı ekonomi byklg detaylı olarak incelenecektir. Ayrıca kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranı da gösterilerek Türkiye'nin nispi kayıt dışı ekonomi byklg ortaya konulacaktır. Çalışmanın sonucunda ise elde edilen bulgular tartışılarak, Türkiye ekonomisinde kayıt dışı ekonomiyi azaltmak için uygun politika nerileri sunulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAYIT DIŞI EKONOMİ

Kayıt dışı ekonomi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin içinde bulunduğu konjonktürü ve ülkenin ekonomik açıdan gelişmişlik düzeyini gösteren en önemli istatistiki göstergelerden birisidir. Günlük yaşamımızın da önemli bir parçası haline gelen kayıt dışı ekonomi, yüklediği ekonomik ve toplumsal maliyetler nedeniyle araştırmacılar tarafından ilgi duyulan ve güncelliğini koruyan bir konudur. Kayıt dışı ekonomiye ilişkin yapılan ilk çalışma Cagan tarafından 1958 yılında yapılmıştır. Cagan (1958), Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) II. Dünya Savaşı döneminde beyan dışında bırakılan gelirlerini parasal yöntemlerle tahmin etmiştir. Cagan (1958)'ı takiben Gutmann (1977), ABD ekonomisinde kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü tahmin etmiş ve bu çalışma ile birlikte kayıt dışı ekonomi olgusu araştırmacıların daha fazla ilgi odağı haline dönüşmüştür. Genel itibariyle gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinde kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin giderek artması ve bu artışın beraberinde getirdiği sorunlar da (vergi gelirlerinde azalma, kamu bütçe açıkları, maliye ve para politikalarının etkinliğinin azalması) kayıt dışı ekonomi üzerine yapılan çalışmaların artmasına sebep olmuştur.

1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı

Özellikle 1970'li yıllardan itibaren çoğu ülkede ekonomik ve toplumsal bir problem haline gelen kayıt dışı ekonominin tanımı, unsurları, neden ve sonuçları bu olgunun oldukça karmaŐık bir hale dönüşmesine sebep olmaktadır. Kayıt dışı ekonomik faaliyetler, içerik olarak çok geniş bir alanı kapsadığı için, yapılan çalıŐmalarda konuyu ele alıŐ biçimleri kayıt dışı kavramında çeŐitliliklerin oluşmasına neden olmaktadır. Kimi çalışma konuyu ele alırken vergi kaçakçılığına, kimi çalışma ise kayıt dışı istihdama önceliği vermiŐtir. Bu sebeple kayıt dışı ekonomi tanıtımda ortak bir konsensüs oluşamamıŐtır (Yılmaz, 2004: 16). Bu konu ile ilgili çalıŐmalarda ortaya çıkan ilk çeliŐkinin, çok boyutlu ve çeşitli ekonomik faaliyetleri kapsayan kayıt dışı ekonomi olgusunun tanımlanmasında yaşandığı dikkat çekmektedir (Yamak, 1996: 17). Örneğin; Gutman (1977), kayıt dışı ekonomiyi “vergiden kaçırılan ekonomik faaliyetler”, Feige (1979: 12-14), “resmi kurumlara beyan edilmeyen tüm ekonomik faaliyetler” olarak kayıt dışılığın vergisel boyutunu dikkate alarak tanımlamıştır. Tanzi (1982), kayıt dışı ekonomi olgusunu, bireylerin ve firmaların gerçekleŐtirdikleri ekonomik faaliyetleri devlet müdahalesi olmaksızın yapma eğilimi olarak tanımlarken aynı olguyu Macafee (1982), “ulusal gelir hesaplarına yansımayan ekonomik faaliyetler” olarak tanımlamıştır. Frey ve Weck-Hanneman (1984), kayıt dışı ekonomiyi gayrisafi

milli hasıla hesaplamalarında yer alması gereken fakat yer almayan faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. Schneider (1986) benzer biçimde katma değere katkıda bulunan ve milli muhasebe içerisinde milli gelire eklenmesi gereken ancak istatistik kurumları tarafından kayıt altına alınmadıkları için ölçülemeyen ekonomik faaliyetler olarak ifade etmiştir. Smith (1997: 12-15)' e göre kayıt dışı ekonomi, GSMH hesaplarında yer almayan, yasal ve yasal olmayan tüm mal ve hizmet üretimini kapsayan faaliyetlerdir. Schneider ve Enste (2000: 79), benzer bir tanım ile kayıt dışı ekonomiyi, katma değer yaratmasına rağmen, gayri safi milli hasıla hesaplarına dahil edilmeyen ekonomik faaliyetlerin tümü olarak ifade etmiştir (Temel vd., 1994: 1). Mankiw (2003: 169) kayıt dışı ekonomiyi genel bir tanımla “legal ve illegal kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin toplamı” olarak tanımlarken, Bhattacharyya (2004), bu kavramı, “dolaşımdaki para hacmine uygun potansiyel milli gelire reel olarak kayıtlara geçmiş milli gelir arasındaki fark” olarak tanımlayarak bu olgunun milli gelire yansımaya bölümünü vurgulamaktadır.

Uluslararası kuruluşlardan EUROSTAT (1980), kayıt dışı ekonomik faaliyetleri, mali otoriteler veya sosyal güvenlik kuruluşları kayıtlarında bulunmayan gayri-resmi üretim faaliyetleri olarak nitelendirirken bir diğer uluslararası kuruluş olan OECD (2009), kayıt dışı ekonomiyi; yasa ve düzenlemelere uygun olarak gerçekleştirilmeyen ekonomik faaliyetler olarak tanımlamaktadır.

Türkiye’de ise araştırmacılar kayıt dışı ekonomiyi aşağıdaki gibi tanımlamışlardır:

Derdiyok (1993: 54), kayıt dışı ekonomiyi “gayrisafi milli gelir hesaplamalarını elde etmede kullanılmayan ve bilinen istatistik yöntemlerine göre tahmin edilemeyen, kamu kurumlarının denetiminde yer almayan gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin tümü” olarak tanımlamıştır. Temel vd. (1994: 1), kayıt dışı ekonomiyi; “mal ve hizmet üretimine konu olmasına karşılık ekonominin geleneksel ölçüm yöntemleriyle bütünüyle tespit edilemediğinden milli muhasebe kayıtlarında yer almayan ve GSMH büyüklüklerine yansımaya alanları kapsayan” şeklinde tanımlamışlardır. Altuğ (1999: 15)' a göre kayıt dışı ekonomi “ya hiç belgeye bağlanmayarak ya da içeriği gerçeği yansıtmayan belgelerle gerçekleştirilen ekonomik olayın, devletten ve işletme ile ilgili diğer kişilerden (ortaklar, alacaklılar, kazanca katılan işçiler vb.) tamamen ya da kısmen gizlenerek, kayıtlı ekonominin dışında gerçekleşmesidir”. Akbulak ve Tahtakılıç (2003: 18)'a göre ise kayıt dışı ekonomi, “resmi kayıtlarda yer almayan, ölçülemeyen, vergilendirilemeyen ve gelir yaratan her türlü ekonomik faaliyetlerdir”.

Genel itibariyle kayıt dışı ekonominin, mal ve hizmet üretimine konu olmasına rağmen geleneksel ölçüm yöntemleriyle tam anlamıyla tespit edilemeyen ve milli gelir hesaplarına yansımaya faaliyetler olarak nitelendirildiği; vergi açısından değerlendirildiğinde ise vergi idaresinin bilgisi dışındaki tüm faaliyetleri kapsamakta olduğu dikkat çekmektedir (Ercan, 2006).

Kayıt dışı ekonomiye ilişkin yukarıda yer alan tanımlar değerlendirildiğinde, bu kavramın tanımında belirleyici kriterlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlar; yasalara uygunluk, ahlaki normlara uygunluk, istatistiksel açıdan ölçülebilirlik, ekonomik sisteme uygunluk, gelir elde etme kriterleridir (Özsoylu, 1996: 11). Bu kriterler aşağıda açıklanmaktadır.

1.1.1. Kayıt Dışı Ekonomiye Belirleyici Kriterler

1.1.1.1. Yasalara Uygunluk Kriteri

Kayıt dışı faaliyetlerin yasal olup olmaması ülkedeki yasalara göre belirlenmektedir. Yasallık kriteri kayıt dışı ekonomiye ilişkin kesin bir sınır çizmemektedir. Yasalara uygun olarak gerçekleşmeyen her türlü ekonomik faaliyet kayıt dışı ekonomi kapsamındadır.

1.1.1.2. Ahlaki Normlara Uygunluk Kriteri

Ekonomik faaliyetlerin bazıları yasal olmalarına rağmen ahlaki normlara uygun olmayabilirler. Bireyin kendini satması (fuhuş), organlarını pazarlaması veya satıcının gerçeği yansıtmayan beyanlarla karşı tarafı aldatması bu kritere göre kayıt dışı ekonomik faaliyete örnek gösterilebilir (Özsoylu, 1996: 11).

1.1.1.3. İstatistiksel Olarak Ölçülebilirlik Kriteri

Kayıt dışı ekonominin tanımı ve büyüklüğünün hesaplanabilmesi açısından bu kriter çok önemlidir. Bir faaliyet milli gelir hesaplamalarına yansıtılmak üzere tam ve doğru olarak ölçülemiyor ise, faaliyetin yasal olup olmamasına dikkat edilmeksizin faaliyet kayıt dışı ekonomi içerisinde değerlendirilecektir (Binbirkaya, 2006: 70).

1.1.1.4. Gelir veya Fayda Elde Etme Kriteri

Kayıt dışı faaliyetin, kayıt dışı sayılabilmesi için bu faaliyet karşılığında gelir veya fayda elde edilmelidir. Gelir veya fayda edilmeyen buna karşın kayıt alınmayan faaliyetler kayıt dışı faaliyet olarak sayılmaz.

1.1.1.5. Ekonomik Sisteme Uygunluk Kriteri

Ekonomik sisteme uygunluk kriteri, serbest piyasa ekonomisinin geçerli olmadığı 1990 öncesi Doğu Blok ülkelerinde yaşanan durumu açıklayabilmek adına kullanılmıştır (Özsoylu, 1999; Yetim, 1999). O dönemlerde üretim araçlarının mülkiyetinin devlete ait olması, özel sektöre izin

verilmemesi, devlet kontrolünün dışındaki ekonomik faaliyetlerin tümünün kayıt dışı ekonomi olarak kabul edilmesine yol açmıştır (Metin, 2011: 19).

Ekonomik faaliyetlerin çeşitliliklerine bağlı olarak kayıt dışı ekonomi farklı biçimlerde ortaya çıkmakta ve sahip oldukları niteliklerine bağlı olarak farklı kavramlar ile ifade edilmektedir. Kayıt dışı ekonomi ifade edilirken eğer faaliyetin gizliliği belirtilmek isteniyorsa, gölge ekonomi, gizli ekonomi, saklı ekonomi, yeraltı ekonomisi, kara ekonomi, alacakaranlık ekonomi; faaliyetin yasa dışılığı belirtilmek isteniyorsa kara ekonomi, gri ekonomi, illegal ekonomi veya yasadışı ekonomi; faaliyetin devletin bilgisi dışında gerçekleşmiş olduğu belirtilmek isteniyorsa gayri resmî, resmî olmayan, enformel veya kayıt dışı ekonomi, faaliyetin önemsiz olması sebebiyle resmî GSMH hesaplarında yer almayışı belirtilmek isteniyorsa marjinal ekonomi, ikinci ekonomi, ikincil ekonomi gibi ifadeler kullanılmaktadır (Us, 2004).

Teorik literatürde ister gölge ister illegal olarak isimlendirilsin kayıt dışı ekonominin kontrolsüz, vergi kayıplarına yol açan ve milli paranın kullanılmadığı bir ekonomi olduğu görüşü temel olarak benimsenen bir görüştür (Küçükale, 1999). Aşağıdaki tabloda kayıt dışı ekonomi olgusunun farklı şekilde ifadeleri bulunmaktadır:

Tablo 1: Kayıt Dışı Ekonominin İfadesinde Kullanılan Çeşitli Tanımlar

Türkçe İsim	İngilizce İsim	Kullanan Araştırmacı	
Düzensiz Ekonomi	Irregular Economy	Ferman, 1973	
Yeraltı Ekonomisi	Subterranean Economy	Gutmann, 1977	
Yeraltı Ekonomisi	Underground Economy	Simon&Witte, 1982	
Kara Ekonomi	Black Economy	Dilnot&Moris, 1981	
Gölge Ekonomi	Shadow Economy	Frey, Weck&Pommerehne, 1982	
Gayri Resmi Ekonomi	Informal Economy	McCrohan&Smith, 1986	
Araştırmacılar Tarafından Kullanılan Diğer İsimler			
Türkçe İsim	İngilizce İsim	Türkçe İsim	İngilizce İsim
Görülemeyen Ekonomi	Invisible Economy	Yasadışı Ekonomi	Illegal Economy
Gizli Ekonomi	Hidden Economy	Marjinal Ekonomi	Marginal Economy
Batık Ekonomi	Submerged Economy	Ay Işığı Ekonomisi	Moonlight Economy
Resmi Olmayan Ekonomi	Non-official Economy	İkinci Ekonomi	Second Economy
Gizli Ekonomi	Clandestine Ekonomi	Alacakaranlık Ekonomisi	Twilight Economy
Kayıt Dışı Ekonomi	Unrecorded Economy	Alt Ekonomi	Subeconomy
Nakit Para Ekonomisi	Cash Ekonomi	Gözlemdışı Ekonomi	Unobserved Economy
İkili Ekonomi	Dual Economy	Beyandışı Ekonomi	Unreported Economy

Kaynak: Kırıcı, 2006: 2

1.2. Kayıt Dışı Ekonomide Faaliyetlerin Sınıflandırılması

Kayıt dışı ekonomide yasal ve yasa dışı gerçekleşen ekonomik faaliyetler gelir elde edenler açısından değerlendirildiğinde farklılıklar göstermektedir (Sarılı, 2002: 33). Kayıt dışı ekonomi yer altı (yasadışı), beyan dışı (yarı kayıtlı), enformel (kayıtlarda hiç bulunmayan faaliyetler) ekonomi olmak üzere üç alt grupta sınıflandırılabilir (Yılmaz, 2004: 16).

1.2.1. Yeraltı Ekonomisi (Yasa Dışı Faaliyetler)

Bir ekonomide, gerçekleştirilen ekonomik faaliyetler sonucunda ortaya çıkan mal ve hizmetlerin bir bölümü milli gelir hesaplarına dahil edilememektedir. Kayıt dışı ekonomi sınıflandırıldığında bu ekonomik faaliyetlerin milli gelir hesaplarına dahil edilemeyen ve yasal olmayan faaliyetleri kapsayan bölümü yeraltı ekonomisi veya yasa dışı ekonomi olarak isimlendirilmektedir. Yasalar ile yasaklanmış olan tüm faaliyetler ve bu faaliyetler sonucu sağlanan gelirler yer altı ekonomisi altında incelenmektedir.

Ceza kanunlarınca yasaklanan ve suç sayılan faaliyetlerin gerçekleştiği ekonomik yapı yasa dışı ekonomidir. Örneğin; uyuşturucu üretimi ve ticareti, yolsuzluk, kaçakçılık, kumar, tefecilik, çalıntı malların ticaretini yapmak gibi faaliyetlerin tümü yasa dışı ekonomik faaliyetlerdir (Bulut, 2007: 6). Bu faaliyetler daha önce kazanılan gelirlerin el değiştirmesiyle gerçekleşmektedir. Dolayısıyla yasa dışı olarak gerçekleşen faaliyetler ekonomiye katkı yaratmamakta ve milli gelir hesaplarına dahil edilmemektedir. Ülkemizde bu faaliyetler milli gelir hesabı dışında tutulmasına rağmen gelir yarattıkları için resmi istatistiklerde olumsuz bir etkiye sebep olmaktadır (Yılmaz, 1998: 10).

Yasa dışı ekonominin en belirgin özelliği gerçekleştirilen faaliyetin yasalara uygun şekilde yapılmaması değil bu faaliyetin kanunlarca yasaklanmış olmasıdır (GİB, 2009: 11). Yasaklanmış bir faaliyetten sağlanan gelirin kayıt altına alınması ve vergilendirilmesi beklenemez. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin tespiti sonucunda bu faaliyeti gerçekleştiren ilgili kişiler sadece vergi cezaları ile cezalandırılırken, yasa dışı faaliyetler gerçekleştiren kişiler, kanunlardaki hapis ve para cezaları ile cezalandırılırlar (Sarılı, 2002: 2).

Yasa dışı faaliyetlerin gerçekleştirilmesiyle ortaya çıkan kayıt dışı ekonomi, gerek topluma gerekse devlete zarar vererek, ekonomik ve toplumsal sorunları beraberinde getirmektedir. Bu sebeple yasadışı faaliyetlerin milli gelir hesaplarına dahil edilmesi veya vergilendirilmesinden çok yasa dışı olarak gerçekleşen faaliyetlerin önlenmesi ve ortadan kaldırılması gerekmektedir (Önder, 2001: 17).

1.2.2. Beyan Dışı (Yarı Kayıtlı) Ekonomi

Faaliyet alanı yasal olmasına rağmen kişiler vergiden kaçınmak içinekonomik faaliyetlerinden elde ettikleri gelirlerinin büyük bir kısmını kayıt altına almamaları başka bir ifade ile vergi dairesine bildirmemeleri beyan dışıekonomiyi ortaya çıkarmaktadır (Aydemir, 1995: 77).

Beyan dışı ekonominin bir diğer ismi yarı kayıtlı ekonomidir. Yarı kayıtlı ekonomi; ilgili kamu kurumuna beyan edilmesi gereken faaliyetler ve beraberinde elde edilen gelirin ya hiç beyan edilmemesi ya da eksik beyan edilmesi ile ortaya çıkmaktadır (Feige, 1990: 8-20). Ortaya çıkan bu kayıt dışılığın en önemli nedeni olarak vergiden kaçınma eğilimi gösterilebilir (Tunç, 2007: 6).

1.2.3. Enformel (Kayıtlarda Hiç Bulunmayan) Ekonomi

Vergi ve bilgi vermekten kaçınmaya yönelik gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlere “Enformel Ekonomi” denilmektedir. Burada ekonomik faaliyet ve bu faaliyetten doğan gelirin kamu kurumlarının yasal düzenlemelerinden, vergilendirmelerinden ve bilgisinden kaçırılması esastır (Ekin, 1995: 12). Enformel ekonomi, resmi olarak kayıt altına alınmayan, çalışmak için herhangi bir izin alınmamış, vergi idaresinin bilgisi dışında gerçekleşen ve kurumsal düzenlemelerin dışında kalan faaliyetlerden oluşmaktadır (Yücebaş, 2014: 21).

Enformel ekonomiyi oluşturan faaliyetler, yasal olmakla beraber vergi ödenememesi, kayıtlarda bulunmamasından dolayı bir yasa dışılık ortaya çıkmaktadır. Gerçekleştirilen faaliyetleri kamu otoritelerinden gizleyen seyyar satıcılık vb. gibi faaliyetler, enformel ekonomik faaliyetler içinde yer almaktadır.

Önder (2012: 11), enformel ekonomiyi “vasıfsız işgücünü, istikrarsız ve az gelir sağlayan işleri, sosyal koruma ile birlikte diğer koruyucu düzenlemelerden yararlanamayan işsizleri, iş arayanları, bağımlı ve/veya bağımsız çalışanları kapsayan ve çok küçük üretim birimlerinin yaygın olarak bulunduğu, kötü çalışma koşullarının baskın olduğu, yasal düzenlemelerin uygulanmadığı, resmî denetimin bulunmadığı işgücü piyasası” olarak ifade etmektedir.

Yukarıda yer alan bilgiler doğrultusunda Tablo 2’de, kayıt dışı ekonomik faaliyetler yasal ve yasal olmayan faaliyetler olmak üzere iki şekilde sınıflandırılmıştır. Yasal ve yasal olmayan kayıt dışı faaliyetlerde kendi içerisinde parasal ve parasal olmayan işlemler olarak iki şekilde gerçekleşmektedir. Kayıt dışı faaliyetlerin sadece parasal işlemler ile gerçekleşmediği Tablo 2’de dikkat çekmektedir.

Tablo 2: Kayıt Dışı Ekonomide Faaliyetlerin Sınıflandırılması

Kayıt Dışı Ekonomide Faaliyetlerin Sınıflandırılması				
Faaliyet Tipi	Parasal İşlemler		Parasal Olmayan İşlemler	
Yasadışı Faaliyetler	Çalıntı malların ticareti, uyuşturucu madde üretimi ve ticareti, fuhuş, kumar, kaçakçılık, dolandırıcılık vs.		Uyuşturucu, çalıntı malların el değiştirmesi vs. Kişisel kullanım için uyuşturucu üretimi, kendi kullanımı için hırsızlık vs.	
	Vergi Kaçırma	Vergiden Kaçınma	Vergi Kaçırma	Vergiden Sakınma
Yasal Faaliyetler	Çalışma sonucu elde edilen veya yasal olarak gerçekleşen mal ve hizmetler karşılığında kazanılan gelirlerin bildirilmemesi	Çalışanlara sağlanan hak ve menfaatlerin bildirilmemesi	Kanuni mal ve hizmetlerin takasının beyan Edilmemesi	Kendi başına veya yardımlaşma ile üretilen mal ve hizmetlerin beyan edilmemesi

Kaynak: Schneider, 2005: 600

1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri

Ekonomik faaliyetlerin kayıt dışı olarak gerçekleşmesine yol açan birçok neden bulunmaktadır. Kayıt dışı ekonomi ülkenin iktisadi, sosyal ve siyasal yapısı ile etkileşim içinde olup ülkeden ülkeye farklı sebeplerle ortaya çıkabilmektedir. Kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması ve kayıtlı ekonomi içerisindeki payının azaltılması için öncelikle kayıt dışı faaliyete yol açan nedenlerin belirlenmesi ve ortadan kaldırılması gerekmektedir (Tandırıcıoğlu, 2002:4). Kayıt dışı ekonominin oluşumuna neden olan faktörler; mali, ekonomik ve toplumsal nedenler olmak üzere üç ana başlık altında incelenebilir.

1.3.1. Kayıt Dışı Ekonomiye Neden Olan Mali Faktörler

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ortaya çıkışında en önemli faktörlerden biri vergilendirme ile ilgili yaşanan sorunlardır (Kıldış, 2000:4). Kayıt dışı ekonomi ile birlikte oluşan vergi kaybı sebebiyle vergi gelirlerinin toplam GSMH içindeki payı düşmektedir. Bunun nedeni olarak gelir kaynaklarının gizlenmesi, sahte veya yanıltıcı fatura düzenleme, muhasebe bilgilerinde eksik bilgilendirme, işletme faaliyetlerini vergi dairesine bildirmeme, vergi direnci, vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığı gösterilebilir (Erdinç, 2016: 45). Kayıt dışı ekonominin vergi sistemi ile ilişkisinin anlaşılabilirliği, ekonomik istikrarın devamı açısından oldukça önemlidir (DPT, 2007: 22). Bu

çerçevede kayıt dışı ekonominin oluşumuna neden olan mali nedenleri altı ana başlık ile incelemek mümkündür.

1.3.1.1. Vergi Oranlarındaki Yükseklik

Vergi gelirlerinin azalması sonucunda kamu otoritelerinin yeni vergilere başvurması veya mevcut vergileri arttırması sorunu ortaya çıkmaktadır. Artan vergi oranı beraberinde kayıt dışılığı getirerek bir kısır döngü yaratmaktadır (DPT, 2007: 26).

Vergi oranlarındaki değişimler kayıt dışı ekonominin boyutunun da değişmesine neden olmaktadır. İşletmeci küçük oranlarda vergi vermekten kaçınmazken veri oranlarında artış olduğunda durum değişebilmektedir (Altın, 2014: 20). Vergi oranlarının ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisi birçok çalışmada incelenmiştir. Fakat bu konu ile ilgili en önemli iktisadi çalışma arz yönlü iktisadın temelini oluşturan Arthur Laffer tarafından 1974 yılında gerçekleştirilmiştir. Vergi oranları ile vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi inceleyen Laffer'e göre, toplam vergi gelirleri, belirli bir noktaya kadar vergi oranlarında yapılacak artışla birlikte artacak, bu noktadan itibaren vergi oranlarındaki artışlarla birlikte azalacaktır (Yamak ve Yamak, 1995). Kimi görüşe göre bu azalmanın nedeni, vergi oranlarının yüksekliğiyle beraber mükelleflerin faaliyetlerinin bir kısmını kayıt dışı alanlara kaydırmaya başlamasıdır. Ekonomik faaliyetlerde herhangi bir azalma olmamasına rağmen vergi oranlarının yükselmesiyle beraber bu faaliyetler kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomiye geçiş yaparlar. Bu durumun sonucunda kayıtlı ekonominin boyutu küçülür (Kıldış, 2000: 5).

Elbette vergi oranlarının yüksek olması mükellefleri kayıt dışına yönelten bir etken değildir. Yukarıda da bahsedildiği gibi kayıt dışı ekonomiye neden olan ve başka sebepler de vardır. Vergi oranları yükselmesi beraberinde bireylerin kayıt dışına yönelmesine ve azalan gelirlerini telafi etmelerine sebep olmaktadır. Ancak diğer taraftan bireylerin kayıt dışına yönelmelerinin ortaya çıkması durumunda ödemeleri gereken vergi cezaları caydırıcı bir unsurdur. Dolayısıyla etkin bir vergi denetiminin varlığı durumunda vergi oranlarının yüksekliği kayıt dışı ekonomiye neden olmayacaktır (Önder, 2012: 24).

1.3.1.2. Vergi Ortamının Belirsizliği

Vergi ortamının belirsizliği, bireylerin ve firmaların faaliyetlerini kayıt dışı olarak gerçekleştirmelerine sebep olan bir nedendir. Vergi mevzuatındaki karmaşıklığın, kanunların anlaşılabilirliğini ve uygulanabilirliğini güçleştirilmesi mükelleflerin vergisel yükümlülüklerini mevzuata uygun olarak gerçekleştirememelerine neden olmaktadır. Mevzuatın karmaşıklığı, vergi idareleri ve mükellefler açısından anlaşılabilirliği ve uygulanabilirliğinde olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Vergi ile ilgili düzenlemeler yapılırken mükellefler için

anlaşılabilirliği arttırabilmek açısından açık, net ve anlaşılır metinler hazırlanmalıdır. Bu çözüm mükelleflerin belirsizlikten kaynaklı sorunlarına çözüm getirmektedir (Üyümez, 2016: 84-86).

Uygulanan vergi mevzuatı, ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda ekonomik, sosyal ve mali açıdan fayda sağlamıyorsa, sade ve anlaşılır bir yapıya sahip değilse, sürekli değiştiriliyor ve istikrar göstermiyorsa vergi kayıp ve kaçaklarını arttırır. Bu sebeplerle vergilendirmede basitlik ve açıklık ilkesi önemli bir husustur (Yılmaz, 2010: 50).

1.3.1.3. Vergi Mevzuatı ve Denetim Mekanizması Kaynaklı Nedenler

Vergi kayıp ve kaçığına sebebiyet veren kayıt dışı ekonomik bir faaliyetin vergi dairesi tarafından takip edilmesi ve denetlenmesi önemlidir (DPT, 2001: 46). Denetim mekanizmasının yetersiz olduğu ülkelerde kayıt dışı ekonomi boyutunun ciddi boyutlarda olduğu görülmektedir. Kayıt dışı ekonominin önlenmesinde denetim mekanizması önemli bir araçtır. Mükellefler sürekli yapılan bir inceleme veya denetime tabi olmadıkları durumlarda başka bir ifade ile *yakalanma riskinin* düşük olduğu durumlarda vergi oranı düşük olsa dahi faaliyetlerini kayıt dışı olarak gerçekleştirirler. Kayıt dışı faaliyeti gerçekleştiren mükellefin yakalanma olasılığı vergi denetimi ile yakından ilişkilidir. Denetim mekanizmasının etkinliği yaptırımların caydırıcılığı mükellefler üzerinde önemli bir etkiye neden olmaktadır (Şahin, 2006: 42).

Etkili bir denetimin gerçekleşmesi için belirli koşulların birlikte var olması gerekmektedir. Denetim elemanı sayısının, yeterli olması önceliklidir. Fakat denetimden beklenen sonucun elde edilmesi için denetim elemanlarının, kalifiye, mevzuata hakim, vergiyi doğuran olayı tüm yönleriyle kavrayabilen ve bunun gibi bazı vasıflara sahip olmaları gerekmektedir. Bu nitelikteki denetim elemanları ile gerçekleştirilen denetimin beklenen etkinliği sağlayabileceği söylenebilir (Önder, 2012: 34).

Bu konu ile ilgili bir diğer önemli hususu, Sugözü (2010: 183) şu şekilde açıklamıştır: “Türkiye’de zaten yetersiz olan vergi denetimleri, daha çok kayıtlara dayanılarak ve kayıtları bulunan mükellefler üzerinde yapılmakta, kayıtları bulunmayan mükellefler ise genelde vergi denetimi dışında kalmaktadır. Oysa vergi kaçığına önemli bölümü, kayıtlı olmayan vergi mükelleflerinin eseridir. Vergi denetimi, bu alanı da kavrayabilmelidir. Bu sağlanmadıkça, etkili bir vergi denetiminden söz edilmesi olanaklı değildir; doğru da olmaz”.

1.3.1.4. Muhasebe ve Müşavirlik Hizmetlerinin Yetersizliği

Muhasebeci ve mali müşavirler vergi kaybının önlenmesi açısından mükellefle vergi dairesi arasındaki önemli bir araçtır. Muhasebecilik ve müşavirlik hizmetini yerine getirenler, özellikle sahte fatura temininde, mal bedeli yüksek gösterilerek maliyet ve giderler yüksek gösterilmesi

hususunda hassas davranmalı, davranmayanlar hakkında da ağır cezalar getirilmelidir (Kıldış, 2000: 4).

1.3.1.5. Sosyal Güvenlik Yükümlülükleri

Sosyal güvenlik yükümlülükleri, emeğin maliyetini arttırması gerekçesiyle, kayıt dışı istihdama yönelik üretime neden olmaktadır. Küreselleşme ile birlikte uluslararası rekabette avantaj sağlamak isteyen firma, fiyatı düşük, yüksek kaliteli ürünler retilenilmek amacıyla maliyetini minimuma indirmek istemektedir. Maliyetini minimuma indirmek isteyen firma, sosyal güvenlik yükümlülüklerini ekstra bir maliyet olarak düşünerek kayıt dışı istihdama yönelmektedir. Gerçekleştirilen faaliyet yasal olmasına rağmen, işveren, çalışanların bazılarını kayıt altına almamakta veya prim esaslı olan kazançları olduğundan düşük göstermektedir (Yücebaş, 2014: 13).

Sosyal güvenlik sistemindeki eksiklikler, cezai yaptırımların caydırıcı olmaması, istihdamda sosyal güvenlik prim kesintilerinin yüksek olması bireyleri kayıt dışı olarak çalışmayı tercih etmelerine neden olmaktadır (Karatay,2009: 48). Bu durum beraberinde çalışanların sosyal güvencelerden yoksun kalmasına yol açarken, devletin vergiler yoluyla elde edeceği finansman kaynaklarına engel olup kamu açıklarının hızla büyümesine, sosyal güvenlik sisteminin yeterli mali kaynaklardan yararlanamamasına neden olmaktadır (Ekin, 1995: 49).

Faaliyetlerini kayıt dışı olarak gerçekleştiren firmalar, çalışanların sosyal güvenlik primlerini ödemedikleri için devletin vergi gelirlerinde olumsuz bir etkiye yol açarken diğer yandan düşük gelir gruplarına devletçe sağlanan sosyal transferlerde sınırlayıcı bir etkiye neden olabilmektedir. Azalan sosyal transferler beraberinde düşük gelir gruplarının yaşam standartlarını daha da zorlaştırarak, toplumsal ve siyasal huzursuzluklara yol açmaktadır (etintaş ve Vergil, 2003: 20).

1.3.2. Kayıt Dışı Ekonomiye Neden Olan Ekonomik Nedenler

Ekonomik faaliyetlerin kayıt dışı olarak gerçekleşmesinin en önemli nedenlerinden biri de kuşkusuz ülkenin ekonomik sisteminin yapısal özellikleridir (Karaaslan, 2010: 9). Bu çerçevede, kayıt dışı ekonomiye neden olan ekonomik faktörler, enflasyon ve işsizlik, ekonomik istikrarsızlık ve krizler, nakit ekonomisi, gelir dağılımındaki adaletsizlik, küreselleşme olmak üzere beş başlık halinde aşağıdaki gibi incelenmektedir.

1.3.2.1. Enflasyon ve İşsizlik

Enflasyon, vergi sistemi, işletmelerin gelir ve kaynak yapısı üzerindeki etkileriyle kayıt dışı ekonominin artmasına neden olmaktadır (DPT, 2001: 4). Fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artışlar

ve paranın buna bağılı olarak değer kaybetmesi kayıt dışı ekonominin artmasında önemli bir unsurdur. Özellikle ekonomideki yüksek enflasyon bireylerin ikinci bir işte çalışmalarına neden olmaktadır. Yüksek enflasyonun, işverenler açısından vergi ve sigorta primi yüklerini arttırdığı görülmektedir. Enflasyonun doğurduğu bu olumsuz sonuçların, işçi ve işverenleri kayıt dışı olarak faaliyet göstermelerine yol açtıkları dikkat çekmektedir (Azaklı, 2009: 23).

Yüksek enflasyon ile birlikte firmalar, sermayelerini korumak amacıyla daha az vergi ödemek için gelirlerini olduğundan düşük, maliyetlerini ise daha yüksek göstermektedirler. Yüksek enflasyon nedeniyle satın alma gücünde eskiye göre azalma olan tüketici ise kayıt dışı üretilen ve fiyatı diğerine göre daha düşük olan ürünü tercih ederek kayıt dışı üretilen mallara talebin artmasına neden olacaktır (Kırcı, 2006: 29). Bu doğrultuda enflasyonun, bireylere ve firmalara yüklediği olumsuz etkilerin kayıt dışı ekonominin genişlemesinde büyük bir rol oynadığı görülmektedir.

Emeğin kayıt dışı ekonomide faaliyet göstermesini etkileyen en önemli faktörlerden biri de işsizliktir. İşsizlik, emeğin kayıt dışına kaymasına veya kendilerine küçük işler kurarak istihdam alana yaratmalarına neden olmaktadır (Yılmaz, 2006: 103). Yaşam standartlarını yükseltmek isteyen bireyler, gelirlerini artırmak amacıyla herhangi bir sosyal güvence olmadan ikinci bir işte çalışmayı kabul ederler. Bu da kayıt dışı istihdam yoluyla kayıt dışı ekonominin genişlemesine yol açmaktadır (Kırcı, 2006: 29).

1.3.2.2. Ekonomik İstikrarsızlık ve Krizler

Ekonomik krizler ve durgunluk dönemleri kayıt dışılığı etkileyen önemli bir unsurdur (Işık ve Acar, 2003: 121). Krizler sonucu ekonomide meydana gelen daralma işsizliğe neden olmakta ve istihdamı olumsuz yönde etkilemektedir. İşsiz kalan bireyler, kayıt dışı alanlara yönelerek düşük ücretler ile çalışmaya razı olmaktadır. Bu doğrultuda sendikalı çalışanların sayısı azalmakta, istihdamda standart dışı çalışma şartları ortaya çıkmaktadır (Yaprak, 2009: 55).

Ekonomik krizlerin yaşandığı dönemlerde, işsiz sayısı giderek artmakta, kayıtlı ekonomide iş bulamayan bireyler, istihdam edilebilme umuduyla kayıt dışı alanlara yönelmektedirler. Kriz dönemlerinde, kayıtlı ekonomide istihdam edilmesi zor olan niteliksiz işçilerin, kayıt dışı ekonomide iş bulabilmeleri daha kolay olabilmektedir. İşletmeler ise krizin olumsuz etkilerini minimuma indirebilmek için üretimlerini kayıt dışı yollardan sağlayarak, maliyetlerini azaltmaya çalışmaktadırlar. Kayıt dışı çalıştırılan bu işçiler kayıtlı ekonomiye göre daha düşük ücretler ile çalışarak işletmelerin üretim maliyetlerini azaltmaktadırlar (GİB, 2009: 15).

Ekonomik istikrarın sağlanması kayıt dışı ekonominin ortaya çıkışında önemli bir etkidir. Ekonomik istikrar, tam istihdam ve fiyatlar genel seviyesinde istikrara ulaşılmasıyla

sağlanmaktadır. Emek piyasasındaki denge yani işsizliğin olmaması tam istihdamı nitelerken, fiyatlar genel düzeyinde dalgalanmanın olmaması ise fiyat istikrarını nitelemektedir. Ekonomilerin daralma ve kriz dönemlerinde ortaya çıkan işsizlik ile daha çok genişleme dönemlerinde görülen enflasyon olgusu, kayıt dışı ekonominin artmasına neden olmaktadır (Ermış, 2008: 60).

1.3.2.3. Nakit Ekonomisi

Nakit para kullanımı, kayıt dışı ekonominin artmasına neden olan bir diğer faktördür. Kayıt dışı ekonomide ödemeler daha çok nakit para kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Ödemelerin nakit para ve takas yolu ile gerçekleştirilmesinin nedeni ödeme delillerinin ortadan kaldırılmak istenmesidir (İlgin, 1999: 26). Bu sebeple hesap kartı veya kredi kartı gibi kayıt altına alınabilen ödeme araçlarının kullanımının yaygınlaşması kayıt dışı ekonomi ile mücadelede önem arz etmektedir (GİB, 2009: 16).

Teknolojik gelişmelerin yaygınlaşması beraberinde parasal işlemlerin elektronik ortamda takip edilebilmesine imkan sağlamıştır. Elektronik ortamda gerçekleştirilen hızlı ve güvenilir para transfer sistemlerinin kullanılması, bankacılık sektörünün gelişmesi, para hareketlerinin izlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Fakat nakit para ile yapılan işlemler, kayıtlarda herhangi bir iz bırakmayarak, beyanların gerçeği yansıtmamasına, vergi kayıp ve kaçığına neden olmaktadır. Nitekim çalışanların ücret ödemeleri ile gayrimenkul kiralarının elektronik ödeme sistemleri aracılığıyla yapılması gibi yasal düzenlemeler bu alanda ortaya çıkan kayıt dışılığın önlenmesinde etkili olmaktadır (Kankılıç, 2016: 2).

1.3.2.4. Gelir Dağılımı Adaletsizlikleri

Gelir dağılımındaki adaletsizlikler kayıt dışı ekonominin genişlemesinde büyük bir etkidir. Gelir dağılımı adaletsizliklerinin olduğu ülkelerde bireyler ortalama bir yaşam standardı yakalayabilmek için resmi işlerinin yanı sıra kayıt dışı olarak ikinci bir işte çalışmakta ve kayıt dışı faaliyetlerin önemli bir kaynağını oluşturmaktadırlar (Akalin ve Keskinoglu, 2007: 74).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, gelir dağılımındaki adaletsizlikler küçük yaştaki çocukların kayıt dışı olarak çalışmalarına, marjinal kesimin (ayakkabı boyacılığı, işportacılık vb.) genişlemesine dolayısıyla vergi kayıplarının artmasına neden olmaktadır (Kıldış, 2000: 12).

1.3.2.5. Devlet Müdahaleleri

Devletin ekonomiye düzenleyici işlemler ile müdahale etmesi, kayıt dışı ekonomiyi yaratan bir diğer faktördür. Devletinekonomi üzerindeki yasaklayıcı ve düzenleyici müdahaleleri kayıt dışı ekonomi alanının genişlemesine neden olmaktadır (Konak, 2009: 45).

Devlet; mal, para ve emek piyasalarındaki işleyişlere; kurumlaşmada izlenecek prosedür, telif ve patent hakları ile ilgili düzenlemeler, ithalat kotaları, ihracatta ambargolar, fiyat kontrolleri, asgari ücret, ek çalışma ücretleri, çevresel müdahaleler vb. gibi düzenleyici müdahalelerde bulunmaktadır. Diğer taraftan devletin birtakım faaliyetleri suç unsuru sayarak yasaklaması, bu tür faaliyetlerin açık bir şekilde gerçekleştirilmemesine ve yasa dışı faaliyetlerin artmasına neden olmaktadır. Silah kaçakçılığı, uyuşturucu ticareti, fahişelik, tefecilik, yasadışı kumar, çalınmış malların satımı, resmi dairelerde rüşvet alınması gibi faaliyetler yasa dışı olarak kabul edilmiş ve yasaklanmışlardır. Bu tür faaliyetleri yapanlar için yasalarda düzenlenmiş çeşitli cezai yaptırımlar bulunmaktadır. Söz konusu yasa dışı faaliyetlerden elde edilen gelirlerin kayıt dışı ekonominin artışına neden olduğu görülmektedir (Dinçer, 2007: 36).

1.3.2.6. Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi

Ekonomik gelişmişlik düzeyi, toplumun zihniyeti, üretim birimlerinin büyüklüğü ve organizasyonu, kurumsallaşma vb. gibi kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü etkileyen birçok faktörü barındırmaktadır (Yücebaş, 2014: 14). Gelişmekte olan ülkelerde kişi başına düşen milli gelirin düşük olması tasarruflarında bu doğrultuda düşük olmasına neden olmaktadır. Tüm bunlar küçük ölçekli işletmelerin oluşumuna ve bu tür işletmelerin faaliyetlerini kayıt dışı alanlarda gerçekleştirmelerine zemin hazırlamaktadır (Kırcı, 2006: 28).

Gelişmişlik düzeyi, ekonomik kurumlar üzerinde oldukça etkilidir. Örneğin; bir ekonomide para ve sermaye piyasasının gelişmemesi, tefeciliği, spekülatif kazançları, sahtecilik ve dolandırıcılığı arttırırken, serbest piyasa mekanizmasının olmadığı aksak rekabet ortamında karaborsa, tekel gibi olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Ekonomideki gelişmemişlik, kayıt dışı ekonominin oluşumunda ve büyümesinde önemli bir faktördür (Ay, 2006: 61).

Bir ekonominin gelişmişlik düzeyi, gerekli yatırımların yapılarak yeterli kalkınma hızının gerçekleştirilmesi, istihdam alanlarının yaratılması, kamu kesiminin ekonomik faaliyetler içindeki payı, düzenlemelerin ve sınırlamaların yoğunluğuyla yakından ilişkilidir. Tüm bu faktörler kayıt dışılığın ortaya çıkışında da önemli bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda Türkiye gibi ekonomik düzenlemeler, müdahaleler ve bürokrasinin yoğun olduğu az gelişmiş ülkelerde kayıt dışılık oranını yüksek oranda gerçekleştirdiği dikkat çekmektedir (Karasu, 2011: 20).

1.3.2.7. Küreselleşme

Küreselleşme, dünya ekonomilerinde büyük bir dönüşümün yaşanmasına yol açmıştır (Yılmaz, 2010: 57). Küreselleşme ile birlikte dış ticaretin yarattığı rekabet ortamının kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkilerine ilişkin iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birincisi dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasının kayıt dışı ekonominin azalmasına neden olduğudur.

Tarife, kota ve tarife dışı engellerle ticaret yasaklandığında iktisadi birimler faaliyetlerini kayıt dışı olarak yapmayı tercih edeceklerdir. Literatürde bazı çalışmalar, ülkelerin dışa açıklığı arttıkça kayıt dışı ekonominin azaldığı bulgularına ulaşmışlardır. Küreselleşmenin kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkisi ile ilgili ikinci görüş ise, küreselleşme ve dış ticaretle birlikte artan rekabetin, fiyatları ve karları azalttığı bu doğrultuda firmaların maliyetlerini düşürebilmek amacıyla kayıt dışı ekonomiye yönelmekte olduğudur (Yendi, 2011: 62).

Küreselleşmeye bağlı olarak esnek üretimin önem kazanması iş gücü piyasalarında ciddi problemlere yol açabilmektedir. Dünya ekonomisinde, pazar ve rekabet koşullarının değişmesi, işvereni sürekli verimliliğini artırmak ve işgücü maliyetini düşürmek zorunda bırakmakta, bu ise üretimin esnekleştirilmesiyle mümkün hale gelmektedir (DPT, 2001: 3). Rekabet ortamında, esnek üretime geçen ve maliyet avantajı sağlamak isteyen firmalar, dolaylı olarak kayıt dışı istihdama neden olan uygulamalara yönelebilmektedir (Kırcı, 2006: 29).

Gelişmekte olan ülkelerde, küreselleşme ile oluşan sermaye hareketleri, ülke ekonomilerini kimi zaman olumsuz şekilde etkilemiş ve krizlere neden olmuştur. Krizler nedeniyle bu ülkelerdeki ekonomik istikrarsızlık ve gelir dağılımındaki eşitsizlikler artmıştır. Bu olumsuzluklar kayıt dışı ekonominin artışında önemli bir etken olmuştur (Ermiş, 2008: 24).

1.3.3. Kayıt Dışı Ekonomiye Neden Olan Toplumsal Nedenler

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkışında, nüfus artışı, göç, eğitim seviyesi, rüşvet ve yolsuzluk, vergiye karşı direnç, vergi bilincinin yeterli olmaması, devlete karşı güven eksikliği gibi çeşitli toplumsal etmenlerin önemli rol oynadığı dikkat çekmektedir.

1.3.3.1. Nüfus Faktörü

Kayıt dışı ekonomiye neden olan toplumsal faktörlerin başında nüfus artışı gelmektedir. Nüfus artış hızının yüksek olduğu ekonomilerde alt yapı hizmetleri nedeniyle kamu harcamaları sürekli artmaktadır. Artan nüfusun temel ihtiyaçlarını karşılamak ise oldukça güçleşmektedir (Özsoylu, 1996: 113). Nüfus artış hızının büyüme oranının üzerinde gerçekleşmesi, işsizliği de beraberinde getirmektedir. İşsizlik olgusu, emek sahiplerinin daha az ücret, sosyal güvencelerden yararlanmama ve uygunsuz koşullarda çalışma isteklerini ortaya çıkarmaktadır. Firmalar tarafından düşük maliyetle ve kayıt dışı olarak yaratılmak istenen istihdam, emek sahipleri tarafından da kabul edilmiş bir hale dönüşmektedir. Emelin kayıt dışına kayması sonucunda ise ücret, iş güvencesi ve sosyal güvenlik hakları olumsuz olarak etkilenmektedir (Karatay, 2009: 49).

1.3.3.2. Göç Faktörü

Gelişmekte olan ülkelerde hızlı nüfus artışları ve tarım kesiminde yaşanan daralma bu alanda çalışanların işsiz kalmalarına ve bireylerin şehirlere göç etmelerine neden olmaktadır (Karatay, 2009: 33). Tarım kesiminde yaşanan daralma ile işsiz kalan bireyler iş bulma umuduyla köyden kente göç etmektedirler. Fakat göçün yoğun olduğu alanlarda istihdam olanakları sınırlı kalmakta, beklenileni karşılamamaktadır (Ercan, 2006: 65). Bu doğrultuda göç sonucunda ortaya çıkan kalifiye olmayan niteliksiz iş gücü ancak kayıt dışı alanlarda istihdam edilebilmektedir. Göçün yarattığı bu olumsuz koşullar kayıt dışı istihdam yoluyla kayıt dışı ekonominin genişlemesine yol açmaktadır (Şahin, 2011: 23).

1.3.3.3. Eğitim Seviyesi Faktörü

Eğitim seviyesinin düşük olması birçok faktörü etkileyerek dolaylı olarak kayıt dışı ekonominin oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Ülkemizde eğitim seviyesinin düşük olması vergi bilincinin geliştirilip yaygınlaştırılmamasına, vergi ve diğer yasal yükümlülüklerin gerektiği gibi yerine getirilmemesinde neden olmaktadır. Tüm bunlar kayıt dışı ekonominin ortaya çıkışında önemli bir etkiye sahiptir (Kamalıoğlu, 2014: 9). Eğitim seviyesinin yüksek olduğu ülkelerde, kayıt dışı ekonominin boyutu genelde düşük, buna karşın eğitim seviyesinin yetersiz olduğu ülkelerde kayıt dışı ekonomi oranının yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Üretim düzeyi ile doğru orantılı olan teknoloji kullanımı, eğitim seviyesinin yüksekliğiyle yakından ilişkilidir. Bunun yanı sıra eğitim seviyesinin düşüklüğü, vergi bilincinin geliştirilip yaygınlaştırılmamasına, vergi ve diğer yasal yükümlülüklerin gerekli şekilde yerine getirilmemesine de yol açmaktadır (Metin, 2011: 25).

1.3.3.4. Vergi Ahlakı, Vergi Bilinci ve Vergiye Karşı Direnç

Toplumda vergi bilinci ve ahlakının yerleşmesi kayıt dışı ekonominin önlenmesi açısından önemli bir etkidir. Akdoğan (2005: 183), vergi bilincini “vergiler konusunda kişinin sahip olduğu olumlu ve olumsuz tüm bilgi ve algılar” olarak ifade ederken vergi ahlakını ise “mükelleflerin vergi yasalarından doğan yükümlülüklerini, gerçeğe uygun bir şekilde yerine getirme konusundaki davranışları” olarak tanımlamıştır.

Vergiye bir yük olarak gören, vergi bilinç ve vergi ahlakı gelişmemiş olan mükellefler vergiden kaçınma, vergi kaçırma gibi olumsuz tutumlar sergileyebilmektedirler (Gerçek, 2003: 211). Bu doğrultuda toplumda vergi bilincinin ve vergi ahlakının, yüksek olması, devletin vergi gelirlerini arttırırken vergi kaçakçılığını azaltarak kayıt dışı ekonominin daralmasına neden olmaktadır.

Ekonomik ve mali politikaların hatalı veya eksik uygulanması, vergi gelirlerinin etkin bir şekilde kullanılmadığı düşüncesini ortaya çıkarmakta ve mükelleflerin vergi ödemeye karşı direncini arttırmaktadır. Vergi konusunda çıkarılan aflar, düzenli bir biçimde vergi bilinci yüksek olan mükellefler açısından adaletsizliğe neden olmaktadır. Bu sebeple, mükellefler vergi kaçırma veya vergiden kaçınma gibi yolları tercih ederek faaliyetlerini kayıt dışı olarak gerçekleştirebilmektedirler (Us, 2004: 12).

Rüşvet ve yolsuzlukların yaygınlığı, kamu kaynaklarının gerekli alanlarda kullanılmaması, toplumdaki vergi bilinç ve ahlakının zayıflamasına dolayısıyla kayıt dışı ekonominin genişlemesine neden olmaktadır. Vergi bilincinin yetersiz olduğu toplumlarda kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün ciddi boyutlara ulaşması söz konusudur (Kahya ve Irmak, 2014: 354).

1.4. Kayıt Dışı Ekonominin Genel Ekonomi Üzerindeki Etkileri ve Sonuçları

Kayıt dışı ekonominin bir ülke ekonomisi üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri bulunmaktadır. Kayıt dışı ekonominin, işsiz kesime istihdam yaratarak işsizlik sorununun çözümünde önemli bir etken olduğu ve beraberinde hem gelir dağılımı adaletsizliklerini giderdiği hem de bireysel refahı arttırdığı ileri sürülmektedir. Aynı zamanda durgunluk ve kriz dönemlerinde kayıt dışı ekonominin konjonktür dalgalanmalarının hafifletilmesinde olumlu bir etken olduğu savunulmaktadır. Fakat kayıt dışı ekonomi varsayılan bu olumlu etkilerinin yanı sıra mali, ekonomik ve toplumsal alanlarda genellikle yıkıcı etkiler de yaratabilmektedir.

1.4.1. Kayıt Dışı Ekonominin Mikro Düzeyde Etkisi ve Sonuçları

Kayıt dışı ekonominin mikro ekonomik açıdan etkileri değerlendirildiğinde bu olgunun firmalar için adil olmayan rekabet koşulları yaratmakta olduğu dikkat çekmektedir. Binbirkaya (2006: 105), çalışmasında “kayıt dışı olarak üretilen mal ve hizmetler daha düşük fiyatla satıldığından kayıtlı mükellefler aleyhine haksız rekabet ortamı oluşmakta“ olduğuna dikkat çekmiştir. Bu çerçevede kayıt dışı ekonomi ile birlikte firmalar, vergi ve sosyal yükümlülüklerden kaçınarak üretim maliyetlerini düşürmekte, satış hacimleri ve kar oranlarını arttırabilmektedirler (Yılmaz, 2000: 5). Dolayısıyla kayıt dışı ekonomi, firmaya düşük maliyetli üretiminin bir sonucu olarak iç ve dış pazarda rekabet gücü kazandırmaktadır.

Kayıtlı bir işten elde edilen gelirin ortalama bir yaşam standardı için yeterli olmaması bireyleri ek gelir elde etme amacıyla kayıt dışı olarak ikinci bir işte çalışmaya mecbur bırakmaktadır (Musul, 2011: 47) . Ancak ikinci bir işte çalışarak refahını arttırmak isteyen birey, içinde bulunduğu yoğun çalışma koşullarının sonucunda yorgunluk, stres gibi etmenler, iş kaytarmaları, mesaiden erken ayrılma gibi olumsuz gelişmeleri beraberinde getirebilmektedir.

Üretim ve verimliliği doğrudan etkileyecek bu olumsuz gelişmeler kayıtlı ekonominin verimliliğinin azalmasına yol açabilmektedir (Tekece, 2010: 129).

Kayıt dışı alanlarda istihdam edilenlere, çalışma saatlerinde ve koşullarında esneklik sağlandığı ve bu sebeple daha rahat hareket etme imkânına sahip oldukları belirtilmiştir (Tekece, 2010: 122). Tüm bunlara rağmen kayıt dışı sektörlerde faaliyet gösteren iş gücünün, herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmaksızın, sendikal haklardan yoksun olarak, iş yeri ve iş kurallarının uygulanmadığı, sağlıksız koşullarda istihdam edilmesi, çalışanlar açısından olumsuz bir etkendir (Us, 2004: 15).

Kayıt dışı ekonominin mikro etkilerinden bir diğeri ise bu olgunun tüketici haklarının ihlal etmesidir. “Kayıt dışı ürünlerin standartların altında ve garanti kapsamı dışında olmaları, bu ürünleri satın alan tüketicilerin kayıtlı sektör tüketicilerini korumaya yönelik yasal düzenlemelerden ve satış sonrası hizmetlerden yararlanamamaları sonucunu doğurmaktadır” (Kankılıç, 2016: 7).

Kayıt dışı ekonomi olgusu ekonominin küçük ve orta ölçekli işletmelerden oluşmasına neden olurken verimliliği düşürmekte ve markalaşmayı engellemektedir. Dolayısıyla reklam olanaklarını ortadan kalkmakta ve “kayıt dışılık” maliyetleri oluşmaktadır (Bağırzade, 2015: 42).

1.4.2. Kayıt Dışı Ekonominin Makro Düzeyde Etkisi ve Sonuçları

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler denilince zihnimizde yasalara, ahlaki normlara ve ekonomik sisteme aykırı faaliyetler geldiği için bu olgunun etki ve sonuçlarına hep olumsuz bir bakış açısı ile yaklaşmaktayız (Özsoylu, 1996: 103). Kayıt dışı ekonominin makro düzeyde etkileri ve sonuçlarının toplumun ekonomik, toplumsal, mali yapılarına göre farklılık gösterdiği dikkat çekmektedir.

1.4.2.1. Kayıt Dışı Ekonominin İstatistikî Verilerin Güvenilirliği Üzerindeki Etkisi

Kayıt dışı ekonomi olgusu, işsizlik, enflasyon, büyüme, milli gelir gibi makroekonomik göstergelerin gerçeği yansıtmamasına dolayısıyla ekonomi politikalarının belirlenmesinde yanıltıcı sonuçların ortaya çıkmasına ve gerekli önlemlerin alınamamasına neden olabilmektedir. Eksik ve hatalı verilere göre hazırlanan göstergeler temel alınarak hazırlanan ekonomi politikalarının etkinliği, sınırlı kalmaktadır (Yılmaz, 2010: 56).

1.4.2.2. Kayıt Dışı Ekonominin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri konusunda fikir birliği sağlanamamıştır. Gelişmekte olan ülke ekonomilerinde kamunun kaynaklarının sınırlı ve etkin kullanılmaması nedeniyle özel sektörün ekonomik büyümedeki önemi artmaktadır (Karatay, 2009: 68). Gelişmekte olan ülkelerdeki vergi oranlarının yüksekliği, mevzuatın karmaşıklığı gibi faktörler iktisadi birimlerin kaynaklarını kayıt dışı sektörler aktarmasını teşvik etmekte ve kaynak dağılımında etkinsizliğe yol açarak haksız rekabeti ortaya çıkarmaktadır. Nitekim tüm bunlar kaynakların kayıt dışı alanlara kaymasına, toplam verimliliğin düşmesine ve ekonomik büyümenin olumsuz yönde etkilenmesine neden olmaktadır (Us, 2004: 14). Bu konu başka bir açıdan değerlendirildiğinde farklı bir sonuç ile karşılaşmaktadır. Kayıt dışı sektörde faaliyet gösteren firma üretim maliyetlerinin düşmesi ile iç ve dış pazarda rekabet üstünlüğü sağlamaktadır (Aslanoğlu, 2008: 202). Uluslararası pazarda rekabet üstünlüğü sağlayan ülke ekonomisi, ihracatın artmasına dolayısıyla ekonomik büyümenin olumlu yönde etkilenmesine yol açabilmektedir (Öğünç ve Yılmaz, 2000: 5).

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin yaygın olduğu gelişmekte olan ülkelerde yaşanan ekonomik krizler ve istikrarsızlıklar o ülke ekonomisinin kredibilitelerini de etkilemektedir. Ekonominin istikrarsızlığından dolayı ülkeye yatırım amacıyla yabancı sermaye girişinde bir azalma meydana gelmekte, bu sebeple sadece spekülasyon amaçlı para girişleri olmaktadır. Bu durum uzun dönemde sürdürülebilir büyümenin düşmesinde önemli bir etkidir (Baytar, 2006: 32).

Peacock ve Shaw (1982), kayıt dışı ekonominin devlet gelirlerinde herhangi bir olumsuz etki yaratmadığını ileri sürmektedir. Peacock ve Shaw (1982), kayıt dışı ekonomik faaliyetler sonucu elde edilen gelirin büyük bir bölümü harcamaya dönüşmekte olduğunu böylelikle vergilendirilemeyen gelirin harcamalar yoluyla başkalarına gelir yarattığını vurgulamıştır. Kamu kesiminin oluşan bu gelirden vergi geliri elde edebileceğini dolayısıyla kayıt dışı sektörde vergilendirilemeyen gelirin, oluşturduğu katma değer ve yarattığı gelir sebebiyle kamu için vergi kaybına neden olmadığını savunmuştur (Özsoylu, 1996: 49).

Ekonomik faaliyetlerden elde ettikleri gelirlerin bir kısmını kayıt dışına çıkaran mükellefler, daha az vergi ödemeyi ve tasarruf yapabilmeyi tercih edebilmektedirler. Bilindiği üzere, ekonominin büyüebilmesi için yatırım yapılması, yatırım yapılabilmesi için de yatırıma dönüşebilecek fon miktarının artması gerekmektedir (Yücebaş, 2014: 56). Tasarruf yapılarak edilen fonlar yatırımlara yönlendirilirse üretimde bir artış meydana gelmekte bu da milli gelirin artmasına neden olarak ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etki yaratmaktadır (Yılmaz, 2010: 54). Bu konu devlet bütçesi açısından incelendiğinde ise farklı bir sonuca ulaşılmaktadır. Devletin en önemli gelir kaynağı vergilerdir ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin vergilendirilememesi, devlet bütçesini olumsuz olarak etkilemektedir (Özsoylu, 1996: 47). Kayıt dışı ekonomik faaliyetler

sonucunda devletin gelirlerinde vergi kaybı sebebiyle bütçe açıkları meydana gelebilecektir. Devletin bütçesinin olumsuz etkilenmesi ise kamu harcamalarının azalmasına ve sosyal devlet anlayışının zedelenmesine neden olabilmektedir (Özsoylu, 1996: 44-45). Devletin özel sektörün ihtiyacı olan alt yapı hizmetlerini karşılayamaması başka bir ifadeyle kamu hizmetlerinin yeterli düzeyde yerine getirilememesi ekonomik birimler üzerinde olumsuzluklar yaratabilmektedir. Bu doğrultuda vergi kaçakçılığının yüksek düzeyde olduğu ülkelerde ekonomik büyüme rakamlarının düşük kalabileceği söylenebilmektedir (Altın, 2014: 22).

Ekonomik canlılığın devam edebilmesinin ve şoklara karşı direncin en önemli nedeninin kayıt dışı ekonomi olduğunu savunan JCR Eurasia Raiting Başkanı Orhan Ökmen kayıt dışı ekonominin talep canlılığı yarattığını vurgulamıştır. Ökmen (2005), “kayıt dışı ekonominin uzun vadede Türkiye ekonomisine verdiği kalıcı zararlara rağmen kısa vadede piyasayı canlı tuttuğunu, iç ve dış şoklara karşı önemli bir koruyucu tampon” olduğunu ifade etmiştir.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerden elde edilen gelirler, kayıtlı ekonomide ihtiyaçlar doğrultusunda harcanma olanağı bulurlar. Dolayısıyla kayıt dışı alanda elde edilen gelirler, harcamaları sırasında kayıt altına alınabilmektedir. Bu durum kayıt dışında olan gelirlerin yurt içindeki mal ve hizmetlere yönelerek katma değer oluşturmaya ve ekonomide canlılık yaratmasına yol açmaktadır (Sarılı, 2002: 44).

Akalın ve Kesikoğlu (2007: 85), çalışmalarında Türkiye’de kayıt dışı ekonomi ve büyüme arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre Türkiye’de kayıt dışı ekonomiden büyümeye yönelik bir nedensellik ilişkisi olduğu gözlenmiş ve kayıt dışı ekonominin büyüme üzerinde pozitif bir etki meydana getirdiği bulgularına ulaşılmıştır.

1.4.2.3. Kayıt Dışı Ekonominin İşsizlik Oranı Üzerindeki Etkisi

Kayıt dışı ekonominin en önemli etkilerinden biri niteliksiz işgücüne istihdam olanağı yaratmasıdır. Kayıt dışı ekonomide üretimlerini gerçekleştiren firmalar vergi ve benzeri yükümlülükleri yerine getirmeyerek üretim maliyetlerini düşürebilmektedir. Maliyetini düşüren firma, üretim kapasitesini arttırabilecek dolayısıyla daha fazla işçi istihdam edebilecektir (Özbek, 2016: 21). Kayıtlı ekonomide ise kaynakların sınırlı, maliyetlerin yüksek olması, kapasitenin eksik kullanımı gibi etkenler nedeniyle yeterli istihdam yaratılamamaktadır. Kayıt dışı ekonomi ise yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı niteliksiz iş gücüne istihdam olanağı sağlayarak hem işsizliğin azalmasında hem de işverenlerin daha düşük maliyette işçi çalıştırılmasına olanak sağlamaktadır (Sarılı, 2002: 43).

Kayıt dışı ekonomi, kayıtlı ekonomide iş bulamayan bireylere istihdam alanı yarattığı için bireyler üzerinde gelir yaratıcı bir etkiye sahiptir (Akkoç, 2010: 11). Ancak ekonomik göstergeler

açısından değerlendirildiğinde kayıt dışı istihdamın olumsuz etkileri dikkat çekmektedir. Kayıt dışı alanda istihdam edilenler genel olarak kaçak çalıştıkları için işgücü ve işsizlik rakamlarını dolayısıyla istihdam politikalarını olumsuz yönde etkilemektedir (Özsoylu, 1996: 46). Kayıt dışı ekonominin yaratmış olduğu istihdam olanakları bireyin refahını artırırken toplumsal refahı uzun vadede olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Sonuç olarak, kayıt dışı ekonomi, vergi gelirlerinin azalmasına, vergi adaletinin bozulmasına dolayısıyla iktisadi ve sosyal yapı üzerinde olumsuz etkiler bırakabilmektedir (Güloğlu vd., 2003: 54).

1.4.2.4. Kayıt Dışı Ekonominin Enflasyon Oranı Üzerindeki Etkisi

Kayıt dışı ekonomi enflasyon rakamları üzerinde etkili olabilmektedir. Resmi istatistikler, sadece kayıtlı sektörlerdeki üretimlerin maliyetleri ve satış fiyatları dikkate alınarak hazırlanmaktadır (Elevli, 2006: 27). Kayıt dışı sektörlerdeki fiyatlar enflasyon hesaplamalarına dahil edilmemektedir. Bu sebeple kayıt dışı ekonomi, resmi fiyat indekslerinin yanıltıcı olmasına neden olmaktadır (Özsoylu, 1996: 45).

1.4.2.5. Kayıt Dışı Ekonominin Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi

Kayıt dışı ekonominin gelir dağılımı üzerindeki etkileri konusunda kesin bir yargı bulunmamakla beraber bu olgunun kişisel refahı artırırken toplumsal refahı artırıp artırmadığı tartışma konusudur. Ülkemizde gün geçtikçe artan kayıt dışı ekonomi, kayıtlı ekonomiye kaynak sağlayarak, istihdam alanı yaratmakta ve ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Olumlu sayılabilecek bu etkilerin yanında kayıt dışı ekonominin, devlet bütçesine direkt katkı sağlamadığı için gelir dağılımının bozulmasında önemli bir rol oynadığı dikkat çekmektedir. Başka bir ifade ile kayıt dışı ekonomi, kayıt dışı alanda faaliyet gösterip vergi vermeyen kesim ile kayıtlı alanda faaliyetlerini gerçekleştiren kesim arasında haksız zenginleşmeye neden olabilmektedir (Şeker, 1995: 19).

1.4.2.6. Kayıt Dışı Ekonominin Dolarizasyon Üzerindeki Etkisi

Kayıt dışı ekonomide ödemelerin daha çok nakit para kullanılarak gerçekleştirilmesi, ekonomide fiyat istikrarının olmadığı durumlarda, kayıtlı ekonomi yanında kayıt dışı ekonomide de istikrarlı para birimlerinin ekonomide yaygın olarak kullanılmasına, başka bir ifadeyle “dolarizasyona” yol açmaktadır (DTP, 2001 :8). Dolarizasyonun isepara talebini istikrarsız hale getirerek para politikasının etkinliğinin azalmasına veseniyoraj gelirinin düşmesine neden olabilmektedir (Us, 2004: 14; Sarı, 2007: 15).

“Kayıt dışı ekonominin yarattığı dolarizasyon özel sektörün kur riski yönetiminin en temel koruyucu mekanizması işlevini görmektedir. Türkiye’de kayıt dışılık içerisindeki işletmeler ve birimler TL’den kaçmakta ve döviz varlıklarına yönelmektedirler” (Ökmen, 2015).

1.5. Kayıt Dışı Ekonomi ile Kayıtlı Ekonomi Arasındaki İlişki

Ekonomik ve siyasal birimlerin gündeminden düşmeyen kayıt dışı ekonomi olgusunun ülke ekonomisi üzerindeki etkileri konusunda uzun yıllardır ortak bir konsensüs sağlanamamaktadır. Araştırmacıların bir kısmı kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonominin tamamlayıcısı olduğunu ve bu olgunun mevcut ekonomik ve siyasal şartlar dahilinde gerekli olduğunu savunurken, araştırmacıların diğer bir kısmı kayıt dışı ekonomiyi kayıtlı ekonominin ikamesi olarak değerlendirmekte ve kayıt dışı ekonomiyi ekonomik ve siyasi aksaklıkların temel nedeni olduğunu savunmaktadırlar (Yamak, 1995: 53).

Kayıt dışı ekonomi üzerinde yoğun çalışmalar gerçekleştiren Altuğ’a göre “Bir ülkedeki ekonomik faaliyet hacmi, kayıtlı ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin toplamından oluşur”. Altuğ (1994: 14), bu bütünlük içerisinde kayıt dışı ekonominin toplam ekonomi içerisindeki payının artmasının, kayıtlı ekonominin payını azaltacağını, başka bir ifadeyle kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye rakip olduğunu ileri sürmüştür.

Özsoylu (1996: 54), kayıt dışı ekonominin her zaman kayıtlı ekonomiye rakip olamayacağını savunmuştur. Özsoylu (1996: 55), kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin, kayıtlı ekonomide gerçekleştirilen faaliyetler ile birlikte sürdürebileceğini bu sebeple kayıtlı faaliyetlerin kamu kesimine aktardığı vergi ve benzeri gelirlerde önemli boyutta bir azalma olmadan, ekonomide ilave istihdam olanağı sağlayabileceği ve gelir yaratılabileceğini ileri sürmüştür (Önder, 2001: 4).

Yamak (1995), çalışmasında Türkiye’de kayıt dışı ekonomi ile kayıtlı ekonomi arasındaki ilişkinin birbiri ile rakip olup olmadığı sorusunun cevabını bulabilmek amacıyla kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ile kayıtlı ekonominin büyüklüğü arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkileri ekonometrik açıdan test etmiştir. Elde edilen bulgular kayıt dışı ekonominin her zaman kayıtlı ekonomiye rakip olamayacağını işaret etmektedir.

Giles (1997) , Yeni Zelanda ekonomisi için yaptığı çalışmada kayıtlı ve kayıt dışı ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkiyi Granger Nedensellik testi ile incelemiştir. Elde edilen bulgular kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomiye doğru bir nedensellik ilişkisi olduğuna yöneliktir. Çalışmada Kanada ekonomisinde kayıt dışı ekonomi ile kayıtlı ekonomi arasında uzun dönemli bir ilişki bulunamamıştır. Ancak ele alınan ülkede kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomiye doğru Granger nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Schneider (2004: 14), yaptığı çalışma sonucunda gelişmekte olan ÷lkelerde kayıt dışı ekonominin GSMH'yi arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Gelişmekte olan ÷lke ekonomilerinde kayıt dışı ekonominin GSMH'yi arttırdığını vurgulayan Schneider (2004: 14), kayıt dışı ekonomi tarafından yaratılan katma değerin harcanmasının, GSMH üzerinde pozitif etkiler yaratacağını vurgulamıştır.

Özetle ampirik literatür incelendiğinde, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin, kayıtlı ekonomi üzerinde olumlu ve olumsuz etkilerinin olduğu dikkat çekmektedir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin makroekonomik göstergeler, kamu maliyesi ve toplum üzerindeki olumsuz etkilerinin yanında gelir yaratma, istihdam olanağı sağlama, ekonomik büyümeye katkısı gibi ekonomi üzerindeki olumlu etkilerinden dolayı bazı araştırmacılar tarafından bu olgunun gerekliliği savunulmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAYIT DIŞI EKONOMİ ÖLÇÜMÜNE İLİŞKİN AMPİRİK LİTERATÜR

Kayıt dışı ekonomi olgusu teorik literatürde olduğu kadar ampirik literatürde de yoğun bir ilgi ile karşılanmaktadır. Ampirik literatürde kayıt dışı ekonominin ölçümüne ilişkin doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki temel yaklaşımından söz etmek mümkündür.

Doğrudan yaklaşımlar; kayıt dışı ekonominin tamamının veya belli bir dönem için sektörel bazdabüyükliğini tahmin etmektedirler. Bunu yaparken de çoğunlukla anket verilerinden yararlanırlar. Yani kayıt dışı ekonomiyi anket çalışmaları vasıtasıyla ölçerler. Dolayısıyla araştırmanın güvenilirliği ankete katılanların sorulan sorular karşısında verecekleri cevaplara bağlıdır. Maalesef ankete katılan firmalar ve/veya bireyler kayıt dışı gelirlerini saklama eğiliminde olabilirler. Bu noktada doğrudan yaklaşımların bazı dezavantajlara sahip oldukları söylenebilir. Doğrudan yaklaşımlar, genel olarak mikro ekonomik verilere dayalı, maliyeti yüksek, uygulaması zor, sonuçlarının güvenilirliği ise tartışmalı olan klasik yaklaşımlardır. Elbette doğrudan yaklaşımların avantajlı yönleri de mevcuttur. Doğrudan yaklaşımlar uygulanarak -ankete katılan firmaların ve/veya bireylerin anket sorularına doğru cevap vermiş olması varsayımı altında- bir ülkede kayıt dışı ekonomi boyutu gerçekçi bir biçimde ortaya konulabilir.

Dolaylı yaklaşımlar ise makroekonomik verilere dayalı olarak bir ülkenin kayıt dışı ekonomi boyutunu ölçmektedirler. Dolaylı yaklaşımlar temel olarak, vergisel faktörler, GSMH hesaplaması, istihdam boyutu, para piyasasındaki hareketler, elektrik tüketimi gibi makroekonomik verileri esas alarak kayıt dışı ekonominin boyutunu ortaya koyarlar. Ampirik literatür incelendiğinde kayıt dışı ekonomi boyutunu ölçmek için dolaylı yaklaşımların doğrudan yaklaşımlara kıyasla daha fazla tercih edildiği dikkat çekmektedir. Bunun nedeni dolaylı yaklaşımların daha sağlıklı sonuçlar ortaya koyması ve bununla birlikte uygulama aşamasının kolay ve anlaşılır olmasıdır.

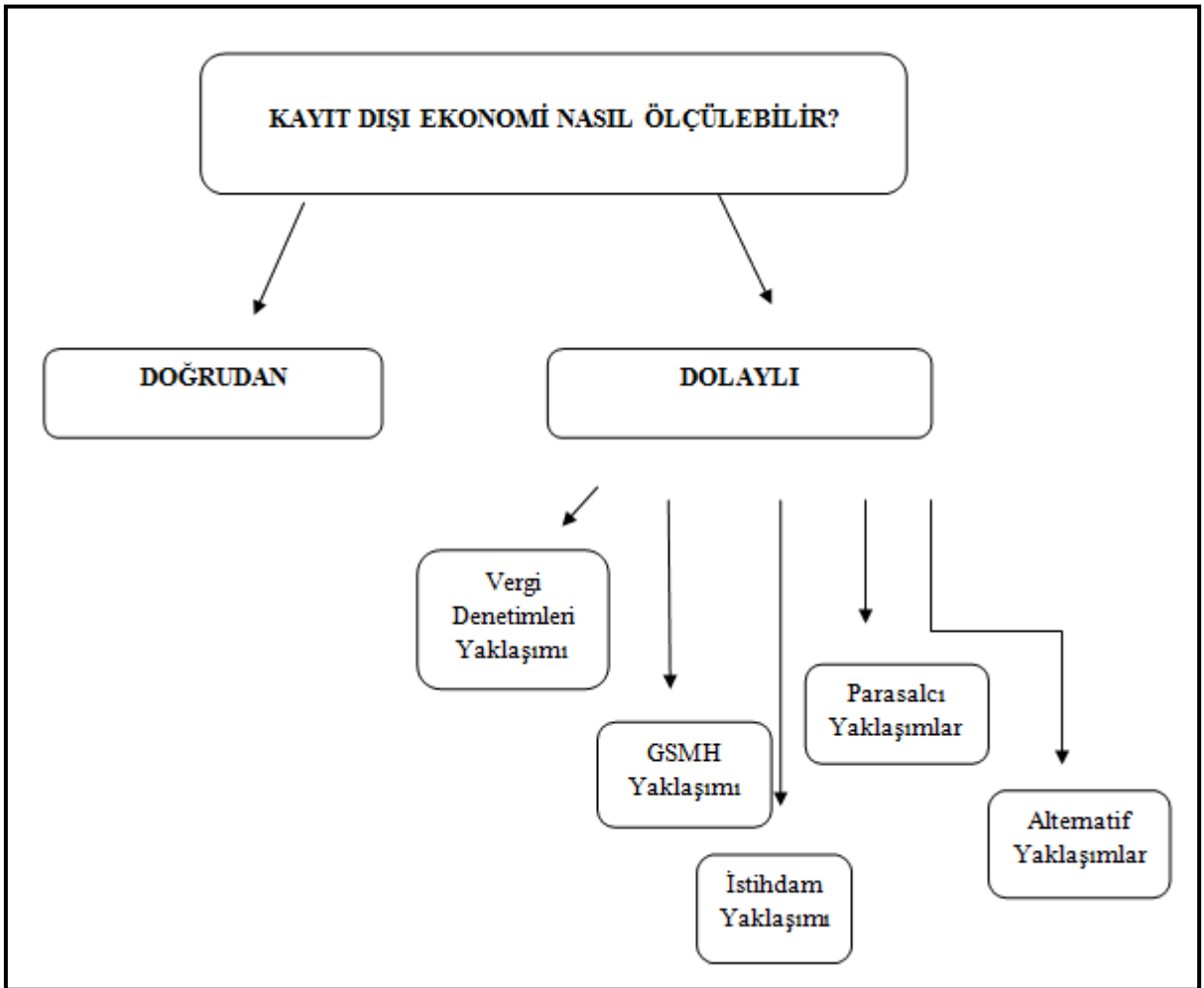
Görüleceği üzere kayıt dışı ekonomiyi istatistiksel olarak ölçme konusunda belirgin bir konsensüs mevcut değildir. Bu noktadan hareketle bu bölümde kayıt dışı ekonominin boyutunu ölçen ampirik çalışmalar özetlenecek ve “kayıt dışı ekonominin boyutu ampirik literatürde istatistiksel olarak nasıl ölçülmüştür?” sorusu cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

Bu kapsamda ampirik literatür kayıt dışı ekonomi boyutunu ölçmek için *Doğrudan ve Dolaylı yaklaşımları* esas alan çalışmalar olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Birinci grup çalışmalar, kayıt

dışı ekonomiyi ölçmek için doğrudan yöntemleri (mikro verilere dayalı); ikinci grup çalışmalar ise kayıt dışı ekonomiyi ölçmek için dolaylı yöntemleri (makro verilere dayalı) kullanmışlardır.

İkinci grup çalışmalar olan dolaylı yaklaşımlar kendi içinde; *Vergi Denetimleri Yaklaşımı*, *GSMH Yaklaşımı*, *İstihdam Yaklaşımı*, *Parasal Yaklaşımlar*, *Alternatif Yöntemler* olmak üzere beş başlık altında incelenmiştir. Şekil 1’de kayıt dışı ekonomi boyutunu ölçmek için kullanılan yöntemler bir şema altında sınıflandırılmıştır.

Şekil 1: Kayıt Dışı Ekonomi Boyutunu Ölçmek için Kullanılan Yöntemler Şeması

Kaynak: Schneider ve Enste, 1998: 3-10

2.1. Doğrudan Yaklaşımlar

Doğrudan ölçme yöntemleri, kayıt dışı ekonominin tamamının veya alt sektörlerinin belli bir zaman dilimindeki büyüklüğünü tahmin etmeyi amaçlamaktadır. Doğrudan ölçme yöntemleri, mikro ekonomik verilere dayalı olduklarından dolayı mikro yaklaşımlar olarak da isimlendirilebilirler (Yılmaz,2000: 117-118). Bu yöntemin en etkili aracı anket çalışmalarıdır.

Yöntemin esası uygulanan anket çalışmalarının sonuçları doğrultusunda kayıt dışı ekonominin boyutunu tahmin etmeye dayanmaktadır. Anket yönteminde mükelleflere, çalışanlara ve işverenlere yönelik anketler yapılarak kayıt dışı ekonominin boyutu tahmin edilmeye çalışılır. Yapılan anketlerde, kişi ve kuruluşlara kayıt dışı ekonomik faaliyetleri hakkında kapsamlı sorular sorularak kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün hesaplanabilmesi için gerekli olan veriler derlenir. Anket çalışmasının güvenilir bir sonuç vermesi açısından kişi ve kurumlara sorulacak olan soruların dikkatle hazırlanması gerekmektedir (Temel ve diğerleri, 1994; 11-12). Araştırmanın güvenilirliği doğrudan ankete katılanların sorular karşısında verecekleri cevaplara bağlıdır. Başka bir ifade ile araştırmanın güvenilirliği sorulara verilen cevapların gerçeğe ne kadar yakın olduğu ile ilişkilidir. Anket yönteminin en önemli dezavantajı, ankete cevap veren kişinin kayıt dışı gelirini saklamak isteme eğiliminde olmasıdır. Özellikle faaliyetlerin önemli bir kısmının yasal olmaması, vergiden kaçınma ve sosyal güvenlik yükümlülüğü kapsamına girme endişesi gibi nedenler kişi ve kuruluşların bilgi saklama eğilimlerini arttırmaktadır. Bu durum anket yönteminin güvenilirliğini azaltmaktadır (DPT, 1999: 1). Hane halkı anketleri, iş yeri anketleri ve vergi anketleri bu tür çalışmalara örnek olarak gösterilebilir.

McCrohan ve Smith (1986), 1981 yılı için 2753 hane halkı üzerinde yaptıkları harcama anketi ile ABD ekonomisinde yaklaşık %11 oranında kayıt dışı harcama olduğunu tespit ederken O'Neill aynı yıl ABD ekonomisinde GSMH'nin %6,5'inin kayıt dışı faaliyetlerden oluştuğunu tespit etmiştir.

Davutyan (2008), Türkiye'nin 2004-2005 dönemine ilişkin hane halkı gelir-harcama anketlerini kullanarak yaptığı çalışmada, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin beyan edilen gelirden %21 daha fazla olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Anket çalışması, hane halkı üyelerinin istihdamı, sosyal güvenlik durumları, iş yeri özellikleri ile ilgili soruları kapsamaktadır. Çalışmada bireyler ve hane halkları arasındaki harcanabilir gelir dağılımı tahmin edilmiştir.

Demir ve Küçükilhan (2013), Türkiye genelinde 1597 vergi mükellefi ile anket çalışması yaparak Türkiye'deki faaliyetlerin kayıt dışılık oranını tespit etmeyi amaçlamışlardır. Ankete vergi mükellefleri, esnaf, sanayici, tüccar, çiftçi, serbest meslek erbabı, işçi, memur ve sanatkârlar katılmışlardır. Ankete katılan mükelleflere göre Türkiye'de ekonomik faaliyetlerin yaklaşık %41'i kayıt dışı olarak yürütülmektedir. Çalışmada mükelleflerin ekonomik faaliyetlerini kayıt dışı olarak gerçekleştirmelerine sebep olan faktörlerin neler olduğunu tespit etmek amacıyla Sıralı Probit regresyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre kayıt dışılığın temel nedenleri arasında düşük vergi bilinci bulunmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, kayıt dışılığın azaltılması açısından önemli bir faktör olarak vergi bilincinin artırılması gerektiği vurgulanmıştır.

Yukarıda özetlenen çalışmalardan da görüleceği üzere ampirik literatür kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü tahmin etmek için doğrudan yaklaşımları uygulayan çalışmalar açısından oldukça kısıtlıdır.

2.2. Dolaylı Yaklaşımlar

Ampirik literatürde kayıt dışı ekonomi çoğunlukla dolaylı yaklaşımlar yardımıyla ölçülmüştür. Dolaylı yaklaşımlarda -doğrudan yaklaşımların aksine- kayıt dışı ekonominin zaman içerisindeki gelişimi hakkında makroekonomik göstergelerin değişimleri analiz edilmektedir. Dolaylı yaklaşım makroekonomik verilere dayanmakta ve doğrudan yaklaşımlara kıyasla kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü ölçmede daha sağlıklı sonuçlar ortaya koyduğu düşünülmektedir. Literatürde bu yaklaşım gösterge yaklaşım olarak da adlandırılmaktadır (Schneider ve Enste, 2000: 92).

Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü tahmin etmek amacıyla, vergi denetimleri yaklaşımı, GSMH yaklaşımı, istihdam yaklaşımı, parasalcı yaklaşımlar ve alternatif yaklaşımlar kullanılmaktadır.

2.2.1. Vergi Denetimleri Yaklaşımı

Vergi denetimleri yaklaşımı kayıt dışı ekonominin en önemli nedenlerinden birisi olan vergisel faktörleri dikkate almaktadır. Bu yöntemde, mükelleflerin beyan ettikleri matrahlar ve vergi incelemeleri sonucunda tespit edilen açıklar dikkate alınarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Yöntemin bazı dezavantajları bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi denetleme memurlarının az sayıda olmasıdır (Yücel, 2014: 170). Bir diğer dezavantajı ise; vergi otoriteleri tarafından gerçekleştirilen vergi incelemeleri ve denetimleri ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilirken ortaya çıkan problemlerdir. Vergi denetimleri yaklaşımı sektörlere ait detaylı bilgi vermelerine rağmen genellikle vergi idaresinde kayıtlı mükellefler üzerinde yoğunlaştığı için tamamen kayıt dışı olarak gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerin denetime tabi olmaması sonucunu doğurmakta ve kayıt dışılığı olduğundan düşük göstermektedir (Kırcı, 2006: 58).

Sarılı (2002: 41), Türk vergi sisteminde uygulanan kurallara ilişkin muafiyet ve istisnaların oldukça fazla olduğunu vurgulamıştır. Sarılı (2002)'ya göre sistemdeki muafiyet ve istisnaların fazla olması vergi tabanının genişletilmesini engellemekte ve bu durum kayıt dışı ekonominin oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Muafiyet ve istisna ortamında vergi mükellefleri muafiyet ve istisna sınırlarını aşmamak için kazançlarının bir kısmını gizleyerek eksik beyan edecek ve bunun sonucu olarak da kayıt dışı ekonomi büyüyecektir.

Vergi denetimi yaklaşımını uygulayarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü ölçen çalışmalar incelendiğinde Derdiyok (1993), vergi denetim yaklaşımına göre yapmış olduğu araştırma sonucunda 1984-1991 dönemi kapsamında ortalama olarak, her yıl vergilendirilen (beyan edilen) gelirin yüzde 68.15'inin vergiden kaçırılmakta olduğu bulgularına ulaşmıştır. Başka bir ifadeyle, mükellef kazandığı gelirin ortalama yüzde 35'ini saklamakta ve vergi idaresine bildirmemekte dolayısıyla bu oranda elde edilen bir gelirin vergisini de vermemektedir. Vergi inceleme yaklaşımının sonucunda Türkiye'de kayıt dışı ekonominin GSYİH içindeki payı 1984 yılında %48.33, 1991 yılında ise GSYİH'nın %40.40'ı oranında gerçekleşmiştir.

Us (2004), aynı yaklaşımı kullanarak, kayıt dışı ekonominin GSMH içindeki payının 1985-2002 döneminde %26 ile %184 seviyelerinde, ortalama olarak ise %65 olduğunu bulmuştur.

Tecim (2008), çalışmasında 1985-2006 döneminde vergi denetim yaklaşımını kullanarak kayıt dışı ekonominin hacmini belirlemeyi amaçlamıştır. Ele alınan döneme ilişkin olarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün %26 ile %184 arasında değiştiği, ortalama olarak ise %70,64 seviyesinde olduğu belirtilmiştir. Çalışmada incelenen matrahlarda beyan edilen ile tespit edilen matrah arasındaki farkın kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü yansıttığı varsayılmıştır. Ayrıca ülkemizde yaşanan 1994 ve 2001 kriz yıllarında kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün yüzde 100'ü aştığı elde edilen bulgular arasında yer almaktadır.

2.2.2. GSMH Yaklaşımı

Bilindiği üzere GSMH'nın hesaplanmasında üretim, gelir ve harcama yöntemleri olmak üzere üç farklı yöntem kullanılmaktadır. Bu yaklaşıma göre, eğer bir ekonomide kayıt dışı ekonomi mevcut değilse üç farklı hesaplama sonucunda GSMH rakamlarının eşit çıkması gerekmektedir. Örneğin bir ekonomide GSMH iki şekilde hesaplınsın: Bunlardan biri gelir diğeri ise harcama yöntemi olsun. Gelir yöntemi ile hesaplanan GSMH değerinin en düşük, harcama yöntemi ile hesaplanan GSMH değerinin ise en yüksek olduğu varsayılsın. Her iki yöntemden elde edilen GSMH değerleri arasındaki fark kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü vermektedir (Temel vd., 1994: 12). Buna göre GSMH yaklaşımının temeli harcama yöntemiyle hesaplanan GSMH değeri ile üretim yöntemiyle hesaplanan GSMH değeri arasındaki farkın ölçülmesine dayanmaktadır. Ortaya çıkan fark kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü göstermektedir.

Öğünç ve Yılmaz (2000), Türkiye'de 1987-1999 dönemi kapsamında kayıt dışı ekonominin boyutunu hesaplamak amacıyla çeşitli yaklaşımlardan yararlanmışlardır. Çalışmada, GSMH yaklaşımı kullanılarak hesaplanan kayıt dışı ekonominin GSMH içerisindeki payının %-10.60 - %7.53 aralığında gerçekleştiği bulgularına ulaşılmıştır.

Şapçı (2006), GSYİH verilerinin kullanarak Türkiye ekonomisinde 1989 yılında kayıt dışı ekonominin %3.1, 2004 yılında ise %7.4 olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuca göre kayıt dışı ekonomide ciddi bir artış söz konusudur.

2.2.3. İstihdam Yaklaşımı

Kayıt dışı ekonomi vergiye tabi olmayan iktisadi faaliyet ve gelirleri, kayıt dışı istihdam ise, bu faaliyetlerin istihdam boyutunu ifade etmektedir. Kayıt dışı istihdam kavramı ilk kez 1970 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü'nün düzenlediği Dünya İstihdam Programı kapsamındaki Kenya Raporunda “enformal sektör” olarak kullanılmıştır (TOBB, 1994: 126). Ülkemizde uzun yıllardır süre gelen kayıt dışı ekonomi probleminin en önemli faktörlerinden biri kayıt dışı istihdamdır. Kentsel kesimde formal sektörlerde istihdam fırsatı bulamayan geniş işgücü kesiminin üretken olmayan düşük gelirli sektörlerde kayıt dışı bir istihdam yapısı içinde çalıştırılması kayıt dışı istihdamın önemli örneklerinden birisidir. Bu doğrultuda, kayıt dışı ekonomi, kayıt altına alınamayan bir istihdamı ortaya çıkarmakta böylece devletleri önemli bir gelirden yoksun bırakmaktadır. Dahası çalışanları güvencesiz ve oldukça sağlıksız koşullarda çalışmaya itmektedir. Bunun sonucunda sosyal güvenceden yoksun bir şekilde çalışanlar, sosyal güvenlik kapsamında yer alan sağlık, iş kazaları ve tazminat gibi birçok olanaktan yoksun kalmaktadır (Metin, 2017: 52).

Genel itibariyle kayıt dışı ekonomi ve istihdam olgusunun birbirini tamamlar nitelikte olduğu gözlemlenmektedir (Ekin, 1995). İşsizlik oranlarındaki artışlar ve yoksulluk kayıt dışı istihdamın artmasına sebep olan önemli faktörler arasındadır. Yaşanan krizler ile birlikte işsizlik problemleri artmakta ve beraberinde gelir dağılımı eşitsizlikleri ortaya çıkmaktadır. Bireyler yüksek işsizlik oranları sebebi ile kayıt dışı çalışmayı tercih edebilmektedir. Kayıt dışı istihdamı ortaya çıkaran sebeplerden bir diğeri; sigorta primi ve vergi gibi kesintilerdir. Bu faktörler işverenlerin ek maliyet oluşturmaktadır. Ayrıca, işçilerin işe başlarken “brüt ücret” yerine, net ücret üzerinden anlaşmaları kanunların esasen işçiyi yükümlü tuttuğu fakat ödenmesinde işverenin sorumlu olduğu bazı yükümlülüklerin (sigorta primi işçi hissesi, zorunlu tasarruf işçi hissesi, gelir vergisi vb.) işveren tarafından katlanılmamasına sebep olmaktadır. Bu da kayıt dışı çalışan sayısındaki artışları beraberinde getirmektedir (Kankılıç, 2016: 6).

Bu yaklaşıma göre; nüfusun, sivil işgücü arzının ve istihdamın zamana bağlı olarak gelişimi incelenerek kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır. İşgücü istatistikleri ile istihdam verileri karşılaştırılarak, kayıt dışı istihdamın boyutu hesaplanabilmektedir (Savaşan, 2004: 5). Bu doğrultuda toplam nüfus içindeki işgücü aynı iken istihdam edilen nüfusun toplam nüfusa oranı düşüş eğilimindeyse o ekonomideki kayıt dışılık oranının artış eğiliminde olduğu düşünülür. Çalışma hayatına ilişkin verilerin yeterli olmaması ve bu mevcut verilerin güvenilirliğinin düşük olması kayıt dışı istihdamın boyutlarının belirlenmesinde çeşitli zorluklar yaratmaktadır.

İstihdam yaklaşımı yalnızca basit hesaplamalara ve karşılaştırmalara gereksinim duyar. Bu yaklaşım basit olmasına rağmen ikinci işte çalışanların hesaplamalara katılmaması gibi çeşitli dezavantajlar bulundurmaktadır. Bu sebeple hem resmi, hem de resmi olmayan ekonominin her ikisinde de aynı anda aktif olarak çalışanlar birbirinden ayrılamaz. Bir kişinin aynı anda hem kayıtlı, hem de kayıt dışı ekonominin her ikisinde de çalışıyor olabilmesi ve istihdam yaklaşımının bu durumu göz ardı etmesi büyük bir dezavantaj doğurmaktadır (Schneider, 2000). Ayrıca kayıt dışı istihdamdaki değişimin nedeni farklı sosyal sebepler olabilir. Bu sebeple bu yöntemle elde edilen sonuçların çok sağlıklı olmadığı ve yanıltıcı sonuçlar doğurabileceği söylenebilir (Sugözü, 2008: 129).

İstihdam yaklaşımı, İtalyan ekonomistlerince de sıkça kullanılan bir yaklaşımdır. Bu sebeple yaklaşıma İtalyan yöntemi de denilmektedir. Contini (1989) İtalya ekonomisi için kayıt dışı ekonomiyi istihdam yaklaşımı kullanarak tahmin etmiştir. Contini (1989) çalışmasında kayıt dışı istihdamın toplam istihdama oranını 1976 yılında %8.9, 1977 yılında ise %9.8 seviyelerinde gerçekleştiği bulgularına ulaşmıştır.

Yetim (1999), Türkiye ekonomisinin 1970-1998 dönemi kapsamında, sivil işgücünün nüfusa oranı ve istihdamın nüfusa oranının gelişiminden hareketle kayıt dışı istihdamın büyüklüğünü tahmin etmişlerdir. Çalışmada 1970-1998 yıllarında, kayıt dışı istihdamın ortalama olarak %37,2 oranında gerçekleştiği bulgularına ulaşılmıştır.

2.2.4. Parasalcı Yaklaşımlar

Parasalcı yaklaşımlar kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü belirlemek için ampirik literatürde oldukça sık kullanılmaktadır. Bu yaklaşımda kayıt dışı ekonominin boyutları tahmin edilirken para piyasasındaki hareketler izlenir. Kayıt dışı ekonomiyi ölçmek için kullanılan parasal yaklaşımların tümü ilk olarak Cagan (1958) tarafından ortaya konulmuş ve sonraki dönemlerde parasalcı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Parasalcı yaklaşımların temeli kayıt dışı ekonomide yürütülen faaliyetlerin kayıt altına alınmaması için işlemlerin nakit kullanılarak gerçekleştirilmesi gerektiği esasına dayanmaktadır. Normal ve fiili nakit talebi arasındaki fark, kayıt dışı ekonominin göstergesidir (Yendi, 2011: 45).

Parasalcı yaklaşımda dolaşımdaki paranın mevduata oranının zaman içinde artması, paraya olan talebin arttığını ve dolayısıyla kayıt dışı ekonominin genişlediğini göstermektedir. Bu yaklaşımda parasal istatistikler kullanılarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır (Temel, 1994: 14). Bu yaklaşımı Basit Parasal Oran, İşlem Hacmi ve Ekonometrik yaklaşımlar olarak üç başlık altında incelemek mümkündür.

2.2.4.1. Basit Parasal Oran Yaklaşımı

Basit parasal oran yaklaşımında, kayıt dışı ekonominin boyutu tahmin edilirken para piyasasındaki hareketlenmeler dikkate alınır. Nakit para talebindeki değişimin para arzına oranı ilk kez Cagan (1958) tarafından ele alınmıştır. Bu yaklaşımın temel varsayımı kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde ödemelerin peşin para ile yapıldığıdır. Bu varsayım altında kayıt dışı ekonomik faaliyetler de çek ve senet gibi ödeme araçları kullanılmamaktadır. Bu çerçevede ekonomide kayıt dışılığın olmadığı bir dönemin varlığı kabul edilmekte ve dolaşımdaki paranın mevduata oranının zaman içinde sabit kaldığı varsayılmaktadır. Bu oranın zaman içinde artması, paraya olan talebin artışını ve dolayısıyla kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin genişlediğini göstermektedir (Cagan, 1958; Guttman, 1977).

Cagan (1958), kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü hesaplamaya yönelik geliştirdiği bu yöntemi, ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri ekonomisi için 1875-1955 dönemleri kapsamında uygulamıştır. Cagan, dolaşımdaki paranın mevduat hacmine oranındaki değişimlerin dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır. Cagan (1958) bu oranın ABD ekonomisinde 1892'den 1941'e kadar azalmasına rağmen 1941'den sonra arttığını ifade etmiş ve bu artışın nakit para ile oluşan kayıt dışı ekonomiden etkilendiğini belirtmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı süresince para stokunun vadesiz mevduatlara oranında ciddi bir sıçrayış görülmüş, savaş sonrasında ise bu oranın düşüş eğilimine geçtiği tespit edilmiştir. Cagan (1958)'a göre, savaş döneminde nakit talebindeki bu artışın nedeni vergiden kaçınma isteğidir. Bu perspektife göre, nakdin kullanımı vergilendirilebilir işlemleri gizlemek amacıyla artmıştır. Çünkü vergi oranları II. Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren önemli miktarda artmıştır. Cagan (1958), para stokunun vadesiz mevduatlara oranındaki bu değişimlerin birçok iktisadi değişkenle açıklanabileceğini, tek bir nedene bağlamanın doğru sonuçlar vermeyeceğini belirtmiştir (Yendi, 2011: 46).

Gutmann (1977), Cagan (1958)'ı takiben yaptığı çalışmada, nakit gerçekleştirilen işlemlerin kayıt dışı tutulup vergilendirilmediği için nakit talebinin mevduat talebine göre daha fazla arttığını öne sürmüştür. Nakit para talebinin mevduat talebinden daha fazla olmasını kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin genişlemesi ile açıklamıştır. Gutmann (1977) ekonomik gelişme ile ekonomik işlemlerin çek hesapları aracılığıyla yapılacağını ve bu doğrultuda mevduat talebinin nakit talebinden daha fazla artacağını öngörmüştür (Frey vd., 1985: 8-10).

Genel itibari ile basit parasal oran yaklaşımı, kayıt dışı ekonomide ödemelerin genellikle peşin para ile gerçekleştiği ve ödemelerde çek, senet gibi ödeme araçlarının kullanılmadığını kabul etmektedir. Bu yaklaşıma göre emisyon hacmi mevduat oranları kayıt dışı ekonominin boyutları için bir fikir verebilir. Kayıt dışı ekonominin olmaması durumunda emisyon hacminin mevduata oranı zaman içinde sabit kalacaktır. Bu oranın artan seyirde gerçekleşmesi paraya olan talebin arttığını dolayısıyla kayıt dışı ekonominin de arttığını göstermektedir (Özsoylu, 1996: 30).

Cagan (1958) tarafından ortaya konulan ve daha sonra Gutmann (1977) ve Fiege (1979) tarafından geliştirilen bu yaklaşım, aşağıda verilmiştir. (2.1) numaralı denklemde C , dolaşımdaki para miktarını; D , toplam mevduat oranını; X , kayıtlı ekonomideki nakit paranın vadesiz mevduat oranı içindeki payını; Y_k , kayıtlı milli gelir seviyesini ve Y_{ke} kayıt dışı gelir seviyesini göstermektedir.

$$Y_{ke} = \frac{[Y_k(C-X*D)]}{[(X+I)D]} \quad (2.1)$$

Parasal oran yönteminin varsayımları aşağıda yer almaktadır:

Kayıt dışı ekonomideki işlemler sadece nakit para ile yapılmaktadır. Çek, banka kartı gibi ödeme araçları kayıt dışı ekonomide kullanılmamakta ayrıca mevduat hesaplarından ödeme yapılmamaktadır. Böylece kayıt dışı ekonomide kullanılan vadesiz mevduat toplamı O' a, kayıt dışı ekonomide nakit para'nın vadesiz mevduat oranı içindeki payı ve toplam vadesiz mevduat oranı ise kayıtlı ekonomide kullanılan vadesiz mevduata eşit olmaktadır.

Gelir dolaşım hızlarının kayıt dışı ve kayıtlı ekonomilerde aynı olduğu varsayılmaktadır.

C/D oranı sadece kayıt dışı ekonominin boyutlarındaki değişimlerden etkilenmektedir. Yani kayıtlı ekonomideki nakit paranın vadesiz mevduata oranı sabit kabul edilmektedir.

Kayıt dışı ekonominin olmadığı bir dönem mevcut olup bu dönemde kayıt dışı gelir seviyesi sıfırdır.

Bu varsayımlar çerçevesinde yeniden basit parasal oran yaklaşımına dönülürse,

(2.1) numaralı denklemde öncelikli olarak C/D oranı hesaplanır ve kayıtlı ekonomideki nakit para /vadesiz mevduat oranına (X) ulaşılır. Vadesiz mevduat tutarı X ile çarpılarak kayıtlı ekonomide kullanılan toplam para miktarı hesaplanır. Dolaşımdaki toplam para miktarından kayıtlı ekonomide kullanılan para miktarının çıkarılması ile de kayıt dışı ekonomide dönen toplam para miktarına ulaşılır. Bu yöntemde X' in tespit edilmesi için dolaşımdaki paranın vadesiz mevduata oranını gösteren değerin en düşük çıktığı dönem baz alınır ve diğer dönem hesapları için bu büyüklükler kullanılmaktadır (Kök ve Şapçı, 2006: 11-14).

Yukarıdaki varsayımların geliştirilmesiyle aşağıda yer alan (2.2) numaralı denklem elde edilir. Bu denklem genişletilmiş parasal oran yaklaşımı olarak isimlendirilmektedir. Denklemde yer alan z , kayıt dışı ekonomideki nakit para / vadesiz mevduat oranını; x ise kayıtlı ekonomideki nakit para / vadesiz mevduat oranını göstermektedir.

$$Y_{ke} = Y_k * \frac{[(z+I)(C-xD)]}{[(x+I)(zD-c)]} \quad (2.2)$$

Öğünç ve Yılmaz (2000), Türkiye ekonomisi 1960-1998 dönemini kapsayan çalışmalarında basit parasal oran yaklaşımını kullanarak, Türkiye ekonomisinin kayıt dışı ekonomisini ölçmeyi amaçlamışlardır. Çalışmada Türkiye ekonomisi 1960-1979 dönemlerinde kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranının %0-23 arasında değiştiği, 1960-1998 dönemi için ise bu oranın %46,2 civarında olduğu görülmektedir.

Ilgın (2002) çalışmasında 1968-2001 dönemini kapsamında basit parasal oran yöntemini kullanarak Türkiye ekonomisindeki kayıt dışı ekonominin boyutlarını belirlemeye amaçlamıştır. Çalışmaya göre kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranı 1981-1990 döneminde ortalama %36 iken 1991-2001 döneminde bu oran %59'a yükselmiştir. 1968-2001 döneminde ise kayıt dışı GSMH' nin kayıtlı GSMH' ya oranı ortalama %45 olarak bulunmuştur.

Kök ve Sapçı (2006), Türkiye ekonomisi için yaptıkları çalışmalarında kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün tahmininde; vergi denetimleri, basit elektrik tüketimi, parasal oran ve ekonometrik yaklaşımlardan yararlanmışlardır. Basit parasal oran yaklaşımını kullanarak elde edilen sonuçlar kayıt dışı ekonomi oranının %7,5 ile %47 arasında yer aldığını göstermektedir. Bu yaklaşımın sonuçlarına göre kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranının en yüksek olduğu yıl 1995 yılıdır. 1995 yılında kayıt dışı ekonomi %47'lere ulaşmıştır. Bu oran 1994 yılında %35,1' dir. 2001 yılında %23,8 olan bu oran 2002 yılında %33,4'e çıkmıştır. Özellikle kriz sonrasında kayıt dışı ekonomide ciddi ve ani yükselmelerin olduğu göze çarpmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada kayıt dışı ekonominin, ekonomik ve siyasal gelişmelere, yaşanan krizlere karşı ciddi bir duyarlılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Akalın ve Kesikoğlu (2007), Türkiye ekonomisi için yaptıkları çalışmada 1975-2005 yıllarını kapsayan dönemi ele almışlar ve kayıt dışı ekonomi ile büyüme arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Çalışmada ilk olarak kayıt dışı ekonomini büyüklüğü basit ve genişletilmiş parasal oran yöntemi yardımıyla tahmin edilmiştir. Sonrasında kayıt dışı ekonomi ve büyüme arasındaki ilişki Granger nedensellik analiziyle test edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda Türkiye'de kayıt dışı ekonomi büyüklüğü basit oran yöntemine göre %7 ile %46 arasında, genişletilmiş parasal oran yöntemine göre ise %17 ile %139 arasında değişen değerler aldığı bulgularına ulaşılmıştır. Ayrıca Granger nedensellik testi sonucunda kayıt dışı ekonomiden ekonomik büyümeye doğru bir tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Yurdakul (2008), Türkiye ekonomisi için yaptığı çalışmasında 1985-2006 dönemleri arasındaki kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmeyi ve kayıt dışı ekonomiyi etkileyen faktörleri tespit etmeyi amaçlamıştır. Çalışma iki aşamadan oluşmaktadır. Çalışmanın ilk aşamasında kayıt dışı

ekonomi Basit Parasal yöntemden yararlanılarak tahmin edilmiştir. Çalışmada ekonometrik yöntem olarak Engle-Granger ko-entegrasyon yöntemi kullanılmış ve analiz sonucunda 1985-2006 döneminde kayıt dışı GSMH' nin kayıtlı GSMH' ya oranı ortalama %33.26 olarak bulunmuştur. Yurdakul (2008)'un çalışmasında kayıt dışı ekonominin 2001 yılında bir düşüş göstermesine rağmen 2002 yılından sonra artan bir trend izlediği gözlenmiştir. Çalışmasının ikinci aşamasında ise kayıt dışı ekonomiyi etkileyen faktörler belirlenmiştir. Yapılan analiz sonucunda ekonomik faktörler olarak GSMH'daki yüzde artışın ve sabit sermaye yatırımlarının GSMH'ya oranının kayıt dışı ekonomi üzerinde oldukça etkili olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Mali faktörler olarak ise katma değer vergisinin vergi gelirleri içindeki payı ve vergi oranının kayıt dışı ekonomi üzerinde büyük bir etkisi olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Saraç (2012) çalışmasında 2000-2011 dönemine ait veriler ile Türkiye'de kayıt dışı ekonomi ile farklı eğitim düzeylerine göre işsizlik türleri arasındaki ilişkiyi yapısal VAR yaklaşımı ile analiz etmiştir. Analizde kullanılan kayıt dışı ekonominin GSYİH içindeki payı basit parasal oran yöntemi temel alınarak hesaplanmıştır. Analiz sonucunda lise ve dengi meslek lisesi mezunlarına ait işsizlik oranlarından kayıt dışı ekonomiye doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu buna karşın kayıt dışı ekonomiden sadece okur-yazar olmayan gruptaki işsizlik oranlarına doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonuçlarına ulaşmıştır.

Davidescu (2013), 2000-2010 dönemi arası Romanya'nın kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü tespit etmek amacıyla, basit parasal oran yaklaşımını kullanmıştır. Bulunan sonuçlar, 2000 yılında kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin GSMH' nin ortalama %17,4'ünü oluşturduğunu, 2001-2004 döneminde söz konusu oranın %9.5'e kadar düştüğünü, 2004-2006 döneminde artarak %12.3 seviyesine ulaştığını, 2007 yılından itibaren ise, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin GSMH'ya oranının düşüş eğilimine geçmekte olduğunu ve 2010 yılının ikinci çeyreğinde bu oranın yaklaşık %9.3 seviyelerinde gerçekleştiğini göstermektedir.

Ay ve diğerleri (2014), çalışmalarında vergi oranı, enflasyon ve vergi affındaki beklentilerin kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Türkiye ekonomisi için yapılan çalışma, 1985-2012 dönemini kapsamaktadır. Analizde kullanılan kayıt dışı ekonomi verileri genişletilmiş parasal oran yöntemine göre hesaplanmıştır. Çalışmada nakit işlemler yanında vadesiz mevduat hesapları da genişletilmiş parasal oran modeline katılmıştır. Kayıt dışı ekonomi ile vergi oranı ve enflasyon arasındaki uzun dönemli ilişkiler çoklu regresyon denklemi yardımı ile tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri Granger nedensellik testi yardımıyla test edilmiştir. Granger nedensellik testi sonucunda; vergi yüklerinden kayıt dışı ekonomiye doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisinin varlığı gözlenmiştir. Ayrıca enflasyon oranlarındaki değişmeden vergi oranına doğru tek taraflı bir nedensellik varlığı tespit edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, vergi oranı ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğunu göstermektedir. Bu

bağlamda çalışmada, vergi oranında meydana gelecek düşüşlerin kayıt dışı ekonominin azalmasında önemli bir etken olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Davidescu ve diğerleri (2015), kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmek için yaptıkları bir diğer çalışmada, 2000-2014 dönemine ait veriler ile Romanya ekonomisi için kayıt dışı ekonominin boyutunu tahmin etmişlerdir. Çalışmada kayıt dışı ekonomi tahmini için tercih edilen yaklaşım basit parasal oran yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre hesaplanan kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiyi oranı %19 olarak bulunmuştur. Analiz sonucunda 2000-2008 döneminde kayıt dışı ekonomi azalan bir trende sahiptir. Ancak 2008 yılından itibaren Romanya ekonomisindeki kayıt dışılık oranında ciddi artışlar görülmektedir.

2.2.4.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı

Parasalcı yaklaşımlardan bir diğeri ise Gutmann (1977)'in analizini genişleten Feige (1979)'nin işlem hacmi yöntemidir. Fisher'in paranın miktar teorisine dayanan bu yaklaşımı, hem nakit, hem de çekle gerçekleştirilen toplam işlemler ile gelir arasındaki ilişkiyi temel alır. Yöntem, işlem hacmi ve GSMH arasında sabit bir oran olduğunu varsayar. Bu yaklaşımda kayıt dışı ekonomide gerçekleşen parasal işlemlerin (nakit para, çek, poliçe yapılan işlemler) hacmi ile GSMH arasındaki ilişki izlenmektedir. Feige (1979) çalışmasında çek ve nakitle yapılan işlemlerin değerini tahmin ederek, 1939, 1976 ve 1978 yılları kapsamında bu işlemlerin toplam değerinin gözlenen gelire oranını hesaplamıştır. Çalışmanın sonucu, 1939 yılından itibaren bu oranın artmakta olduğunu göstermektedir. Feige bu sonucu Gutmann (1977)'nin çalışmasında da belirttiği gibi II. Dünya savaşıdan sonrasında gelişen kayıt dışı ekonomi olgusuyla ilişkilendirmiştir. 1976 ve 1978' deki kayıt dışı ekonominin hacmini tahmin etmek için, bu yıllar için tahmin edilen toplam işlemler 1939 yılı için tahmin edilen orana bölünmüştür. Sonrasında her bir yıl için tahmin edilen gözlenen gelir bu orandan çıkarılmıştır. (Bank of Kanada Review, 1994: 42-43).

İşlem hacmi yaklaşımı, Fisher'in miktar teorisi denklemini temel almaktadır. Yaklaşımın işleyişi aşağıdaki şekilde ele alınmaktadır. M , para arzını; V , paranın dolanım hızını; P , fiyatlar genel seviyesini ve T , işlem hacmini temsil etmektedir.

$$M.V=P.T \quad (2.3)$$

Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü tahmin etmek için kullanılan bu modelde kayıt dışı ekonominin olmadığı bir yıl baz yıl olarak alınır. Alınan baz yılında $P*T$ büyüklüğünün nominal GSMH' ya oranı sabittir. Bu yaklaşımda, belli bir dönemin GSMH değerinden, ilgili dönemin $M*V$ büyüklüğünden elde edilen GSMH değerinin çıkarılmasıyla kayıt dışı ekonominin o yıldaki büyüklüğü bulunur (Kök ve Şapçı, 2006).

İşlem hacmi yaklaşımı ile kayıt dışı ekonominin ölçümüne ilişkin denklem (2.4) numaralı denklemde gösterilmektedir. (2.4) numaralı denklemde yer alan Y , toplam geliri; Y_r , kayıtlı geliri; Y_u , kayıt dışı geliri; C , toplam nakit parayı; V_c , nakit paranın dolaşım hızını; D , mevduat oranını; V_d , mevduat dolaşım hızını; k^* ise kayıtlı ve kayıtsız toplam işlem miktarının toplam gelir içindeki payını temsil etmektedir.

$$Y_u = \frac{C*V_c + D*V_d}{k^*} - Y_r \quad (2.4)$$

Yukarıdaki denklemden yararlanılarak kayıt dışı ekonominin tahmini gerçekleşir. Bu yaklaşımda kayıtlı ve kayıtsız toplam işlem miktarının toplam gelire oranını ifade eden k^* 'ın tahmin edilmesi gerekmektedir. Ancak buradaki paranın dolaşım hızı kayıtlı gelirin para miktarına oranı olarak değil fiziki olarak el değiştirme hızı olarak ele alınmaktadır. Toplam işlem hacminin değerinin belirlenmesindeki zorluk göz önünde bulundurulduğunda, işlem hacmi yaklaşımının uygulanabilir olmasından çok teorik açıdan açıklayıcılığının önemi vurgulamaktadır (Ilgın, 2002: 148).

İşlem hacmi yaklaşımı, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde peşin para yanında çek ve senet gibi ödeme araçlarını dikkate alması bakımından basit parasal oran yaklaşımına göre avantajlı bulunsa da yaklaşımın varsayımları bazı dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Teorik gücüne rağmen, uygulamasında çeşitli zorluklar barındırmaktadır. Paranın dolaşım hızının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide aynı olduğunu varsayımı ve işlem hacmi miktarının hesaplanmasının güç olması bu yaklaşımın dezavantajları arasında sayılabilir (Sarılı, 2002: 37).

Mirus ve diğerleri (1994), Kanada ekonomisi için yaptıkları çalışmalarında kayıt dışı ekonominin ölçümünü üç farklı parasal yaklaşımla tahmin etmeyi amaçlamışlardır. Feige'nin işlem hacmi yaklaşımını kullanarak yaptıkları ölçümde Kanada'da 1984 yılı için %23.9'luk bir kayıt dışılık elde etmişlerdir.

Temel ve diğerleri (1994), Türkiye ekonomisindeki kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü tahmin etmeyi amaçlamışlardır. Çalışmada kayıt dışı ekonominin hacmini belirlemek için çeşitli yöntemler kullanılmıştır. İşlem hacmi yöntemi ile tahmin edilen kayıt dışı ekonominin, GSMH içindeki payı 1970-1992 dönemleri için ortalama %0 ile %26 arasında gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Elde edilen bulgular özellikle 1977 yılından itibaren kayıt dışılık oranının artış eğilimine geçtiğini, 1981 yılında bu oran %7.8 iken ileriki dönemlerde kayıt dışılığın düşüş eğilimine geçtiğini göstermiştir. Çalışmada paranın dolaşım hızının hesaplanmasında nakit paraya ticari vadesiz mevduatta eklenmiştir.

Nas (2014), Türkiye ekonomisi için yaptığı çalışmasında 1986-2012 yılları arasında kayıt dışı ekonominin boyutunu çeşitli yöntemler yardımıyla tahmin etmiştir. İşlem hacmi yaklaşımı kullanılarak yapılan tahminde 1986 yılı baz yıl olarak seçilmiştir. Çalışmada Tahmin sonucunda 1995 yılına kadar kayıt dışı ekonomi oranında sürekli bir artış, 1995-2012 yılları arasında ise sürekli dalgalanmalar olduğu görülmüştür. Elde edilen bulgulara göre en yüksek kayıt dışılık oranı 2006 yılında %50, en düşük oran ise 2001 yılında % 23,8 olarak hesaplanmıştır.

2.2.4.3. Nakit Para Talebi Yaklaşımı

Kayıt dışı ekonominin hacmini belirlemede yaygın olarak kullanılan bir diğer yaklaşım ekonometrik yaklaşımdır. Nakit para talebi yaklaşımı olarak da adlandırılan ekonometrik yaklaşım ilk kez Cagan (1958) tarafından kullanılmıştır. Cagan, Amerika Birleşik Devletleri ekonomisi için yaptığı çalışmasında 1915 – 1995 dönemleri arasında nakit para talebi ile vergi baskısı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Gutmann (1977) ise çalışmasında istatistiksel yöntemler kullanmaksızın, 1937 – 1976 dönemleri arasında nakit para miktarı ile toplam para arzı arasındaki oranları incelemek amacıyla bu yaklaşımı kullanmıştır. Sonrasında, Tanzi (1980, 1983) tarafından nakit para talebi yaklaşımı geliştirilmiş ve 1292 – 1980 dönemleri arasında Tanzi ABD ekonomisi için kayıt dışı ekonominin boyutunu tahmin etmiştir (Schneider ve Enste, 2002: 19).

Bu yaklaşımda, kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne, nakit para talebinin ekonometrik bir denklem ile tahmin edilmesiyle ulaşılır. Bu yaklaşımda, kayıt dışı ekonominin başlıca sebebi olarak yüksek vergi oranları gösterilmektedir. Yaklaşım, kayıt dışı ekonomide ödeme aracının nakit para olduğu ve paranın dolaşım hızının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomilerde aynı olduğu varsayımına dayanmaktadır. Ayrıca, nakit para talepleri, vergilerin uygulandığı ve uygulanmadığı durumlarda ayrı ayrı hesaplanmakta ve bu rakamlar arasındaki fark kayıt dışı ekonomi ile ilgili nakit para seviyesini tespit etmektedir. Paranın dolaşım hızı da analize dahil edilerek kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmektedir (Sarılı, 2000: 37).

(2.5) numaralı modelde Tanzi (1983) tarafından geliştirilen nakit para talebi denklemi gösterilmiştir. $C/M2$, dolaşımdaki paranın geniş para arzına oranını; TW , ortalama vergi oranını; WS/Y , ücret ve maaşların milli gelire oranını; MVD , nominal mevduat faiz oranını; KMG ise kişi başına düşen reel milli gelirini göstermektedir. Denklemden yer alan ortalama vergi oranı vergi gelirlerinin GSMH içindeki payı olarak hesaplanmış ve bu oran ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğündeki değişimler açıklanmaktadır. Nominal mevduat faiz oranı nakit parayı elde tutmanın fırsat maliyetidir. Modelde $\beta_1 > 0$ olmalıdır. Bütün değişkenler logaritmik formdadır.

$$\ln(C/M2) = \ln \beta_0 + \beta_1 \ln TW + \beta_2 \ln(WS/Y) + \beta_3 \ln(KMG) + \beta_4 \ln(MVD) + u_t \quad (2.5)$$

Tanzi (1983), kayıt dışı ekonomide yoğun olarak bulunduğu düşünülen nakit para talebini; kişi başına düşen milli gelir, mevduat faiz oranı, maaş ve ücretlerin milli gelir içerisindeki payı ve vergi oranı gibi açıklayıcı değişkenler yardımıyla açıklamıştır (Schneider ve Enste, 2000: 32).

Yamak (1995) çalışmasında Türkiye’de kayıt dışı ekonomi ile kayıtlı ekonomi arasındaki ilişkinin birbiri ile rakip olup olmadığı sorusuna cevap aramaktadır. Bu bağlamda kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ile kayıtlı ekonominin büyüklüğü arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkileri ekonometrik açıdan test etmiştir. Elde edilen sonuçlara göre kayıt dışı ekonominin her zaman kayıtlı ekonomiyi rakip olamayacağı vurgulanmıştır.

Yamak ve Yamak (1996), Türkiye ekonomisindeki 1968-1994 yılları arası kayıt dışılığı Tanzi’ nin nakit para denklemi yardımıyla ölçmüştür. Çalışmada Tanzi yöntemi izlenerek, kayıt dışı ekonomi hem sıfır vergi oranı dikkate alınarak hem de en düşük vergi oranına göre iki farklı yaklaşım ile ölçmüştür.

Giles (1997), Yeni Zelanda ekonomisine ait 1968-1994 dönemi için yaptığı çalışmasında kayıtlı ve kayıt dışı ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkiyi Granger Nedensellik testi ile incelenmiştir. Yeni Zelanda ekonomisindeki kayıt dışı ekonominin hacmini nakit para talebi yaklaşımı kullanarak hesaplamıştır. Giles (1997) çalışmasında Granger Nedensellik testi sonucunda kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomiye doğru bir nedensellik ilişkisi olduğuna yönelik bulgular elde etmiştir. Giles (1997), analiz sonucunda kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomiye doğru bir nedensellik ilişkisi olduğuna yönelik bulgular elde etmiştir.

Küçükkale (1999), çalışmasında 1986-1995 dönemi için Türkiye ekonomisinde, kayıt dışı ekonomi ve para ikamesi arasında ki ilişkiyi zaman serisi analizlerinden yararlanarak test etmiştir. Kayıt dışı ekonomi Tanzi’nin yöntemi yardımıyla tahmin edilmiştir. Para ikamesi ve kayıt dışı ekonomi arasında karşılıklı bir neden sonuç ilişkisinin varlığı beklentisiyle iki değişken arasında Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Ampirik bulgular para ikamesi ile kayıt dışı ekonomi arasında karşılıklı bir ilişkinin olmadığı sonucunu göstermektedir. Fakat iki değişken arasında para ikamesinin neden ve kayıt dışı ekonominin de sonuç değişkeni olduğu dolaylı ve tek yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Halıcıoğlu (1999), Türkiye ekonomisinde kayıt dışı ekonominin boyutunu nakit para talebi yaklaşımı ile tahmin etmiştir. 1969-1997 yılları arasında Türkiye’de kayıt dışı ekonomi GSYH’ nın %1,6-%10 seviyelerinde seyrettiği sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular 1970’lerin başından itibaren kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün artmakta olduğunu, 1999’dan sonra ise bu artışın ciddi boyutlara ulaştığını işaret etmektedir.

Öğünç ve Yılmaz (2000), Türkiye ekonomisi 1960-1998 dönemini kapsayan çalışmaların da basit parasal oran yaklaşımı ve nakit para talebi yaklaşımını kullanarak, Türkiye ekonomisindeki kayıt dışı ekonominin hacmini ölçmeyi amaçlamışlardır. Nakit para talebi yaklaşımını kullanarak elde ettikleri kayıt dışı ekonomi oranının özellikle 1980 yılından sonra artış eğilimine geçtiği tespit edilmiştir. 1971-1999 dönemleri için kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranını 1971 yılı için 13.9, 1999 yılı için ise bu oran 20.5 olarak tahmin edilmiştir.

Çetintaş ve Vergil (2003) çalışmalarında Türkiye ekonomisinde 1970-2000 dönemi için kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü tahmin etmişlerdir. Kayıt dışı ekonomi tahmini için Tanzi'nin para talebi denklemi kullanılmıştır. Denklemden dolaşımdaki reel para miktarı, kişi başına düşen milli gelir, vergi gelirlerinin GSYH'ya oranı, fiyat endeksi ve yıllık nominal mevduat faiz oranı değişkenleri kullanılmıştır. Kurulan modelde iki varsayım bulunmaktadır: Birincisi, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin tümünün nakit para ile gerçekleştirildiğidir. İkincisi ise kayıt dışı ekonomideki paranın dolanım hızı ile kayıtlı ekonomideki paranın dolanım hızının aynı olduğu varsayımdır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Johansen koentegrasyon analizi ile belirlenmiştir. Eş bütünleşme analizi sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. En küçük kareler yöntemiyle hesaplanan regresyon sonucunda ise kişi başına düşen reel milli gelir ve vergi gelirlerinin GSYİH'ya oranının katsayısının pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla kişi başına düşen milli gelir ve vergilerdeki bir artış para talebini artırmakta, bu değişkenlerdeki bir azalış ise para talebinde azalışa sebep olmaktadır. Yıllık nominal mevduat faiz oranı ile reel para talebi arasında ise pozitif bir ilişki bulunmuştur, fakat değişkenlerin katsayısı istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır. Bir diğer değişken olarak kullanılan fiyat endeksi ile para talebi arasında negatif bir ilişkiye rastlanmıştır. Para talebi yaklaşımı kullanılarak elde edilen kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ve kayıt dışılığın kayıtlı ekonomiye oranını 1990 yılından sonraki dönemlerde 1970'li dönemlere nazaran daha yüksektir. Ayrıca 1990' lı yıllarda %30 olan kayıt dışı ekonominin 2000'li yıllarda düşüşe geçerek %24 olarak gerçekleşmiştir.

Bulut (2007) çalışmasında nakit para talebi yaklaşımını hem teorik hem de ampirik açıdan incelemiştir. Bulut (2007:85)'a göre bu yöntem hem teorik hem de ampirik yönden eleştiriler almıştır. Yöntem eleştiriler öncelikle kavramsal yönden ve modelin varsayımlarına yöneliktir. Kavramsal yönden eleştiri, yöntemle kayıt dışı ekonomi adı altında ölçülmek istenenin ne olduğunun belirsizliğidir. Yöntemde ölçülmek istenen esasen vergi idaresine beyan edilmeyen nakit gelirdir. Buna karşın vergi idaresine beyan edilmeyen nakit gelirin GSMH'nın hesaplarında yer alıp almadığı belirsiz bir durumdur. Bu açıdan çalışmanın yöntemi ve veri seti ciddi eleştiriler almıştır.

Halıcıoğlu ve Dellano (2009), Türkiye'de nakit para talebi yaklaşımını kullanarak, 1970-1980 yılları arasında kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü ölçmeyi amaçlamışlardır. Halıcıoğlu ve

Dellano (2009), kayıt dışılığın GSYH'ya oranını 1987'de %10.7, 2004 yılında %27.4, 2007 yılında ise bu oranın düşüş eğilimine geçip GSMH'nin %18.7'ine eşit olduğu bulgularına ulaşmışlardır.

Erkuş ve Karagöz (2009), çalışmalarında Türkiye ekonomisindeki kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü ve bu kayıt dışılığın neden olduğu vergi kaybı miktarını araştırmışlardır. Kayıt dışı ekonomi ve buna bağlı vergi kaybı kaybının miktarı tahmin edilirken 1970-2005 dönemi baz alınmıştır. Tahminde Tanzi' nin para talebi yaklaşımından yararlanılmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı Johansen Eşbütünleşme testi yardımıyla araştırılmıştır. Eşbütünleşme denkleminin tahmin edilen katsayıları uzun dönemde vergi oranı, faiz oranı, enflasyon ve kişi başına gelir değişkenlerinin kayıt dışı ekonomik faaliyetler üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduklarını göstermektedir. Çalışmanın sonucunda kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranının %86.73 ile %35.37 aralığında seyir izlediği görülmektedir.

Davidescu (2015), çalışmasında Romanya 2000-2010 dönemi için kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü nakit para talebi yaklaşımı kullanarak gerçekleştirmiştir. Çalışmada Romanya'nın kayıt dışı ekonomisi 2000 yılında % 36.5, 2010 yılında ise %31.5 olarak tahmin edilmiştir. Davidescu (2015), kayıt dışı ekonomi ve işsizlik oranı arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmış ve uzun dönemde işsizlikten kayıt dışı ekonomiye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını tespit etmiştir.

Sabra ve diğerleri (2015), Filistin'de 1995-2012 yılları arasında kayıt dışı ekonominin boyutunu tahmin etmeyi amaçlamışlardır. Tahminlerini ekonometrik yaklaşım kullanarak gerçekleştirmişlerdir. Filistin'de kayıt dışı ekonomi GSYH'nin %57-%88 seviyelerinde seyretmektedir. Çalışma da kayıt dışı ekonomiyi etkileyen en önemli etkenin vergi oranı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çerçevede de vergi oranındaki %1'lik artışın kayıt dışı ekonominin boyutunu %0.54 oranında arttırdığı belirtilmiştir.

Tıpkı diğer parasalcı yaklaşımlar gibi nakit para talebi yaklaşımı da farklı açılardan eleştirilmiştir. Bu yöntemin, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin sadece nakit para ile yapıldığını varsayması, kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran tek sebebinin vergi oranı olarak kabul edilmesi, kayıtlı ve kayıt dışı ekonomideki paranın dolaşım hızının eşit olarak ele alınması ve kayıt dışı ekonominin olmadığı temel bir yılın baz alınması eleştirilerin nedenidir (Schneider, 2000: 28-30).

2.2.5. Alternatif Yaklaşımlar

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin büyüklüğünü tahmin etmek için Lisrel tekniği, elektrik tüketimi vb. gibi alternatif yaklaşımlarda mevcuttur.

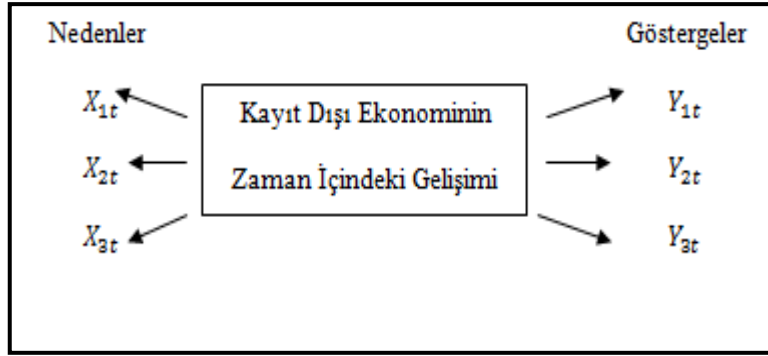
2.2.5.1. Çoklu Göstergeler ve Çoklu Nedenler Modeli (MIMIC)

Çoklu göstergeler ve çoklu nedenler modeli Lisrel Tekniği olarak da bilinmektedir. Makroekonomik yaklaşımlardan bir diğeri MIMIC model yaklaşımıdır. Son yıllarda ampirik literatürde oldukça sık rastlanan yöntem, ilk defa, Frey-Weck-Hanneman (1983) tarafından kullanılmıştır. Çoklu Göstergeler-Çoklu Nedenler Modeli olarak da isimlendirilen MIMIC yöntemi kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü elde etmek için kullanılan bir zaman serisi tahmin modelidir. Bu yaklaşım kayıt dışı ekonominin nedenlerini ve etkilerini dikkate alarak gözlenemeyen değişkenlerin istatistik teorisine dayandırılmasıyla kayıt dışı ekonominin tahminini gerçekleştirir (Frey ve Schneider, 2000: 5).

Parasalcı yaklaşımların birçoğunda kayıt dışı ekonominin boyutu tahmin edilirken en önemli neden olarak vergi oranı gösterilmiştir. Bu yöntemi diğer yaklaşımlardan en büyük özelliği, kayıt dışı ekonominin para, işgücü ve üretim piyasalarında bıraktığı izlerden değil, hepsinden, eş zamanlı olarak yararlanmasıdır. Kayıt dışılığa neden olduğu belirtilen; vergi oranı, enflasyon, işsizlik, vergi ahlakı, gibi değişkenler bir model yardımı ile bir araya getirilerek kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılır. Modele, sadece kayıt dışı ekonomiyi etkileyen sayısal olarak ölçülebilen faktörler dahil edilebilir, bunun haricinde kayıt dışı ekonominin gelişmesi bakımından önemli olan ancak sayısal olarak değeri belirlenemeyen faktörler modele dahil edilemez (Savaşan, 2004: 58).

MIMIC model yaklaşımı kayıt dışılığın farklı sebepleri ve etkilerine bakarak tahmin yapan davranışsal bir modeldir (Schneider ve diğerleri, 2010). Çoklu Göstergeler-Çoklu Nedenler Modeli, kayıt dışı ekonomiye neden olan faktörlerle kayıt dışı ekonominin göstergelerini bir arada ele almaktadır. Model, genel olarak iki bileşenden oluşmaktadır. Birincisi ölçüm modeli ikincisi ise yapısal modeldir. Ölçüm modeli gözlemlenemeyen değişkeni (kayıt dışı ekonominin büyüklüğü) gözlemlenen göstergeler ile ilişkilendirirken, yapısal model, gözlenemeyen değişkenler ile değişkenler arasındaki nedensel ilişkiyi ele almaktadır. Bu durumda gözlemlenemeyen değişken kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü verir (Schneider ve Enste, 1998: 14). Şekil 2, kayıt dışı ekonomi boyutunun zaman içerisindeki değişim şemasını vermektedir. Şekil 2, kayıt dışı ekonominin tek değişken olduğu yapısal eşitlik modeline dayanmaktadır. Şekil 2'ye göre, kayıt dışı ekonominin varlığına neden olan faktörler ile kayıt dışı ekonomi göstergeleri bir arada değerlendirilmektedir. Yani kayıt dışı ekonomiyeye neden olan faktör hem etki hem de gösterge olarak nitelendirilmektedir.

Şekil 2: Kayıt Dışı Ekonomi Boyutunun Zaman İçerisindeki Değişiminin Şeması

Kaynak: Schneider, 2005: 626

Savaşan (2004), Türkiye ekonomisine ait 1970- 1998 dönemleri için MIMIC modelini kullanarak kayıt dışı ekonomi ve beraberinde oluşan vergi kayıplarını tespit etmeyi amaçlamıştır. Savaşan (2004) tarafından kullanılan MIMIC yaklaşımı sonucunda ele alınan dönem için kayıt dışı ekonominin GSMH'ya oranı %28 olarak tespit edilmiştir.

Baldemir ve diğerleri (2005), Türkiye ekonomisi için yaptıkları çalışmalarında hem kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin hacmini hesaplamayı hem de kayıt dışı ekonomik faaliyetleri etkileyen değişkenleri MIMIC model yaklaşımı yardımıyla belirlemeyi amaçlamışlardır. 1980-2003 dönemi, Türkiye ekonomisinde kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin GSMH içindeki payı dikkate alınmıştır. Uygulanan model sonucunda 1989 ve sonrası dönemde kriz yılları dışında, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin GSMH'ya oranının giderek azalmakta olduğu gözlenmiştir. Özellikle 1994 yılında kayıt dışı ekonominin boyutunda ciddi bir artış mevcuttur. 1993 yılında %12 oranında gerçekleşen kayıt dışılık 1994 yılında %25'e yükselerek ciddi bir boyuta ulaşmıştır. MIMIC model katsayıları incelendiğinde ise faiz oranları, vergi gelirleri, TEFE ve vergi oranı göstergelerinin kayıt dışı ekonomik faaliyetleri pozitif yönde etkilemekte olduğunu, işsizlik oranlarındaki değişimlerin ise kayıt dışı ekonomik faaliyetler üzerinde negatif bir etki meydana getirdiği sonucunu elde etmişlerdir.

Tedds (2005), Kanada ekonomisi 1976- 2001 dönemi kapsamında yapmış olduğu çalışmada MIMIC model yaklaşımı kullanarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü tahmin etmiştir. Analiz sonucunda 1976 yılında kayıt dışı ekonomi %7,9 iken bu oran 2001 yılında artış göstererek %16 olarak saptanmıştır.

Baldemir (2007), Türkiye'de 1980-2003 dönemi için MIMIC modeli kullanarak yapmış olduğu çalışmada, faiz oranları, vergi gelirleri, TEFE, dışa açıklık göstergesi ve vergi oranı değişkenlerinin kayıt dışı ekonomi üzerinde pozitif etkiler yarattığını, buna karşılık işsizlik oranı değişkeninin ise negatif bir etki yarattığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışmada ise enflasyon oranı,

vergi gelirleri, vergi oranı ve işsizlik oranı değişkenlerinin kayıt dışı ekonomi üzerinde pozitif etkileri olduğu görülmüştür. Ancak vergi oranı değişkeni dışında, diğer değişkenlerin katsayıları anlamlı bulunamamıştır.

Macias ve Cazzavillan (2010), Meksika’da 1970 – 2006 dönemleri arasındaki kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü tahmin amacıyla yaptığı çalışmada MIMIC model yaklaşımını kullanmıştır. Vergi oranı, ücret düzeyi, enflasyon, işsizlik verileri kullanılarak yapılan tahminde kayıt dışı ekonomi üzerinde özellikle ücretlerin etkisi vurgulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre 1970’lerin başlarında kayıt dışılık oranı GSYH’nın yaklaşık %40’ını oluştururken, 1980 yılından itibaren bu oranın düşüş eğilimine geçtiği görülmüştür.

Schneider ve diğerleri (2010), 162 ülke ekonomisi için 1999-2007 yılları kapsamında yaptıkları çalışmada kayıt dışı ekonominin nedenlerini, göstergelerini, gelişimini ve boyutlarını incelemişlerdir. Kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilirken MIMIC yaklaşımı kullanılmış ve 1999-2007 döneminde incelenen ülkelerin sahip oldukları kayıt dışılık oranının düşme eğilimi içinde olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Kayıt dışı ekonominin itici güçleri arasında artan vergi oranı, emek piyasası düzenlemeleri, kamu mal ve hizmetlerin kalitesi ve enflasyon gösterilmektedir. Tahmin sonucunda gelişmiş yüksek gelirli ülkelerde kayıt dışılık oranı yaklaşık olarak %22.8, gelişmiş OECD ülkelerinde bu oran %16.8 bulunurken Doğu Asya ülkelerinde %33.2, Güney Afrika’da ise bu oran %40.8 bulunmuştur. Schneider vd., (2010) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için yaptıkları bu çalışmada, gelişmiş ülkelerin kayıt dışılık oranının gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere kıyasla daha düşük olduğunu belirtmişlerdir. Sonuç olarak çalışma, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ile ülkelerin kalkınma seviyeleri arasında negatif bir ilişki olduğunu vurgulamaktadır.

Alexandru ve Dobre (2010), çalışmalarında kayıt dışı ekonomi ve işsizlik arasındaki nedensellik ilişkisini ABD ekonomisi için 1980-2009 dönemleri kapsamında incelemişlerdir. Çalışmada ABD için kayıt dışı ekonominin büyüklüğü MIMIC model yaklaşımı kullanılarak tahmin edilmiştir. ABD ekonomisi için kayıt dışı ekonominin büyüklüğü 1980 yılında GSMH’ nin %13.4’ü iken 2007 yılında bu oran % 6’ya gerilemiş, 2009 yılında ise %7.3 olarak gerçekleşmiştir. Nedensellik testi sonucunda iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı ortaya konulmuştur. Granger nedensellik testi işsizlik oranından kayıt dışı ekonomiye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.

Elgin (2012), çalışmasında 1999-2007 yılları kapsamında 152 ülkeden oluşan bir panel veri tabanı kullanarak, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ile vergiler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Daha sonra ise Türkiye ekonomisi 1950-2009 yılları kapsamında kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranı MIMIC yöntemiyle tahmin edilmiş ve bu tahmin göz önünde bulundurularak kayıt dışı ekonomi ile vergiler arasındaki ilişki incelenmiştir. Türkiye için yapılan ekonometrik

analizde GMM yönteminden yararlanılmıştır. Kayıt dışı ekonominin açıklayıcı nedeni olarak; işsizlik oranı, kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla, enflasyon oranı, reel asgari ücret, dış ticaret hacmi ve kamu harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasılaya oranları ve ters senyoraaj verileri kullanılmıştır. Kayıt dışı ekonominin göstergesi olarak ise işgücünün büyüme oranı, kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla ve parasal göstergeler alınmıştır. Bu çerçevede ekonometrik analizi sonucunda vergiler ile kayıt dışı ekonomi arasında negatif bir korelasyonun varlığı saptanmıştır.

Kara (2014), Çalışmasında Türkiye’de 1985 sonrasında gerçekleştirilen vergi aflarının vergi gelirleri ve kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkilerini incelemiştir. 1985-2000 dönemi kapsamında yapılan çalışma da en küçük kareler ve hata düzeltme modelleri kullanılarak, elde edilen sonuçlar karşılaştırılmıştır. Çalışmada af öncesi ve sonrası olmak üzere vergi aflarının kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkileri de analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, vergi aflarının vergi gelirleri üzerine önemli bir etkisinin olmadığı bulgularına ulaşılmıştır. Kayıt dışı ekonomi için de benzer sonuçlar görülmektedir. Kayıt dışı ekonomi modellemesinden önce, ilk olarak ‘Nakit Para Talebi’ yöntemi ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hesaplanmış ve MIMIC yaklaşım da kullanılarak iki ayrı analiz yürütülmüştür. Sonuçlar sadece 2002 ve 2008 yıllarında ciddi artış ve azalışların olduğunu göstermektedir. 2002 yılı affının kayıt dışı ekonomide ciddi bir düşüşe sebep olduğunu, 2008 yılı affının ise kayıt dışı ekonomiyi artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bulgular vergi aflarının, kayıt dışı ekonomi ve vergi gelirleri üzerinde genel itibari ile etkisiz olduğu sonuçlarını göstermektedir.

Savaşan (2014), Türkiye ekonomisi 1970-2013, 1990-2013 dönemleri için yaptığı çalışmada panel veri setleri kullanarak kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmeyi amaçlamıştır. Kayıt dışılığın tespitinde MIMIC model yaklaşımı kullanılmış ve kayıt dışılığın temel nedeninin makroekonomik gelişmelere (işsizlik oranı ve enflasyon oranı) ve vergi oranına bağlı olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, kayıt dışılığın GSYİH’ ya oranının azalan bir trend içinde olduğu, 2013 itibariyle bu oranın GSYİH’ nın yaklaşık %25-27 sine eşit olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Savaşan ve diğerleri (2016), tarafından MIMIC model yaklaşım kullanılarak gerçekleştirilen bir başka çalışmada, Türkiye ekonomisinin 1970-2013, 1990-2013 dönemleri için kayıt dışılığı tahmin etmişlerdir. MIMIC modeli iki farklı zaman serisi ve panel veri olmak üzere üç farklı veri seti ile uygulanmış ve Türkiye ekonomisindeki kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmıştır. Analiz sonucu kayıt dışılık rakamlarının son 10 yılda yaklaşık %30’lardan %26’lara düştüğünü göstermektedir. Bunun yanı sıra küresel ekonomik krizin Türkiye’de belli ölçüde etkisini gösterdiği 2008-2010 döneminde kayıt dışılık oranında ciddi bir artış olduğu bu çalışmada ifade edilmektedir. 2013 yılı itibariyle ise kayıt dışılık düşüş eğilimine geçmiş ve %26,4 olarak tahmin edilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin özellikle işsizlik oranı, enflasyon oranı ve vergi oranı değişkenine bağlı olduğu tespit edilmiştir.

Schneider ve Mai (2016), 157 ülke ekonomisi için 1999-2013 dönemi için yaptıkları çalışmada kayıt dışı ekonominin nedenlerini, göstergelerini, gelişimini ve boyutlarını MIMIC yaklaşımını kullanarak incelemeyi amaçlamışlardır. Elde edilen bulgulara göre; kayıt dışı ekonominin itici güçleri arasında yüksek vergi oranları, işsizlik, serbest meslek kazançları bulunmaktadır. Asya ve yüksek gelirli OECD ülkelerinde kayıt dışılık GSMH' nin %33'üne eşittir.

2.2.5.2. Fiziksel Çıktı Yaklaşımı

Elektrik tüketimi yaklaşımı olarak da bilinen fiziksel girdi yaklaşımı; elektrik tüketimini temel alarak kayıt dışı ekonomiyi ölçmeye çalışan alternatif bir yöntemdir. Bu yöntem ilk olarak Lizzeri (1979) daha sonra Kaufmann ve Kaliberda (1996) tarafından kullanılmıştır (Headen, 2001: 35). Elektrik tüketimini ekonomik aktivitelerin en iyi fiziksel göstergesi olarak kabul eden bu yaklaşımda; elektrik tüketiminin ekonomik faaliyetlerle bire bir ilişkiye sahip olduğu varsayılmakta ve bu bağlamda elektrik tüketimi verilerine dayanılarak hesaplanan ekonomik faaliyetler ile gerçekleşen ekonomik faaliyetler arasındaki farkı kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin büyüklüğünü verdiği düşünülmektedir (Us, 2004; 30). Yaklaşımın en büyük avantajı veri elde etme kolaylığıdır. Özellikle gelişmekte olan ve geçiş ekonomilerinde veri elde etme kolaylığı bu yöntemin bu ekonomilerde uygulanabilmesi için büyük bir avantaj sağlamaktadır. Bununla birlikte hiçbir kayıt dışı faaliyet çok fazla elektrik kullanmaz ve üretim ve kullanılan elektrik tüketimi arasındaki ilişki ikame ve teknik ilerlemeden dolayı zamanla değişebilir ve ülkeler arasında farklılıklar gösterebilir. Bu yaklaşımın büyük yapısal değişimler gösteren ekonomiler için uygun olmadığı söylenebilir (Çetintaş ve Vergil, 2003: 23). Ayrıca kayıt dışı ekonomide üretim genellikle emek yoğun olarak gerçekleşmektedir. Bu sebeple kayıt dışı sektörlerdeki üretimin büyük kısmı enerji tüketimine bağlı olarak gerçekleşmez. Yöntemde üretimde teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan verimlilik artışları dikkate alınmamaktadır (Savaşan, 2004: 58).

Temel olarak kullanılan üç farklı elektrik üretimi yaklaşımı bulunmaktadır. Elektrik tüketimi yaklaşımında çeşitli yöntemler mevcuttur:

Basit elektrik üretimi yaklaşım: Kaufmann ve Kaliberda (1996) tarafından geliştirilen bu yöntemde, elektrik tüketim miktarı ekonomik faaliyetlerin en önemli göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda elektrik tüketiminin gelire olan esnekliğinin bire eşit olduğu kabul edilir. Daha açık bir ifadeyle elektrik tüketim miktarının artış hızı ile GSMH'nin artış hızının birbirine eşit olacağı ve bu varsayım doğrultusunda tahmin edilen GSMH ile resmi GSMH arasındaki farkın kayıt dışı ekonominin hacmini yansıtacağı düşünülmektedir (Us, 2004: 37).

Değiştirilmiş elektrik üretimi yaklaşımı: Basit elektrik üretimi metodunun eksik noktalarını gidermek amacıyla geliştirilmiş bir yaklaşımdır. Bu yöntemde, elektrik tüketiminde gerçekleşen değişimlerin toplam ekonomik faaliyetler dışında farklı değişkenlerden etkilenip etkilenmediği

incelenmiştir (Eilat ve Zinnes 2000). Bu çerçevede elektrik tüketimindeki değişimin, elektrik fiyatları, GSMH, imalat sanayi katma değeri gibi değişkenler ile ilişkili olabileceği varsayılarak analize dahil edilmektedir. Analiz sonucunda elde edilen elektrik tüketimi denkleminde ait hata terimlerinin kayıt dışı ekonomik faaliyetleri içerdiği düşünülmektedir (Us, 2004, 38). Değiştirilmiş toplam elektrik tüketimi metodu ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü tahmin etmek yerine, kayıt dışı ekonominin gelişimine ilişkin inceleme yapmanın daha etkili sonuçlar doğuracağı bulgularına ulaşılmıştır.

Karma elektrik üretimi yaklaşımı: Basit ve değiştirilmiş elektrik üretimi yaklaşımlarının kayıt dışı ekonominin hacmine ait sonuçlarını daha etkili bir hale getirebilmek için bu iki yöntem karma elektrik üretimi yaklaşımı adı altında birleştirilmiştir. Bu yaklaşımda, değiştirilmiş elektrik üretimi yaklaşımı sonucunda elde edilen esneklik değerlerini, basit elektrik üretimi yaklaşımında kullanarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmektedir (Us, 2004: 38).

Fiziksel girdi yaklaşımının uygulaması kolay ve anlaşılır olmasına rağmen, yaklaşıma çeşitli açılardan eleştiriler yöneltilmiştir (Schneider ve Ense, 2000: 96). Bu eleştirilerinden bazıları şu şekildedir: Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin sadece bir kısmı elektrik tüketimini gerektirir, ekonomik faaliyetler için petrol, kömür gibi diğer enerji kaynakları da kullanılabilir. Bu yöntem kayıt dışı ekonominin yalnızca elektrik tüketimi gerektiren faaliyetlerini tespit edebilmektedir. Elektrik tüketimi teknik bir süreçtir bu sebeple verimliliği ülkeler arasında veya aynı ülkede tarihsel süreç içinde farklılıklar gösterebilmektedir.

Schneider ve Enste (1998), OECD ve geçiş ülkeleri için yaptıkları çalışmada kayıt dışı ekonominin ölçümünde çeşitli yaklaşımlar kullanmışlardır. Orta ve Doğu Avrupa'daki geçiş ülkeleri, eski Sovyetler Birliği ülkelerindeki kayıt dışı ekonominin boyutunu tahmin etmek amacıyla Fiziksel girdi (elektrik) yöntemi kullanmışlardır. 1989-90 yılları arasında Macaristan'da kayıt dışı ekonominin GSMH'ye oranı %27.5 olarak hesaplanmıştır. Macaristan'dan sonra en yüksek kayıt dışı ekonomiye sahip ikinci ülke Bulgaristan olarak belirtilmiştir. Bulgaristan'da bu oran %24 olarak tespit edilmiştir. En düşük kayıt dışılığa sahip ülke ise % 6.9 ile Slovakya ve % 6.4 ile Çek Cumhuriyeti olmuştur. Çalışmada 1990-93 dönemi kapsamında; eski Sovyetler Birliği ülkeleri incelendiğinde, 1993 yılında Gürcistan'da kayıt dışı ekonomi %43.6, Azerbaycan'da %33.6, Moldova'da ise %29.1 olarak gerçekleştiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Ele alınan dönem için kayıt dışı ekonominin en az oranda gerçekleştiği ülkeler arasında Rusya (%27), Belarus (%14) ve Özbekistan (%10.3) gösterilmiştir.

Kök ve Sapçı (2006), Çalışmalarında Türkiye'de kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü tahmin etmek için vergi denetimleri yöntemi, basit elektrik tüketimi, parasal oran ve ekonometrik yaklaşımlarını uygulamışlardır. Basit elektrik tüketimi yaklaşımında 1950-2004 dönemine ait elektrik tüketimi verileri ile uygulama yapılmıştır. Uygulamanın sonucunda kayıt dışı ekonomi büyüklüğü

1954 yılında %21.5, 1956' da %10.3; 1962 yılı %10.5; 1975 yılı % 12; 1994 yılında %10.4 ve 1999'da ise %10.7 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de elektrik tüketiminin bir miktarının kaçak kullanım olduğu ve bu kaçak kullanımın rakamlara yansımadağı belirtilmiş ve bu yüzden elektrik üretimi verileri kullanarak uygulama yapmanın daha iyi sonuçlar vereceğı düşünülüp aynı yöntem bir kez de elektrik üretimi verileri kullanılarak yine 1950-2004 dönemi için uygulanmıştır. Tüketim ve üretim verileri ile elde edilen bulgular küçük farklılıklar göstermiş olup her iki yöntemden elde edilen sonuçların yıllar itibariyle aynı seyri izlediğı tespit edilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün ekonomik ve siyasal gelişmelere son derece duyarlı olduğu net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Us (2006) çalışmasında Türkiye'de kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü tahmin etmek amacıyla fiziksel girdi yaklaşımını kullanmıştır. Tahminde elektrik tüketiminin kaçak olabileceğı varsayılmış ve kayıt dışı ekonominin ölçümü elektrik üretimi verileri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Basit elektrik üretimi yaklaşımı ile gerçekleştirilen analiz 1978-2000 dönemlerine ilişkindir. Ele alınan dönem için kayıt dışı ekonominin GSMH içindeki payının ortalama 4.38 olarak gerçekleştiğı hesaplanmıştır. Kayıt dışı ekonominin GSMH içindeki payının özellikle 1994-1999 yılları arasında ortalama %12-13 seviyelerine yükseldiğı görülmektedir.

Tablo 3'te kayıt dışı ekonominin boyutunu ölçen ampirik çalışmalar özeti verilmektedir. Tablo 3'te kayıt dışı ekonomi boyutunun büyüklüğünü ölçmek için kullanılan yöntemler, ele alınan dönem ve ülkeler gösterilmiştir.

Tablo 3: Kayıt Dışı Ekonominin Boyutunu Ölçen Ampirik Çalışmalar Özeti

Yazar	Dönem ve Ülke	Yöntem
O'Neill (1981)	1981-ABD	Anket
McCrohan ve Smith (1986)	1981-ABD	Anket
Derdiyok (1993)	1984-1991-Türkiye	Vergi Denetimi Yaklaşımı
Temel ve diğerleri (1994)	1970-1992, 1970-1992 1975-1992, Türkiye	Basit Parasal Oran Yaklaşımı İşlem Hacmi Yaklaşımı Ekonometrik Yaklaşım
Mirus ve diğerleri (1994)	1968-1990, Kanada	İşlem Hacmi Yaklaşımı
Yamak (1995)	1968-1994- Türkiye	Ekonometrik Yaklaşım
Yamak ve Yamak (1996)	1968-1994-Türkiye	Ekonometrik Yaklaşım
Giles (1998)	1968-1994- Yeni Zelanda	Ekonometrik yöntem
Küçükale (1999)	1986-1995-Türkiye	Ekonometrik Yaklaşım

Tablo 3: (Devamı)

Yazar	Dönem ve Ülke	Yöntem
Halicioğlu (1999)	1969-1997-Türkiye	Ekonometrik Yaklaşım
Yetim (1999)	1970-1998-Türkiye	İstihdam Yaklaşımı
Öğünç ve Yılmaz (2000)	1960-1998-Türkiye	Basit Parasal Oran Yaklaşımı Ekonometrik Yaklaşım
İlgin (2002)	1968-2001-Türkiye	Basit Parasal Oran Yaklaşımı
Çetintaş ve Vergil (2003)	1970-2000-Türkiye	Ekonometrik Yaklaşım
Savaşan (2004)	1970-1998-Türkiye	MIMIC
Us (2004)	1985-2002-Türkiye	Vergi Denetimi Yaklaşımı
Baldemir ve diğerleri (2005)	1980-2003-Türkiye	MIMIC
Sapçı (2006)	1987-2005-Türkiye	GSMH Basit Parasal Oran Yaklaşımı
Us (2006)	1978-2000-Türkiye	Fiziksel Girdi Yaklaşımı
Kök ve Sapçı (2006)	1950-2004-Türkiye	Fiziksel Girdi Yaklaşımı
Akalın ve Kesikoğlu (2007)	1975-2005-Türkiye	Basit Parasal Oran Yaklaşımı
Davutyan (2008)	2004-2005-Türkiye	Anket
Tecim (2008)	1985-2002-Türkiye	Vergi Denetimi Yaklaşımı
Yurdakul (2008)	1985-2006-Türkiye	Basit Parasal Oran Yaklaşımı
Macias (2008)	1970-2006-Meksika	MIMIC
Halicioğlu ve Dellano (2009)	1970-2007-Türkiye	Ekonometrik Yaklaşım
Erkuş ve Karagöz (2009)	1970-2005-Türkiye	Ekonometrik Yaklaşım
Schneider vd. (2010)	1999-2007-OECD Güney Afrika, Doğu Asya	MIMIC
Alexandru ve Dobre (2010)	1980-2009-ABD	MIMIC
Saraç (2012)	2000-2012-Türkiye	Basit Parasal Oran Yaklaşımı
Elgin (2012)	1950-2009-Türkiye	MIMIC
Demir ve Küçükilhan (2013)	2003-Türkiye	Anket
Davidescu(2013)	2000-2010-Romanya	Basit Parasal Oran Yaklaşımı
Ay vd. (2014)	1985-2012-Türkiye	Genişletilmiş Parasal Oran Yaklaşımı
Nas (2014)	1986-2012-Türkiye	İşlem Hacmi Yaklaşımı

Tablo 3: (Devamı)

Yazar	Dönem ve Ülke	Yöntem
Kara (2014)	1985-2000-Türkiye	Ekonometrik Yaklaşım MIMIC
Davidescu vd. (2015)	2000-2014-Romanya	Basit Parasal Oran Yaklaşımı
Davidescu (2015)	2000-2010-Romanya	Ekonometrik Yaklaşım
Sabra vd. (2015)	1995-1994-Filistin	Ekonometrik Yaklaşım
Savaşan vd. (2016)	1970-2013, 1990-2013- Türkiye	MIMIC
Schneider ve Mai (2016)	1999-2013-OECD, Asya Ülkeleri	MIMIC

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. VERİ SETİ VE EKONOMETRİK YÖNTEM

Bu bölümde, Türkiye'nin kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü elde etmek için çalışmada kullanılan veri seti ve uygulanan ekonometrik yöntem tanıtılmıştır.

3.1. Veri Seti

Çalışmada Türkiye'nin kayıt dışı ekonomi büyüklüğü Tanzi'nin reel nakit talep fonksiyonundan hareketle tahmin edilmiştir. Çalışma üçer aylık 2006:01-2016:04 dönemini kapsamaktadır. Ekonometrik analizde kullanılan değişkenlerin tamamı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (TCMB-EVDS) derlenmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler Tablo 4'te ayrıntılı olarak tanıtılmıştır. Çalışmada mevsimsellik içeren serilerin tamamı Census X-12 yöntemi ile mevsimsellikten arındırılmıştır.

Tablo 4: Değişkenlerin Kısaltmaları ve Tanımları

<i>Değişken Kısaltmaları</i>	<i>Değişken Tanımları</i>
<i>LRC</i>	Dolaşımdaki Reel Nakit Para Stoku: Bu seri (C/DEFLATOR) şeklinde hesaplanmış ve elde edilen serinin logaritması alınmıştır.
<i>LFO</i>	Bankalarca Açılan Mevduatlara Uygulanan Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranları serisi alınmıştır.Seri logaritmiktir.
<i>LRGSYİH</i>	Logaritmik Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
<i>LP</i>	Logaritmik Fiyatlar Genel Seviyesi: Tüketici Fiyat Endeksi (2003=100) serisi baz alınarak hesaplanmıştır.
<i>LV</i>	Vergi Oranı: Bu seri vergi oranının bir ile toplanması ve elde edilen serinin logaritmasının alınması ile hesaplanmıştır. Vergi oranı ise vergi gelirlerin Nominal Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içerisindeki payı şeklinde elde edilmiştir.

3.2. Ekonometrik Yöntem

Türkiye'nin 2006-2016 (üçer aylık) dönemi kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü tahmin etmek için uygulanacak ekonometrik süreç şu şekilde izlenmiştir:

Birincisi, Tablo 4'te kısaltmaları verilen tüm değişkenlerin birim kök analizleri yapılarak, ilgili değişkenin durağanlık seviyesi tespit edilmiştir. Birim kök analizleri için; Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF)¹ ve Phillips-Perron (PP)² testleri kullanılmıştır.

İkincisi, Tanzi'nin nakit para talebi tahmin edilerek Türkiye'nin ele alınan döneminde kayıt dışı ekonomisinin büyüklüğü elde edilmiştir. Bu çalışmada Tanzi'nin nakit para talebi denklemi ARDL ko-entegrasyon yöntemi ile tahmin edilmiştir.

Üçüncüsü, çalışmada kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomi içindeki payı hesaplanmış ve elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

3.2.1. Tanzi'nin Nakit Para Talebi Denklemi

Tanzi'nin nakit para talebi yaklaşımında vergi oranları ile kayıt dışı ekonomi arasında pozitif bir ilişkinin olduğu varsayılır. Burada mükelleflerin yüksek vergi oranlarına bağlı olarak gelirlerini ya hiç beyan etmeyerek ya da bir kısmını beyan ederek kayıt dışı ekonomiye sebep oldukları öne sürülmektedir. Bu çerçevede, bu çalışmada Türkiye'nin 2006-2016 yılları arası kayıt dışı ekonomi Tanzi'nin nakit para talebi denkleminde hareketle aşağıdaki gibi ölçülmüştür. İlk olarak vergi oranlarının dikkate alındığı (3.1) numaralı fonksiyonel ilişki, sonrasında vergi oranının sıfır olduğu (3.2) numaralı fonksiyonel ilişki ARDL koentegrasyon yöntemi ile tahmin edilmiştir. Böylece uzun dönem katsayıları bulunmuştur. Modellerde yer alan β_0 ve α_0 ; sabit terimleri, β_1 , β_2 , β_3 , α_1 ve α_2 değişken katsayılarını, $\varepsilon_{t,1}$ ve $\varepsilon_{t,2}$ ise hata terimlerini göstermektedir.

¹ ADF birim kök testinde, bağımsızlık ve homojenlik varsayımı söz konusudur. ADF birim kök testinde, sabitli, sabitli ve trendli, sabitsiz ve trendsiz olmak üzere üç denklem çözülmektedir. ADF denklemlerinde olası otokolerasyonun önlenmesi amacıyla bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri denklemin sağ tarafına açıklayıcı değişken olarak ilave edilmektedir. Serinin durağan olup olmadığına karar vermek için, her bir denklemde serinin bir dönem gecikmesini veren katsayının t istatistiği, MacKinnon tablo kritik değeriyle karşılaştırılır. Eğer t istatistiğinin mutlak değeri MacKinnon tablo kritik değerinden büyükse serinin seviyesinde durağan olduğuna karar verilir. Seri seviyesinde durağan değilse seri durağanlaşınca kadar serinin farkı alınır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Dickey ve Fuller (1979).

² Phillips-Perron (1988) yaklaşımında ise Dickey-Fuller testinin bağımsızlık ve homojenlik varsayımları terk edilerek hata terimlerinin zayıf bağımlılık ve heterojenlik varsayımlarına sahip olduğu ileri sürülmüştür. PP testinde bağımlı değişken gecikmeleri söz konusu değildir. Çünkü PP testinde Newey-West bağımlı değişken gecikmelerini tespit eden bir kriter değil, bir uyarılama tahmincisidir. PP testi için kullanılan (a) ve (b) denklemleri aşağıdaki gibidir. $\Delta\gamma_t = \beta + \delta\gamma_{t-1} + \mu_t$ (a) ve $\Delta\gamma_t = \beta + \delta\gamma_{t-1} + \gamma trend + \mu_t$ (b) a ve b denklemlerinde γ durağanlığı incelenen değişkeni, β , δ ve γ katsayıları, μ ise hata terimini ifade etmektedir. Δ katsayısının t istatistiği MacKinnon tablo kritik değeriyle karşılaştırılarak serinin durağan olup olmadığına karar verilir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Phillips-Perron, 1988.

$$LRC_t = \beta_0 + \beta_1 LY_t + \beta_2 LFO_t + \beta_3 LV_t + \varepsilon_{t,1} \quad \varepsilon_{t,1} \sim N(0, \sigma^2) \quad (3.1)$$

$$LRC_t = \alpha_0 + \alpha_1 LY_t + \alpha_2 LFO_t + \varepsilon_{t,2} \quad \varepsilon_{t,2} \sim N(0, \sigma^2) \quad (3.2)$$

Yukarıdaki modeller tahmin edildikten sonra ARDL uzun dönem katsayıları kullanılarak denklemlerin regresyon tahminleri elde edilmiştir. Regresyon tahminleri logaritmik olduğu için tahminlerin antilogları alınmış ve antilogları alınan tahmin serileri arasındaki fark hesaplanmıştır. Elde edilen fark serisi paranın dolanım hızı ile çarpılmış ve böylece kayıt dışı ekonomi büyüklüğü bulunmuştur. Kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün kayıtlı ekonomi içindeki payı da hesaplanarak elde edilen bulgular tartışılmıştır.

3.2.2. ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

Pesaran vd. (2001) tarafından ortaya konulan ARDL sınır testi yaklaşımı, değişkenlerin seviyesinde ve birinci farkında durağan olduklarına bakılmaksızın, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin araştırılabileceğini varsaymaktadır. Tek denklem esasına dayanır.

Sınır testi iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin varlığı sınanmaktadır. İkinci aşamada ise birinci aşamada eş bütünleşik oldukları tespit edilen seriler kullanılarak kısa ve uzun dönem katsayılar elde edilmektedir. Sınır testi yaklaşımında X ve Y gibi iki seri arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığının sınanması amacıyla (3.3) numaralı denklem tahmin edilir.

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \beta_2 X_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q \lambda_i \Delta X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3.3)$$

Değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkinin var olup olmadığını belirlemek için aşağıdaki H_0 hipotezi test edilir.

$$H_0: \beta_1 = \beta_2 = 0$$

(3.3) numaralı denklem farklı gecikme uzunlukları için tahmin edildikten sonra seriler arasında uzun dönem ilişkinin olmadığını ifade eden sıfır hipotezi t ve F istatistikleri yardımı ile test edilmektedir. Ancak buradaki t ve F istatistiklerinin asimptotik dağılımı standart t ve F dağılımlarına uymamaktadır. Sabitli trendsiz model olan (3.3) numaralı modelde F istatistiği seviye değişkenlerinin gecikmeli değerlerinin bir bütün olarak sıfıra eşit olup olmadığını test etmektedir. t istatistiği ise (3.3) numaralı denklemde bağımlı değişken gecikme katsayısının sıfıra eşit olup olmadığını test etmektedir. Eğer hesaplanan test istatistiği Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından belirlenmiş alt kritik sınırın altında kalırsa seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisi olmadığını ileri

süren sıfır hipotezi reddedilememektedir. Ancak eğer hesaplanan F istatistiği, üst sınır değerini aşıyorsa seriler arasında uzun dönem ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Hesaplanan F istatistiğinin alt ve üst kritik sınırlar arasında kalması durumunda ise uzun dönem ilişki hakkında herhangi bir karar verilememektedir. Pesaran sınır testi ile çeşitli sınımlar sonucunda seriler arasında uzun dönem ilişki tespit edildikten sonra uzun ve kısa dönem katsayılar elde edilmektedir. ARDL(p,q) (Autoregressive Distributed Lag) modeli (3.4) numaralı denklemde gösterilmiştir.

$$Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \delta_i Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q \lambda_i X_{t-i} + \mu_t \quad (3.4)$$

(3.4) numaralı denklemde β , δ ve λ katsayıları; p ve q optimal gecikme uzunluklarını göstermektedir. Sınır testi yaklaşımında ARDL(p,q) modeli yardımı ile uzun dönem katsayıları tahmin edilmektedir. Uzun dönem katsayısı (3.5) numaralı eşitlikte gösterildiği gibi hesaplanmaktadır.

$$\text{Uzun dönem katsayısı} = \frac{\lambda_0 + \lambda_1 + \dots + \lambda_q}{1 - \delta_1 - \delta_2 - \dots - \delta_p} \quad (3.5)$$

Uzun dönem katsayıların tahmin edilmesinden sonra (3.6) numaralı denklemde ifade edilen hata düzeltme modeli kurularak kısa dönem katsayılar elde edilir.

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 EC_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q \lambda_i \Delta X_{t-i} + \mu_t \quad (3.6)$$

(3.6) numaralı denklemde β , δ ve λ katsayıları; p ve q optimal gecikme uzunluklarını ve EC, hata düzeltme terimini ifade etmektedir. Bağımsız değişkenden bağımlı değişkene doğru nedensellik ilişkisinin varlığını test etmek amacıyla hata düzeltme teriminin katsayısı ve/veya bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerine ilişkin katsayıların birlikte anlamlılık testleri (Wald testi) dikkate alınmaktadır³.

³ARDL yöntemini açıklamak için Yamak ve Erdem (2017) kitabından alıntı yapılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. BULGULAR

Bu bölümde, Türkiye ekonomisinin 2006-2016 (üçer aylık) dönemine ilişkin kayıt dışı ekonomi büyüklüğü elde edilmiş ve kayıt dışı ekonomi büyüklüğü ayrıntılı olarak incelenmiştir. Kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranı bulunarak Türkiye'nin nispi kayıt dışı ekonomi büyüklüğü ortaya konulmuştur.

4.1. Tanıtıcı İstatistikler

Tablo 5'te LRC, LFO, LRGSYİH, LP ve LV değişkenlerine ait ortalama, maksimum, minimum, standart sapma, çarpıklık ve basıklık gibi bazı tanıtıcı istatistiklere yer verilmiştir.

Çalışmada ele alınan beş değişkene ait standart sapma değerleri incelendiğinde, LFO değişkeninin en yüksek standart sapmaya sahip olduğu ve LV değişkeninin en düşük standart sapmaya sahip olduğu görülmüştür. Bu durum, LFO değişkeninin ele alınan dönem boyunca diğer değişkenlere kıyasla daha oynak bir yapıya sahip olduğu ve LV değişkeninin diğer değişkenlere kıyasla daha durağan bir yapıya sahip olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 5'te değişkenlere ait çarpıklık değerleri incelendiğinde, LP hariç diğer bütün değişkenlerin çarpıklık değerinin 0'dan büyük olması nedeniyle sağa çarpık oldukları görülmektedir. Bununla birlikte LP değişkenine ait çarpıklık değeri 0'dan küçük olduğu için sola çarpık dağılıma sahip olduğu görülmektedir.

Değişkenlere ait basıklık değerleri incelendiğinde ise, sadece LV değişkeninin basıklık değerinin 3'den büyük olmasından dolayı normal dağılıma göre daha sivri bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. LV hariç diğer değişkenlerin basıklık değeri 3'den küçük olmasından dolayı ise bu değişkenlerin normal dağılıma göre daha basık bir yapı sergiledikleri anlamına gelmektedir.

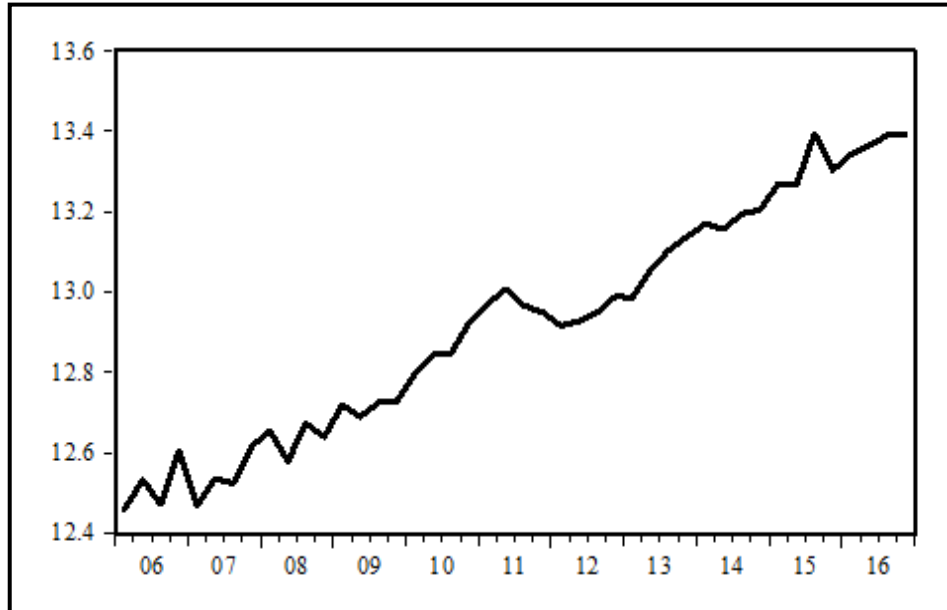
Tablo 5: Tanıtıcı İstatistikler

	<i>LRC</i>	<i>LFO</i>	<i>LRGSYİH</i>	<i>LP</i>	<i>LV</i>
<i>Ortalama</i>	12.92	2.37	19.53	5.25	0.05
<i>Medyan</i>	12.94	2.29	19.52	5.24	0.05
<i>Maksimum</i>	13.39	2.93	19.82	5.67	0.06
<i>Minimum</i>	12.46	1.82	19.29	4.82	0.05
<i>Standart Sapma</i>	0.29	0.32	0.17	0.25	0.004
<i>Çarpıklık</i>	0.07	0.51	0.22	-0.03	1.13
<i>Basıklık</i>	1.83	1.96	1.58	1.86	4.95
<i>Jarque-Bera</i>	2.54	3.91	4.08	2.41	16.26
<i>Olasılık</i>	0.28	0.14	0.13	0.3	0.0002

Not: Çarpıklık değerinin 0'dan büyük olması, değişkenlerin sağa çarpık dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. Basıklık değerinin 3'den küçük olması ise serilerin basık olduğu anlamına gelmektedir.

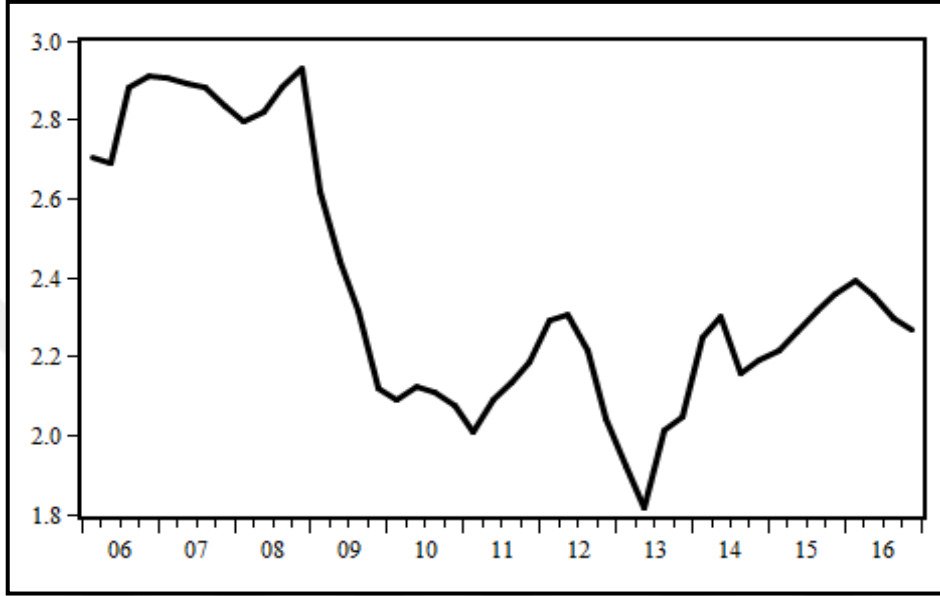
Grafik 1, logaritmik dolaşımdaki reel nakit para stoku serisini (LRC) göstermektedir. Seriyeye ilişkin ortalama değerin 12.92 olduğu tespit edilmiştir. Seri en yüksek değeri olan 13.4 değerine 2015 yılının üçüncü çeyreğinde ulaşmıştır. Seri 2006 yılının ilk çeyreğinde ise en düşük değeri olan 12.46'lük değerine ulaşmıştır.

Grafik 1: Dolaşımdaki Reel Nakit Para Stoku

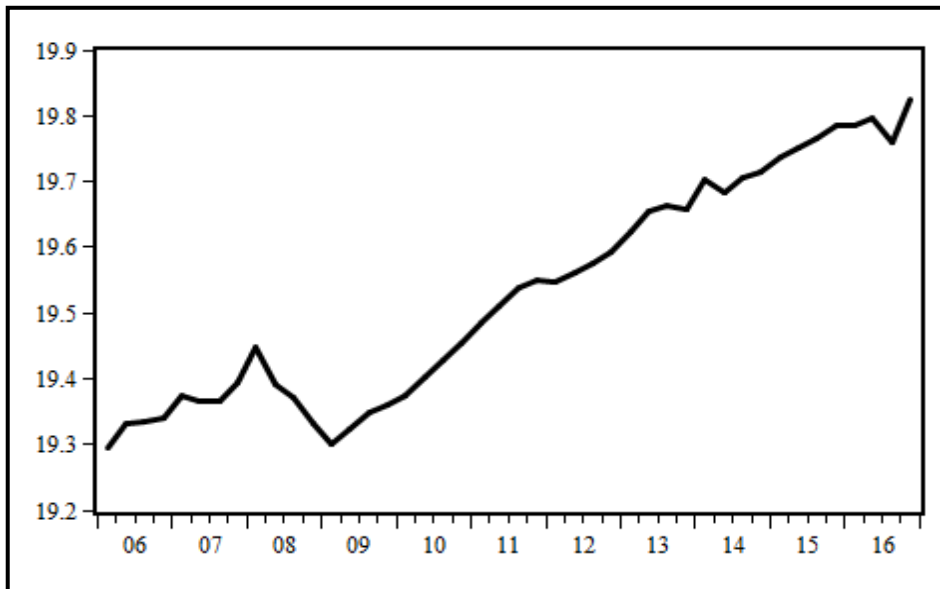
Grafik 2, logaritmik faiz oranı serisini (LFO) göstermektedir. Seriyeye ilişkin ortalama değeri 2.37 olduğu tespit edilmiştir. Seri en yüksek değeri olan 2.93 değerine 2008 yılının dördüncü çeyreğinde ulaşmıştır. Seri 2013 yılının ikinci çeyreğinde ise en düşük değeri olan 1.82'lik değerine ulaşmıştır.

Grafik 2: Faiz Oranı

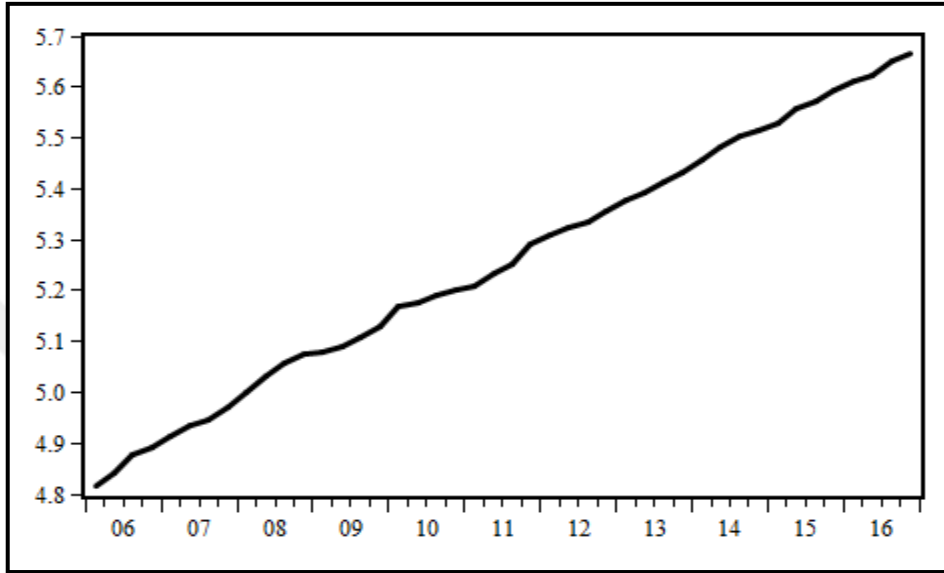
Grafik 3, logaritmik reel gayri safi yurtiçi hasıla serisini (LRGSYİH) göstermektedir. Seriyeye ilişkin ortalama değeri 19.53 olduğu tespit edilmiştir. Seri en yüksek değeri olan 19.82 değerine 2016 yılının son çeyreğinde ulaşmıştır. Seri 2006 yılının ilk çeyreğinde ise en düşük değeri olan 19.29'lük değerine ulaşmıştır.

Grafik 3: Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

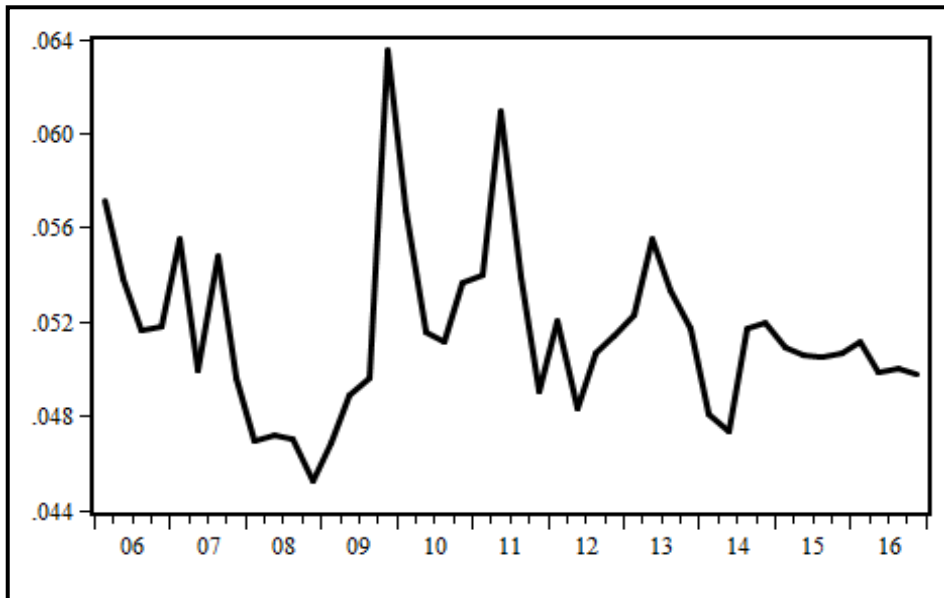
Grafik 4, logaritmik fiyatlar genel seviyesi serisini (LP) göstermektedir. Seriyeye ilişkin ortalama değerin 5.25 olduğu tespit edilmiştir. Seri en yüksek değeri olan 5.67 değerine 2016 yılının dördüncü çeyreğinde ulaşmıştır. Seri 2006 yılının birinci çeyreğinde ise en düşük değeri olan 4.82'lük değerine ulaşmıştır.

Grafik 4: Fiyatlar Genel Seviyesi

Grafik 5, logaritmik vergi oranı (LV) göstermektedir. Seriyeye ilişkin ortalama değerin 0.052 olduğu tespit edilmiştir. Seri en yüksek değeri olan 0.064 değerine 2009 yılının dördüncü çeyreğinde ulaşmıştır. Seri 2008 yılının dördüncü çeyreğinde ise en düşük değeri olan 0.046'lık değerine ulaşmıştır.

Grafik 5: Vergi Oranı

4.2. Birim Kök Test Sonuçları

Tablo 6’da her bir değişkene ilişkin birim kök testi sonuçları verilmiştir. Çalışmada kullanılacak değişkenlerin ele alınan dönem boyunca durağan bir yapıya sahip olup olmadıkları ADF ve PP birim kök testleri tarafından sınanmıştır. Hem ADF hem de PP birim kök testlerinde bütün değişkenlere ait durağanlık seviyeleri sabitli, sabitli-trendli ve sabitsiz-trendsiz modelleri ile incelenmiştir. ADF ve PP birim kök testi sonuçlarına göre LRC, LFO, LRGSYİH ve LP değişkenleri birinci farkında durağan iken, LV değişkeni sabitsiz-trendsizmodel hariç diğer modellerde seviyesinde durağandır.

Tablo 6: ADF ve PP Birim Kök Sonuçları

	<i>ADF</i>			<i>PP</i>		
	<i>Sabitli</i>	<i>Sabitli-Trendli</i>	<i>Sabitsiz-Trendsiz</i>	<i>Sabitli</i>	<i>Sabitli-Trendli</i>	<i>Sabitsiz-Trendsiz</i>
<i>LRC</i>	0.16 (1)	-3.12 (2)	4.5 (1)	-0.11	-4.48***	13.89
ΔLRC	-12.61*** (0)	-12.5*** (0)	-3.18*** (1)	-12.29***	-12.23***	-8.95***
<i>LFO</i>	-1.64 (1)	-1.86 (1)	-0.65 (1)	-1.39	-1.52	-0.74
ΔLFO	-4.37*** (0)	-4.35*** (0)	-4.4*** (0)	-4.38***	-4.35***	-4.4***
<i>LRGSYİH</i>	0.13 (0)	-2.18 (2)	3.32 (0)	0.14	-1.81	3.35
$\Delta LRGSYİH$	-3.81*** (1)	-3.86** (1)	-2.94*** (1)	-6.15***	-6.15***	-5.20***
<i>LP</i>	-0.98 (4)	-3.80** (2)	5.45 (4)	-1.52	-3.46*	17.83
ΔLP	-6.24*** (3)	-6.29*** (3)	-0.36*** (6)	-7.31***	-8.13***	-1.47
<i>LV</i>	-4.2*** (0)	-4.14** (0)	-0.54 (0)	-4.22***	-4.16**	-0.71
ΔLV	-8.04*** (0)	-7.93*** (0)	-8.13*** (0)	-11.17***	-10.92***	-11.29***

Not: ***%1, **%5, *%10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. ADF testi için gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Maksimum gecikme uzunluğu 9 olarak alınmıştır. Parantez içindeki değerler optimal gecikme uzunluklarını göstermektedir. PP testi için bant genişliği Newey-West bant genişliğine göre belirlenmiştir.

4.3. ARDL Test Sonuçları

4.3.1. Vergi Oranının Dikkate Alındığı ARDL Sonuçları

ARDL sınır testi yaklaşımına ilişkin kritik değerler ve F istatistiği değeri sonuçları Tablo 7’de detaylı olarak sunulmuştur. Tablo 7’de görüldüğü gibi, sınır testine ait F istatistiği 3.89 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan F istatistiği kritik değerler ile karşılaştırıldığında istatistiksel olarak %2.5 düzeyinde anlamlıdır. Bunun sonucunda ele alınan değişkenler arasında uzun dönemde koentegre ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Tablo 7: ARDLVO Sınır Testi Sonuçları

Test İstatistiği	Değer	k
F-İstatistiği	3.89***	4
<i>Kritik Değer Sınırları</i>		
Anlamlılık Seviyesi	I(0) Sınır	I(1) Sınır
% 10	2.20	3.09
%5	2.56	3.49
%2.5	2.88	3.87
% 1	3.29	4.37

Not: ARDLVO: Vergi oranının dikkate alındığı ARDL test sonuçlarıdır.***%1, ***%2.5, **%5, *%10 ilgili değerler anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 8’de seçilmiş ARDL modeline ilişkin uzun dönem denklem sonuçları sunulmuştur. Sonuçlar incelendiğinde, faiz oranının istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Buna karşılık, reel GSYİH %5 ve fiyatlar genel seviyesinin istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı olduğu, buna ek olarak vergi oranının istatistiksel olarak %10 düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

ARDL uzun dönem denklemi sonuçları daha kolay anlaşılması bakımından Tablo 8’in yanı sıra denklem (4.1) tarafından açık bir biçimde ifade edilmektedir. Denklem (4.1)’den rahatlıkla görüleceği üzere, reel GSYİH’da yaşanacak olan %10’luk bir artış, dolaşımdaki nakit para stokunda %2.4’lük bir artışa sebep olacaktır. İkinci olarak ise fiyatlar genel seviyesinde meydana gelecek %10’luk artış, dolaşımdaki nakit para stokunda %10’luk bir artışa neden olacaktır. Vergi oranında meydana gelecek %10’luk bir artış neticesinde ise, dolaşımdaki nakit para stokunda %47’lik bir artış yaşanacağı tespit edilmiştir.

$$LRC_t = 2.54 + 0.042LFO_t + 0.24LRGSY\dot{I}H_t + 1.007LP_t + 4.71LV_t + \varepsilon_t \quad (4.1)$$

Tablo 8: ARDLVO Modeline Ait Uzun Dönem Katsayılar

<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayılar</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>t-istatistiği</i>
<i>Sabit terim</i>	2.54*	1.43	1.77
<i>LFO</i>	0.042	0.04	0.94
<i>LRGSYİH</i>	0.24**	0.11	2.25
<i>LP</i>	1.007***	0.11	9.12
<i>LV</i>	4.71*	2.45	1.92

Not: ***%1, **%5, *%10 ilgili değerin anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 9’da sonuçları verilen hata düzeltme modelinde, hata düzeltme katsayısının yaklaşık olarak -0.96 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bununla birlikte, hata düzeltme katsayısının beklendiği gibi negatif işaretli ve istatistiksel olarak %1 seviyesinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bütün bunların sonucunda, kısa ve uzun vadede yaşanacak olan dengesizliğin bir dönem sonra yaklaşık %96 oranında giderileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca bağımlı değişken yaklaşık 1 dönem sonunda dengeye gelmektedir. Aşağıdaki modelde D1 kukla değişkeni modeldeki olası yapısal istikrarsızlığı gidermek amacıyla kullanılmıştır. Kukla değişkenini oluşturmak için 2014:01-2015:02 arasına 1 değeri, geri kalan yıllara ise 0 değeri verilmiştir. Kukla değişkeni modeldeki yapısal istikrarsızlık sorununu gidermesine rağmen modelde anlamsız çıkmıştır.

Tablo 9: ARDLVO Modeline Ait Hata Düzeltme Sonuçları

<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayılar</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>t-istatistiği</i>
<i>DLRC (-1)</i>	0.25	0.16	1.57
<i>DLRC (-2)</i>	0.63***	0.16	3.91
<i>DLRC (-3)</i>	0.30**	0.16	1.94
<i>DLRC (-4)</i>	0.48***	0.15	3.23
<i>DLRC (-5)</i>	0.41***	0.14	2.86
<i>DLRGSYİH</i>	0.69***	0.24	2.85
<i>DLP</i>	-0.79	0.58	-1.37
<i>DLP (-1)</i>	-1.19	0.70	-1.71
<i>DLV</i>	1.51	1.41	1.07

Tablo 9: (Devamı)

<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayılar</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>t-istatistiği</i>
<i>D1</i>	-0.01	0.01	-1.02
<i>ECM(-1)</i>	-0.96***	0.18	-5.35

Not: ***%1, **%5, *%10 ilgili değerin anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. ECM: hata düzeltme terimidir.

D1: Kukla değişkendir. 2014:01-2015:02 arası 1 değerleri verilmiştir.

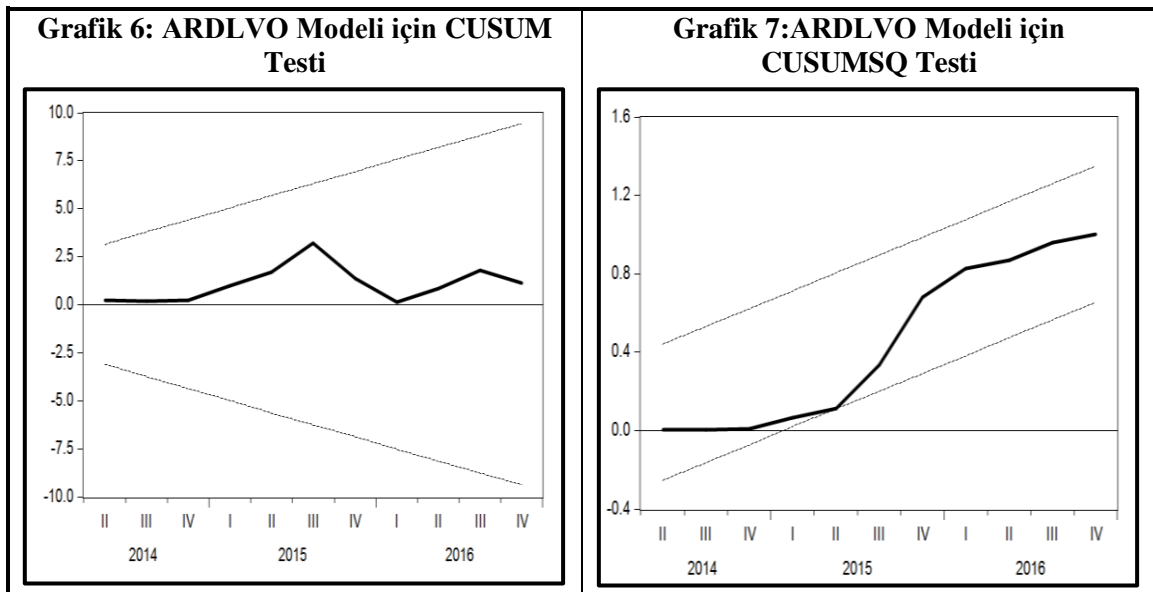
Tahmini gerçekleştirilen ARDL ko-entegrasyon denkleminde otokorelasyon ve değişen varyans sorununa ilişkin yapılan diagnostik testlerin sonuçları Tablo 10'da verilmiştir. Tahmin edilen regresyon denkleminde otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarına rastlanılmamıştır.

Tablo 10: ARDLVO Modeli için Diagnostik Test Sonuçları

<i>Breush-Godfrey Ardışık Bağımlılık LM Testi</i>			
<i>n*R²</i>	0.157	<i>Anlamlılık</i>	0.7
<i>Breush-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi</i>			
<i>n*R²</i>	14.38	<i>Anlamlılık</i>	0.5

Not: n*R² ilgili testin istatistik değerini göstermektedir.

Ayrıca tahmin edilen ARDL modeline yapısal istikrar test sonuçları Grafik 6 ve 7'de sunulmaktadır. Grafiklerde sunulan Cusum ve CusumsQ testi sonuçlarına göre ele alınan dönemde herhangi bir yapısal kırılmaya rastlanmamıştır ve denklem istikrarlıdır.

4.3.2. Vergi Oranının Dikkate Alınmadığı ARDL Sonuçları

ARDL sınır testi yaklaşımına ilişkin kritik değerler ve F istatistiği değeri sonuçları Tablo 11’de detaylı olarak sunulmuştur. Tablo 11’de görüldüğü gibi, sınır testine ait F istatistiği 5.8olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan F istatistiği istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 11: ARDL Sınır Testi Sonuçları

Test İstatistiği	Değer	k
F-İstatistiği	5.80****	3
<i>Kritik Değer Sınırları</i>		
Anlamlılık Seviyesi	I(0) Sınır	I(1) Sınır
% 10	2.37	3.2
%5	2.79	3.67
%2.5	3.15	4.08
% 1	3.65	4.66

Not: ARDL: Vergi oranının dikkate alınmadığı ARDL test sonuçlarıdır. ****%1, ***%2.5, **%5, *%10 ilgili değerlerin anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir

Tablo 12’de, ARDL modeline ait uzun dönem denklem sonuçları sunulmuştur. Bulgulara bakıldığında, yalnızca fiyatlar genel seviyesinin ve sabit terimin en az istatistiksel olarak %5 seviyesinde anlamlı olduğu görülür.

ARDL uzun dönem denkleminde ait bulguların yorumlanmasına kolaylık sağlaması açısından sonuçlar denklem (4.2)’de görüleceği üzere regresyon denklemi biçiminde de ifade edilmektedir. Fiyatlar genel seviyesinde meydana gelecek %10’luk artış neticesinde, dolaşımdaki nakit para stoku %12 oranında artacaktır.

$$LRC_t = 6.29 + 0.07LFO_t + 0.017LRGSYİH_t + 1.17LP_t + \varepsilon_t \quad (4.2)$$

Tablo 12: ARDL Modeline Ait Uzun Dönem Katsayılar

<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayılar</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>t-istatistiği</i>
<i>Sabit Terim</i>	6.29**	2.98	2.11
<i>LFO</i>	0.07	0.04	1.65
<i>LRGSYİH</i>	0.02	0.2	0.09

Tablo 12: (Devamı)

<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayılar</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>t-istatistiği</i>
<i>LP</i>	1.17***	0.16	7.23

Not: ***%1, **%5, %10 ilgili değerin anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir

Tablo 13'te ARDL modeline ilişkin hata düzeltme sonuçlarına yer verilmektedir. Hata düzeltme modeli sonuçları doğrultusunda, hata düzeltme katsayısının -1.08 değerine sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, hata düzeltme katsayısının beklendiği gibi negatif işaretli ve istatistiksel olarak %1 seviyesinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Aşağıdaki modelde D1 kukla değişkeni modeldeki olası yapısal istikrarsızlığı gidermek amacıyla kullanılmıştır. Kukla değişkenini oluşturmak için 2014:01-2015:02 arasına 1 değeri, geri kalan yıllara ise 0 değeri verilmiştir. Bu modelde de kukla değişkeni modeldeki yapısal istikrarsızlık sorununu gidermesine rağmen modelde anlamsız çıkmıştır.

Tablo 13: ARDLModeline Ait Hata Düzeltme Sonuçları

<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayılar</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>t-istatistiği</i>
<i>DLRC (-1)</i>	0.45**	0.17	2.59
<i>DLRC (-2)</i>	0.53***	0.14	3.74
<i>DLRC (-3)</i>	0.24	0.15	1.6
<i>DLRC (-4)</i>	0.68***	0.16	4.24
<i>DLRC (-5)</i>	0.42***	0.15	2.91
<i>DLRGSYİH</i>	0.9***	0.23	3.92
<i>DLRGSYİH (-1)</i>	0.21	0.29	0.72
<i>DLRGSYİH (-2)</i>	0.78***	0.27	2.94
<i>DLP</i>	-0.79	0.59	-1.35
<i>DLP (-1)</i>	-1.39*	0.72	-1.94
<i>DLP (-2)</i>	-1.65**	0.63	-2.63
<i>D1</i>	-0.01	0.01	-0.95
<i>ECM(-1)</i>	-1.08***	0.18	-5.88

Not: ***%1, **%5, %10 ilgili değerin anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. D1: Kukla değişkendir. 2014:01-2015:02 arası 1 değerleri verilmiştir. ECM: hata düzeltme terimidir.

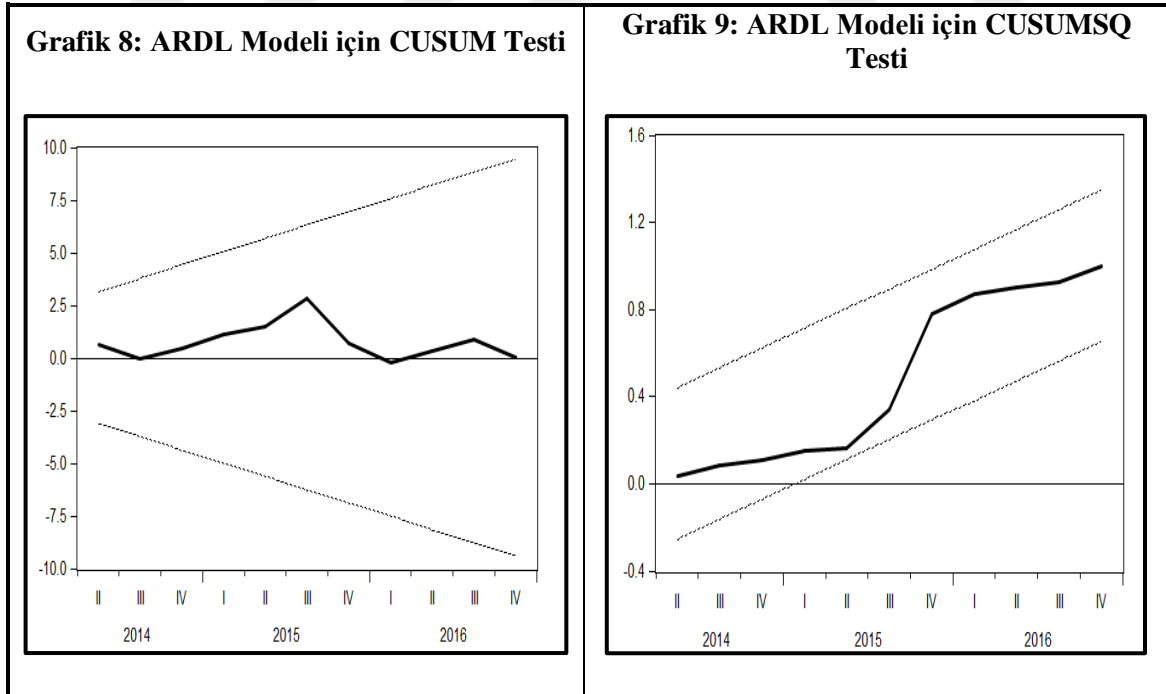
Tahmini gerçekleştirilen regresyon denkleminde otokorelasyon ve değişen varyans sorununa ilişkin yapılan diagnostik testlerin sonuçlarına Tablo 14'te yer verilmiştir. Tahmin edilen regresyon denkleminde otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarının herhangi birine rastlanılmamıştır.

Tablo 14: ARDL Modeli için Diagnostik Test Sonuçları

<i>Breush-Godfrey Ardışık Bağımlılık LM Testi</i>			
$n \cdot R^2$	1.89	Anlamlılık	0.2
<i>Breush-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi</i>			
$n \cdot R^2$	14.8	Anlamlılık	0.5

Not: $n \cdot R^2$ ilgili testin istatistik değerini göstermektedir.

Tahmini gerçekleştirilen regresyon denkleminde ait yapısal istikrar test sonuçları Grafik 8 ve 9'da sunulmaktadır. Grafik 8'de gösterilen Cusum testi sonuçlarına göre, ele alınan dönemde herhangi bir yapısal kırılmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla Cusum testi sonuçlarına göre denklem istikrarlıdır. Ancak Grafik 9'da sunulan CusumsQ testi sonuçları incelendiğinde de yapısal kırılmanın olmadığı görülür.

Çalışmanın bundan sonraki aşamasında, yukarıda da bahsedildiği gibi vergi oranının dikkate alındığı ve alınmadığı ARDL denkleminin uzun dönem katsayıları kullanılarak regresyon tahminleri elde edilmiştir. Regresyon tahminleri hesaplanırken istatistiksel olarak anlamlı olmayan

değişkenler tahmin dışı bırakılmıştır. Regresyon tahminlerinin antilogu alındıktan sonra her iki tahmin arasındaki fark paranın dolanım hızı ile çarpılmış ve Türkiye'nin 2006-2016 üçer aylık dönemine ilişkin kayıt dışı ekonomi büyüklüğü ölçülmüştür. Aşağıda kayıt dışı ekonomi büyüklüğü gösterilmektedir.

4.3.3. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü

Tablo 15’te her bir dönem için kayıt dışı ekonomi miktarı verilmiştir. Kayıt dışı ekonomi büyüklüğü ele alınan dönem boyunca sürekli bir artış eğilimi sergilemektedir. Türkiye ekonomisinde kayıt dışı ekonominin miktarı ele alınan dönem boyunca en düşük değerini 2009 yılının birinci çeyreğinde, en yüksek değerini ise 2015 yılının dördüncü çeyreğinde almaktadır.

Tablo 15 detaylı olarak incelendiğinde kayıt dışı faaliyetlerin 2009 yılının birinci çeyreği öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılabilceği dikkat çekmektedir. 2009 yılının birinci çeyreğinde en düşük değerini alan kayıt dışı ekonomi miktarı bu dönemden sonra genel itibariyle artış eğilimi sergilemiştir. Hatta 2009 yılının üçüncü çeyreğinden dördüncü çeyreğine geçildiğinde ciddi bir artış yaşanmıştır. Yaşanan bu ani artış sonrasında 2009:03 ve 2016:04 dönemleri arasında kayıt dışı miktarı oldukça oynak bir yapı sergilemiş ve en yüksek değerlerine ulaşmıştır. Kayıt dışı ekonomi özellikle bu dönemden sonra sürekli artan bir trend sergilemiştir.

Tablo 15: Kayıt Dışı Ekonomi Büyüklüğü

<i>Dönem</i>	<i>Kayıt Dışı Ekonomi Büyüklüğü (Milyon TL)</i>
2006Q1	39
2006Q2	36
2006Q3	39
2006Q4	39
2007Q1	46
2007Q2	41
2007Q3	45
2007Q4	44
2008Q1	45
2008Q2	43
2008Q3	40

Tablo 15: (Devamı)

<i>Dönem</i>	<i>Kayıt Dışı Ekonomi Büyüklüğü (Milyon TL)</i>
2008Q4	40
2009Q1	35
2009Q2	38
2009Q3	39
2009Q4	48
2010Q1	46
2010Q2	43
2010Q3	43
2010Q4	44
2011Q1	45
2011Q2	52
2011Q3	50
2011Q4	51
2012Q1	55
2012Q2	51
2012Q3	54
2012Q4	51
2013Q1	54
2013Q2	57
2013Q3	55
2013Q4	52
2014Q1	53
2014Q2	52
2014Q3	58
2014Q4	59
2015Q1	58

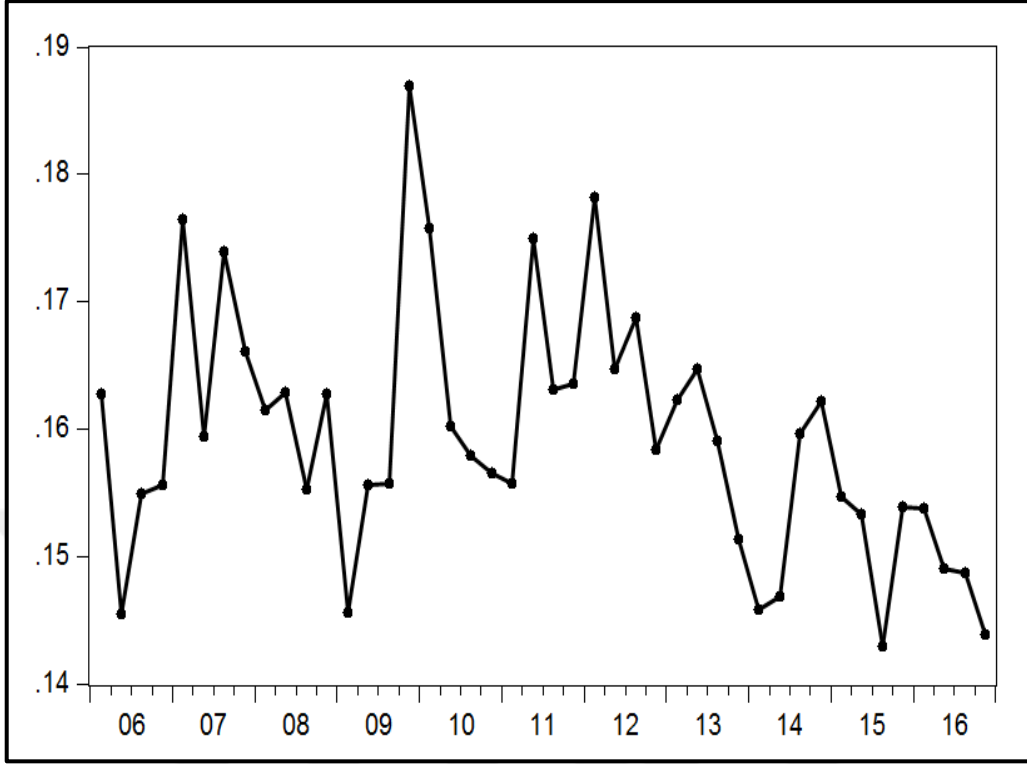
Tablo 15: (Devamı)

<i>Dönem</i>	<i>Kayıt Dışı Ekonomi Büyüklüğü (Milyon TL)</i>
2015Q2	58
2015Q3	55
2015Q4	60
2016Q1	60
2016Q2	59
2016Q3	57
2016Q4	59

Kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne ilişkin tahminler gerçekleştirildikten sonra, kayıt dışılığın kayıtlı ekonomi içerisindeki yüzdeleri gözlem dönemi boyunca her bir çeyrek için ayrı ayrı hesaplanmıştır. Kayıtlı ekonomi içerisindeki kayıt dışı faaliyetlerin boyutu Grafik 10 tarafından görsel olarak verilirken Tablo 16 tarafından da rakamsal olarak ifade edilmiştir. Kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomi içindeki payı ele alınan dönem içinde yaklaşık %16'dır. Bu oldukça yüksek bir orandır.

Ele edilen bulgular doğrultusunda, kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün kayıtlı ekonomi içerisindeki payının arttığını göstermektedir. Kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomideki en düşük payı 2015 yılının üçüncü çeyreğinde yaklaşık olarak %14'lük değeriyle gerçekleşmiştir. Kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomi içerisindeki en yüksek payı ise %18 ile 2009 yılının dördüncü çeyreğinde gerçekleşmiştir. Bu oran ele alınan dönem içerisinde yaklaşık %16'dır. Genelleştirilecek olunursa, 2006-2016 dönemi arasında kayıtlı ekonominin ortalama %16'sı kayıt dışı kalmıştır.

Grafik 10: Kayıt Dışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomi İçindeki Payı

Tablo 16: Kayıt Dışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomi İçindeki Payı

<i>Dönem</i>	<i>Kayıt Dışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomi İçindeki Payı (%)</i>
2006Q1	16.28
2006Q2	14.55
2006Q3	15.49
2006Q4	15.56
2007Q1	17.65
2007Q2	15.94
2007Q3	17.39
2007Q4	16.60
2008Q1	16.15
2008Q2	16.29
2008Q3	15.53
2008Q4	16.27

Tablo 16: (Devamı)

<i>Dönem</i>	<i>Kayıt Dışı Ekonomisinin Kayıtlı Ekonomi İçindeki Payı (%)</i>
2009Q1	14.55
2009Q2	15.56
2009Q3	15.57
2009Q4	18.70
2010Q1	17.57
2010Q2	16.02
2010Q3	15.79
2010Q4	15.66
2011Q1	15.57
2011Q2	17.50
2011Q3	16.31
2011Q4	16.36
2012Q1	17.82
2012Q2	16.47
2012Q3	16.88
2012Q4	15.84
2013Q1	16.23
2013Q2	16.47
2013Q3	15.91
2013Q4	15.14
2014Q1	14.58
2014Q2	14.69
2014Q3	15.97
2014Q4	16.22
2015Q1	15.47
2015Q2	13.34

Tablo 16: (Devamı)

<i>Dönem</i>	<i>Kayıt Dışı Ekonomisinin Kayıtlı Ekonomi İçindeki Payı (%)</i>
2015Q3	14.29
2015Q4	15.39
2016Q1	15.38
2016Q2	14.90
2016Q3	14.87
2016Q4	14.38

Yüksek vergi oranlarının, kayıt dışı ekonominin en önemli nedeni olarak varsayıldığı bu yöntemden elde edilen sonuçlar ışığında Tablo 16'dan da görüleceği üzere kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomi içindeki payının en yüksek olduğu seviye 2009 yılının son çeyreğindedir. Hatta kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomi içindeki payında artış olduğu yıllarda vergi oranlarında da artış olduğu göze çarpmaktadır. Bunun nedeni artan vergi oranlarıyla birlikte, elde edilen gelirlerin beyan edilmemesi veya eksik beyan edilmesi bunun da gelirin kayıt altına alınmayıp kayıt dışı ekonomiyi artırması olabilir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Kayıt dışı ekonomi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin içinde bulunduğu konjonktürü ve ülkenin ekonomik açıdan gelişmişlik düzeyini gösteren makroekonomik göstergelerden birisidir. Bu bağlamda kayıt dışı ekonomi, ekonomik ve toplumsal anlamda yüklediği maliyetler nedeniyle son dönemlerde araştırmacılar tarafından ilgi duyulan ve güncelliğini kaybetmeyen bir konu haline dönüşmüştür. Hükümetlerin istikrarlı ekonomik politikalar oluşturmaya engel olan bu olgunun oluşmasında mikro ve makro boyutta pek çok faktör bulunmaktadır. Yüksek vergi oranları, kamu harcamalarının nasıl yapıldığı, vergi bilinç ve ahlakı gibi faktörler bunlara örnek gösterilebilir.

Kayıt dışı ekonominin bir ülke ekonomisi üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri bulunmaktadır. Kayıt dışı ekonominin, işsizlik sorununun çözümünde önemli bir etken olduğu ve beraberinde hem gelir dağılımı adaletsizliklerini giderdiği hem de bireysel refahı arttırdığı ileri sürülmektedir. Aynı zamanda ekonomide yaşanan kriz ve durgunluk dönemlerinde kayıt dışı ekonominin konjonktür dalgalanmalarını hafiflettiği ekonomide olumlu bir etki yarattığı çeşitli araştırmacılar tarafından savunulmaktadır. Kayıt dışı ekonomi varsayılan bu olumlu etkilerine rağmen mali, ekonomik ve toplumsal alanlarda genellikle yıkıcı sonuçlar doğurmaktadır. Örneğin, kamu kesiminin en önemli gelir kaynaklarından biri olan vergi gelirlerinin düşmesine neden olarak kamu finansmanını olumsuz etkilemektedir. Ayrıca kayıt dışı ekonominin beraberinde getirdiği sorunlar makroekonomik göstergeler üzerinde olumsuzluklar yaratmakta dolayısıyla uygulanan ekonomi politikalarının başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olabilmektedir.

Kayıt dışı ekonominin en önemli nedenlerinden birisi vergi oranlarının yüksek olmasıdır. Vergi oranlarının yüksek olması ekonomik birimlerinin faaliyetlerini kayıt dışı olarak gerçekleştirmelerine neden olmaktadır. Bu nedenle ekonomik birimlerin faaliyetlerini kayıtlı olarak gerçekleştirmelerinde, vergi oranlarının düşük, vergi kanunlarının açık ve şeffaf olmasının etkisi oldukça büyüktür.

Bu tez çalışmasında, Türkiye’de ciddi boyutlara ulaşan kayıt dışı ekonominin vergisel boyutu dikkate alınarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmiştir. Yapılan analizden elde edilen bulgulara göre, 2006-2016 dönemleri için kayıt dışı ekonominin GSYİH’ya oranı %14 ile %18 arasında değişmektedir. İlgili dönemlerde kayıtlı ekonominin ortalama %16’sının kayıt dışı kaldığı gözlenmektedir. Tanzi’nin nakit para talebi denklemi ile elde edilen bulgular kayıt dışı ekonominin

boyutunun 2009 yılının son çeyreğinde ciddi bir artış sergilediğini göstermektedir. Bunun nedenleri arasında 2007 yılının son çeyreğinde ABD’de konut piyasasında yaşanan ani çöküntünün finansal piyasalarda istikrarsızlığa neden olması ve beraberinde getirdiği likitide krizi gösterilebilir. Küresel finansal kriz birçok ülkede olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de yıkıcı sonuçlara neden olmuştur. ABD’de yaşanan bu gelişmeler Türkiye’de ekonomik ve toplumsal açıdan olumsuzluklara yol açarak ülkemizin üretim kapasitesini olumsuz yönde etkilemiştir. Ele alınan dönem içerisinde kayıt dışılığın miktarı oldukça yüksek olmasına rağmen kayıtlı ekonomi içerisindeki payı karşılaştırmalı olarak düşük çıkmaktadır. Bunun sebebi kayıt dışı ekonomik faaliyetlerden elde edilen gelirlerin daha sonraki dönemlerde mal alım satımı, banka hesaplarına aktarılması gibi durumlarla ülke ekonomisinde kayda geçerek kayıt dışı faaliyetlerin bir bölümün kayda alınması olarak gösterilebilir.

Yapılan analiz sonucunda, vergi oranlarında artış olduğu dönemlerde kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomi içindeki payında artış yaşandığı gözlemlenmektedir. Bunun nedeni olarak artan vergi oranlarıyla birlikte, elde edilen gelirlerin beyan edilmemesi veya eksik beyan edilmesiyle faaliyetlerin kayıt dışı olarak gerçekleştirilmesi gösterilebilir. Bu doğrultuda ekonomik birimlerin faaliyetlerinin kayıt altına alınabilmesi için vergi oranlarının düşürülmesi ve vergi kanunlarının açık ve şeffaf olması gerekmektedir. Hukuki ve cezai önlemlerin alınması ve bu şekilde vergi kaçakçılığının önüne geçilmesi kayıt dışı ekonominin gidişatı açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda kayıt dışı ekonominin önüne geçilmesinde vergi denetimlerinin etkinliği önem taşımaktadır. Türkiye’de özellikle ekonomik kriz dönemlerinde vergi afları kamu otoriteleri tarafından sıklıkla yapılmaktadır. Yapılan bu aflar vergilerini düzenli ödeyen mükelleflerin vergi ahlâkını olumsuz yönde etkilemekte ve düzenli vergi ödeyen kişilerin faaliyetlerini kayıt dışı olarak gerçekleştirmelerine neden olmaktadır. Bunun sonucunda çıkarılan vergi afları bireyleri ve işletmeleri vergi ödeme bilincini zedelemektedir. Vergi kaçakçılığının önüne geçebilmek amacıyla gerekli hukuki ve cezai önlemlerin alınması gerekmektedir. Vergi kaçakçılığı yapan ekonomik birimlere gerekli hukuki ve cezai yaptırımların uygulanması ve bu uygulamaların caydırıcı ve sürekli olabilmesi için daha öncede bahsedildiği üzere sık sık başvuru alan vergi aflarından vazgeçilmesi gerekmektedir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin azalması, kamu gelirlerinde bir artışa ve dolayısıyla ekonomik ve toplumsal alanlarda refahın artmasına sebep olabilmektedir. Böylece, devletin kamu açıklarından kaynaklı yaşayacağı birçok sıkıntı da azalabilecektir. Mükelleflerin vergilerini beyan etmesi sonucu kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınması ile uzun vadede vergi oranları düşürülerek, toplumsal refah yükseltilebilir.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışma da bazı kısıtlar mevcuttur. Bu çalışmanın en önemli kısıtı çalışmada kullanılan değişkenler ve ele alınan dönemdir. Mevcut istatistiklerdeki veri kısıtı nedeniyle çalışmada ele alınan dönem 2006-2016 dönemi olarak sınırlandırılmıştır. TCMB ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından ilgili veriler güncellendiğinde daha kapsamlı bir

dönem için ve alternatif açıklayıcı değişkenler ile birlikte Tanzi' nin kayıt dışı ekonomi modeli geliştirilebilir ve model yeniden tahmin edilebilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Akalın, Gülsüm ve Kesikoğlu, Ferdi (2007), “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Büyüme İlişkisi”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 3 (5), 71-87.
- Akbulak, Yavuz ve Tahtakılıç, Ahmet Koray (2003), “Kayıtdışı Ekonomi Üzerine Düşünceler”, **Banka-Maliye ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, 40(468), 17-41.
- Akdoğan, Abdurrahman (2005), **Kamu Maliyesi**, 9.Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aslanoğlu, Suphi (2008), “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi ve Kayıtdışı Ekonomiyi Azaltmaya Yönelik Çözüm Önerileri”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, 199-211.
- Altın, Eren (2014), **Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’de Vergi Haritası Projesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ay, Hakkı Mümin vd. (2014), “Türkiye’de Vergi Yükünün, Enflasyonun ve Vergi Affı Beklentisinin Kayıt Dışı Ekonomiye Etkisi Üzerine Ampirik Bir Uygulama (1985-2012)”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Dr. Mehmet YILDIZ Özel Sayısı**, 23-32.
- Ay, Hakkı Mümin (2006), “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Bilgi Ekonomisinin Etkinliği ve Gelir İdaresinin Rolü”, **Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 11, 57-82.
- Aydemir, Şinasi (1995), **Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi**, İstanbul: Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayını.
- Bağırzade, Elşen (2012), “Kayıtdışı Ekonomi Kavramına Ortak Yaklaşım Sorunu: Makroiktisat Kapsamlı Kavramsal Analiz”, **Sosyo Ekonomi Dergisi**,195-223.
- Baldemir, Ercan vd. (2005), “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin MIMIC Model ile Tahminlenmesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 10(2), 231-243.
- Baytar, Yusuf (2006), **Kayıtdışı Ekonomi İle Mücadelede Dikey Denetim Yöntemi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilen, Abdulkadir (2007), “Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Çabalar”, **Erzincan Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Dergisi**,134- 143.
- Binbirkaya, İlhan (2006), **Türkiye’de Vergi Denetimi ve Kayıtdışı Ekonomi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Bulut, Mehmet (2013), “Vergileme Ve Kayıtdışı İstihdam Üzerine Bir Analiz”, **Akademik Bakış Dergisi**, 34, 1-35.
- Cebula, Richard ve Feige, Edgar (2011), “America’s Underground Economy: Measuring the Size, Growth and Determinants of Income Tax Evasion in the U.S.”, **MPRA Paper**, 29762, 1-23.
- Contini, Bruno (1989), “The Irregular Economy of Italy: A Survey of Contributions” in Edgar L. Feige, ed. *The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion*, **Cambridge University Press**, 237-250.
- Çetintaş, Hakan ve Vergil, Hasan (2003), “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Tahmini”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 4 (1), 15 – 30.
- Davidescu, Adriana Maria (2013), “Estimating the size of Romanian shadow economy using Gutmann’s simple currency ratio approach”, **Theoretical and Applied Economics**, 20(10), 33-48.
- _____ (2015), “The Relationship between Shadow Economy and Unemployment Rate. A ARDL Causality Analysis for the Case Of Romania”, **Romanian Statistical Review**, 4, 46-62.
- Davidescu, Adriana vd. (2015), “Revisiting The Size of Romanian Informal Economy Using The Gutmann Approach”, **Procedia Economics and Finance**, 23, 1037-1045.
- Davutyan, Nurhan (2008), “Estimating The Size of Turkey's Informal Sector: An Expenditure-Based Approach”, **Journal of Economic Policy Reform**, 11(4), 261-271.
- Demir, Halil İbrahim (2007), **Kayıt Dışı Ekonomi ve Kara Para İlişkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, İhsan Cemil ve Küçükilhan, Mustafa (2013), “Vergi Mükelleflerinin Kayıt Dışı Ekonomi Algısı: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 9(1), 31-48.
- Demircan Siverekli, Esra (2003), “Vergilendirmenin Ekonomik Büyümeye ve Kalkınmaya Etkisi”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 21.
- Derdiyok, Türkmen (1993), “Türkiye’nin Kayıtdışı Ekonomisinin Tahmini”, **Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayını**, 13, 54-63.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2001), “Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu” **Devlet Planlama Teşkilatı**, http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/i_kayitdis/oik614.pdf (07.11.2012).
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), “**Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Elektrik Enerjisi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**”, DPT: 2569 – ÖİK: 585, Ankara, 2001.

- Dickey, David A. ve Fuller, Wayne A. (1979), "Distribution of the Estimates for Autoregressive Time Series with a Unit Root", **Journal of the American Statistical Association**, 74, 427-431.
- Dinçer, Burcu (2007), "Kayıt Dışı Ekonomi ve Rekabetçi Piyasalar Üzerine Etkisi", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dobre, Ion ve Alexandru, Adriana (2010), "A Nonparametric Analysis of the Relationship between Unemployment Rate and U.S.A. Shadow Economy Using Local Polynomial Regression Models", **Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research**, 44, 21-44.
- Eilat, Yair ve Zinnes Clifford (2002), "Shadow Economy in Transition Countries: Friend or Foe? A Policy Perspective", **World Development**, 30(7), 1233-1254.
- Ekin, Nusret (1995), **Kayıtdışı Ekonomi, Enformel İstihdam**, 17. Baskı, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- Elevli, Birol (2006), "Bafra Kayıtlı İstihdamın Özendirilmesi Projesi", Kayıtlı İstihdam ve Kazanımları Eğitimi. https://ecitydoc.com/download/bafra-kaytl-istihdamn-zendirilmesi-projesi_pdf (08.02.2018).
- Elgin, Ceyhun (2012), "Vergiler ve Kayıtdışı Ekonomi: Bir değerlendirme ve Türkiye Örneği", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 237-258.
- Erkuş, Hasan ve Karagöz, Kadir (2008), "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybının Tahmini", **Maliye Dergisi**, 156, 126-140.
- Feige, Edgar L. (1979), "How Big is the Irregular Economy?", **Challenge**, 22(5), 5-13.
- Gelir İdaresi Başkanlığı, (2009), "Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008 – 2010)", **Gelir İdaresi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı**, 87, Ankara.
- Gerçek, Adnan (2003), **Türk Vergi Hukukunda Tahsilat İşlemi ve Etkinliği**, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Giles, David E. A. (1997), "Causality Between The Measured and Underground Economies in New Zealand", **Applied Economics Letters**, 4(1), 63-67.
- _____ (1998), "The Underground Economy: Minimizing The Size of Government", Department of Economics, University of Victoria, **Econometrics Working Papers**, 1-18.
- Gümüş, Turgut (2000), "Dışsallık ve Kayıtdışı Ekonomi Kavramına İlişkin Değerlendirme", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi**, (3), 63-70.
- Halıcıoğlu, Ferda (1999), "The Black Economy in Turkey: An Empirical Investigation", **The Review of Political Sciences of Ankara University**, 53, 175-191.

- Hassan, Mai ve Schneider, Friedrich, “Modelling Egyptian Shadow Economy: A MIMIC Model and the Currency Demand Approach”, **Journal of Economics and Political Economy**, 3(3), 309–339.
- Ilgın, Yılmaz (1999), “Kayıtdışı Ekonomiyi Tahmin Yöntemleri ve Türkiye’de Durum”, **Devlet Planlama Dergisi**, DTP’nin Kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayı, 145-156.
- Işık, Nihat ve Acar, Mustafa (2003), “Kayıtdışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar Ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 21, 117-136.
- İkiz, Ahmet Salih (2000), “**Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’de Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kankılıç, Nazım (2016), **Kayıt Dışı Ekonomi (Sebepleri, Ölçüm Metotları, Boyutu ve Sonuçları)**, [http://www.vmhk.org.tr/kayit-disi-ekonomi-sebepleri-olcum-metotlari-boyutu-ve-sonuclari/\(18.09.2017\)](http://www.vmhk.org.tr/kayit-disi-ekonomi-sebepleri-olcum-metotlari-boyutu-ve-sonuclari/(18.09.2017)).
- Kara, Hüseyin (2014), “**The Effects of Tax Amnesties on Tax Revenue and Shadow Economy in Turkey**”, Yayınlanmamış Yüksek Tezi, ODTÜ.
- Karaaslan, Ahmet (1999), “Arz Yönlü İktisat, Laffer Eğrisi ve İktisadi İstikrar Açısından Vergileme”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2, 47-70.
- Karasu, Murat (2011), **Kayıt Dışı Ekonomi Ve Türkiye Uygulaması (1990-2005)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karatay, Özcan (2009), **Kayıt Dışı Ekonominin Ülke Ekonomisine Etkileri ve Toplumsal Maliyeti**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kıldış, Yusuf (2000), “Kayıtdışı Ekonominin Ulusal- Uluslar arası Boyutu ve Çözüm Önerileri,” **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2(2), 1-27.
- Kılıç, Ramazan ve Özçelik, Özer (2006), “Küresel Bir Sorun: Kayıtdışı Ekonomi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 16, 337-358.
- Kırcı, Nükhet (2006), **Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Tahmini: Ekonometrik Bir Yaklaşım**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Konak, Ahmet Cihad (2009), **Türkiye’de Vergilemenin Kayıt Dışı Ekonomiye Etkisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kök, Recep ve Şapçı, Onur (2006), “Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye Ekonomisindeki Büyüklüğünün Tahmin Edilmesi”, **Türkiye Ekonomi Kurumu Uluslararası Ekonomi Konferansı**, Ankara.
- Küçükkale, Yakup (1999), “Kayıtdışı Ekonomi ve Para İkamesi: Türkiye için Ampirik Bulgular 1986:5-1995: 12”, **İktisat, İşletme ve Finans**, 14(163), 58-67.
- Macias, José B. ve Cazzavillan, Guido (2010), “Modeling the informal economy in Mexico. a structural equation approach”, **The Journal of Developing Areas**, 44(1), 345-365.
- Mankiw, Gregory N. (2003), **Principles of Economics**, New York.
- Metin, Şahin (2011), **Kayıt Dışı İstihdam ve Esnek Üretim Sürecinde Kadın Emeginin Durumu: Türkiye’de Ev-Eksenli Çalışma**, Uzmanlık Tezi, BAŞBAKANLIK Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- Mirus, Rolf vd. (1994), “Canada’s Underground Economy Revisited: Update and Critique”, **Canadian Public Policy**, 20 (3), 235–252.
- Musul, Kübra (2011), **Kayıt Dışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomi İçerisindeki Yeri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öğünç, Fethi ve Yılmaz, Gökhan (2000), “Estimating the Underground Economy in Turkey”, **The Central Bank of the Republic of Turkey**, Discussion Paper, Ankara, 1-29.
- Öğünç, Fethi ve Yılmaz, Gökhan (2000), “Estimating the Underground Economy in Turkey”, **The Central Bank of the Republic of Turkey**, Discussion Paper, Ankara, 1-29.
- Önder, İzzettin (2001), “Kayıtdışı Ekonomi ve Vergileme”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 23(24), 241-254.
- Önder, Merve (2012), “**Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Uluslararası Uygulamalar Işığında Çözüm Önerileri**”, Mesleki Yeterlilik Tezi, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Özçelik, Özer (2005), “**Teorik Ve Kavramsal Perspektiften Kayıt dışı Ekonomi Sorunu, Ölçümü ve Çözüm Önerileri**”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özçelik, Özer ve Ercan Yaşar (2006), “Kayıt Dışı Ekonomi Olgusunu Azaltmaya Yönelik Öneriler”, **Mali Çözüm Dergisi**, 74, 214-232.
- Özsoylu, Ahmet Fazlı (1996), **Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi**, Bağlam Yayıncılık. İstanbul, 91-93.
- Phillips, Peter C. B. ve Perron, Pierre (1988), “Testing for a Unit Root in Time Series Regression” **Biometrika**, 75 (2), 335-346.

- Sabra, Mahmoud vd. (2015), “The Shadow Economy in Palestine: Size and Causes”, **International Journal of Economics and Finance**, 7(3), 98-108.
- Saraç, Taha Bahadır (2012), “Kayıt Dışı Ekonomi ve İşsizlik İlişkisi: Türkiye Örneği (2000/1-2011/2)”, **Sosyoekonomi Dergisi**, 2, 81-104.
- Sarılı, Mustafa Ali (2002), “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler”, **Bankacılar Dergisi**, 42,32-50.
- Savaşan, Fatih (2004), “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybı Tahminleri”, **XIX. Türkiye Maliye Sempozyumu**, Uludağ Üniversitesi, Antalya, 51-73.
- Savaşan, Fatih vd. (2016), “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi: Zaman Serisi ve Panel Veri MIMIC Tahminleri”, **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 4(2), 161-200.
- Schneider, Friedrich ve Enste, Dominik (1998), “Increasing Shadow Economies all over the World: Fiction or Reality”, **IZA Discussion Paper**, 26, 1-65.
- Schneider, Friedrich (1997), “The Shadow Economies of Western Europe” **Economic Affairs**, 17(3), 42-48.
- _____ (2000), “Shadow Economies: Size, Causes and Consequences”, **Journal of Economic Literature**, 38, 77-114.
- Schneider, Friedrich (2005), “Shadow Economies Around The World: What Do We Really Know?”, **European Journal of Political Economy**, 21, 598–642.
- Sugözü, İbrahim Halil (2010), Kayıt Dışı EkonomiyimÖnlemede Vergi Politikaları (1980 – 2004 Türkiye Örneği), **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 171-193.
- Şahin, Abdullah (2006), **Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve VergiDenetimiAçısından Değerlendirilmesi– Kayda Alınabilmesine Yönelik Öneriler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **GaziÜniversitesiSosyal Bilimler Enstitüsü**.
- Tanzi, Vito (1999), “Use and Abuses of Estimating of The Underground Economy”, **The Economic Journal**, 109, 338-347.
- _____ (1980), “The Underground Economy in the United States: Estimates and Implications”, **Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review**, 135(4), 427- 453.
- _____ (1983), “The Underground Economy in the United States: Annual Estimates, 1930-80” **International Monetary Fund Staff Papers**, 3(2), June 1983, 283-305.
- T.C. Çalışma ve Sosyaş Güvenlik Bakanlığı (2004), Kayıtdışı İstihdam ve Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı, **Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü**, 116, Ankara.
- Tecim, Burak Ali Han (2008), **Kayıt Dışı Ekonomide Vergi ve Vergi Denetiminin Önemi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Tedds, Lindsay (2005), "The Underground Economy in Canada", **MPRA Paper**, 4229 (24), 1-28.
- Temel, Adil vd. (1994), "Kayıtdışı Ekonomi: Tanımı, Tespit Yöntemleri Ve Türk Ekonomisinde Büyüklüğü" **Devlet Planlama Dergisi**, (1), 10-33.
- Us, Vuslat (2004), "Kayıt Dışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği", **Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü**, Ankara, 1- 52.
- Üyümez, Erkan (2016), "Vergi Mevzuatının Karmaşıklığı Ve Uzlaşma Yöntemi Bağlamında Vergi Uyumunun Değerlendirilmesi", **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, 8(1), 1309-8020.
- Yamak, Rahmi (1995), "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi Kayıtlı Ekonominin Rakibi Midir?", **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, 53-59.
- Yamak, Rahmi ve Yamak, Nebiye (1996), "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü", **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, 17-29.
- Yamak, Nebiye ve Yamak, Rahmi (1995), "Türkiye'nin Vergi Türlerine Göre Laffer Eğrisi", **Ekonomik Yaklaşım**, 6.18-19:51-65.
- Yamak, Rahmi ve Erdem, Havvanur Feyza (2017), **Uygulamalı Zaman Serisi Analizleri**, 1. Baskı, Celepler Matbaa Yayın ve Dağıtım, Trabzon.
- Yaprak, Şenol (2009); "Ekonomik Krizlerin İstihdama Yansımaları", **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, 1(2), 41-54.
- Yendi, İrem (2011), **Kayıt Dışı Ekonominin İktisadi Mali ve Kurumsal Nedenlerinin Analizi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yetim, Sedat (1999), **Türkiye'de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonomi**, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, Gülay (1998), "Yeraltı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybının Hesabı ile ilgili Yaklaşımlar ve Türkiye'de Yeraltı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybı", **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 14(1), 483-500.
- Yılmaz, Gülay Akgül (2004), "Kayıt Dışı Ekonomi: Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamiklerinin Analizi", **19. Türkiye Maliye Sempozyumu**, Antalya, 16.
- _____ (2012), "2000'li Yıllarda Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi", **Marmara Üniversitesi İ.B.B Dergisi**, 33(2), 455-496.
- Yılmaz, Özlem (2010), **Türkiye'de Gölge Ekonominin Büyüklüğü ve Gelişimi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yurdakul, Funda (2008), "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi: Bir Model Denemesi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 63 (4), 179-204.

Yücebaşı, Reyhan (2014), **Arz Yanlı İktisat Bakış Açısıyla Kayıt Dışı Ekonomi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yücel, Fatih (2014), “Cari Açık Krizi Senaryolarında Öncü Göstergelerin Güvenirliliği: Kayıt Dışı Ekonomi ve GSYİH İlişkisi”, **Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi**, 6(1), 167-176.

ÖZGEÇMİŞ

Nezihe Zeynep DEMİR, 24.06.1992 tarihinde İstanbul İli Bakırköy İlçesi'nde doğdu. 2003 yılında Akdeniz Koleji'ni; 2006 yılında AKEV Koleji'ni; 2010 yılında Antalya Akdeniz Lisesi'ni; 2014 yılında da Karadeniz Teknik Üniversitesi – İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nü bitirdi. 2014 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalında yüksek lisans programına başladı.

DEMİR, bekar olup İngilizce bilmektedir.

